T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE, RUSYA VE ÇİN'İN BATI BALKAN ÜLKELERİ İLE EKONOMİK İLİŞKİSİ

SEJLJAN LATIFOVA
1178206143

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. ERHAN ATAY

EDİRNE-2022

Tezin Adı: Türkiye, Rusya ve Çin'in Batı Balkan Ülkeleri İle Ekonomik İlişkisi

Hazırlayan: Sejljan LATIFOVA

ÖZET

Balkan coğrafyasının gerek jeopolitik özelliği gerekse avrupa ya açılan bir koridor olarak görülmesi bu coğrafya etrafında daima bir etki mekanizma kurulmasına neden olmuştur. Bu tez çalışması, Batı Balkan coğrafyası neresidir; Çin, Türkiye ve Rusya'nın son çeyrek asırda ve günümüze kadar izlemiş olduğu Batı Balkan politikaları nelerdir, Özellikle altı Batı Balkan ülkesinin Rusya, Çin ve Türkiye gibi ülkelerin etkisi altına girebileceği, bu bağlamda Türkiye'nin izleyebileceği stratejiler nelerdir.

Rusya'nın Yugoslavya döneminde ilk dönem olan yakılığı ve ardından Stalin ile olan sorunları ertesinde Balkanların yüzünü AB'ye çevirmesiyle birlikte başlayan AB dönemi bunun yanı sıra, son 10 yılda Çin ve büyüyen devasa ekonomisi ile Balkan coğrafyasındaki yatırımları Avrupaya açılacak koridor gözüyle gördüğü bu eksende Balkanların zaten Çin'e karşı koyabilecek bir ekonomik kuvvet bulundurmaması hali hazırda Osmanlı ile birlikte ve Türkiye ile devam eden yakınlığı hali hazırda devam etmektedir. Bu çalışma son yıllardaki Balkan coğrafyasına Çin ve Rusya'nın yakın politikaları ve Türkiye olgusu üzerine bir kaynak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Balkan Ülkeleri, Yabancı Yatırımlar, Çin Halk Cumhuriyeti, Rusya Federasyonu, Türkiye Cumhuriyeti

Name of Thesis: The Economic Relationship of Turkey, Russıa and China With the West Balkan Countries

Prepared by: Sejljan LATIFOVA

ABSTRACT

The geopolitical feature of the Balkan geography and the fact that it is seen as a corridor opening to Europe has always led to the establishment of an influence mechanism around this geography. This thesis study, what is the Western Balkan geography; What are the Western Balkan policies that China, Turkey and Russia have followed in the last quarter century and up to the present day?

The EU period, which started with Russia's closeness in the first period in the Yugoslavia period and then the Balkans' turning to the EU after the problems with Stalin, as well as the investments in China and the Balkan geography in the last 10 years, with its growing gigantic economy, are on this axis, which it sees as a corridor to open to Europe. The fact that it does not have an economic force that can resist China is already together with the Ottoman Empire and its ongoing closeness with Turkey still continues. This study will be a source on the recent policies of China and Russia to the Balkan geography and the phenomenon of Turkey.

Keywords: Balkan Countries, Foreign Investments, Republic of China, Russian Federation, Republic of Turkey

ÖNSÖZ

Tez çalışmasının gerek hazırlanmasında, gerekse de yüksek lisans öğrenimim sürecinde, sabırlı kişiliğiyle, bana yardımcı olan, yol gösteren, hiçbir kaynağını benden esirgemeyen, tüm çalışma boyunca tam anlamıyla motive olmamı sağlayan, içten tavrı ve özverisiyle, çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Erhan ATAY' a çok değerli katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, bu günlere gelmemde maddi-manevi desteklerini esirgemeyen, çok değerli aileme, kardeşime ve bana her konuda güvenerek yardımcı olan başta diğer hocalarıma ve dostlarıma da yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Sizler olmasaydınız bu tez bu şekilde güzel olamazdı.

Sejljan Latifova

EDİRNE, 2022

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

BM: Birleşmiş Milletler

CARDS: Batı Balkanlarda Yeniden Yapılanma, Kalkınma ve İstikrara Yönelik Topluluk Yardımı

CEFTA: Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması

FYROM: Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti

GSYİH: Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla

ECO : Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

IFC : Uluslararası Finans Kurumu

ILO : Uluslararası Çalışma Örgütü

IMF : Uluslararası Para Fonu

ISE : İstanbul Menkul Kıymetler Borsası

MSE : Makedonya Menkul Kıymetler Borsası

NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü

UNDP : Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

UNSTAT : Birleşmiş Milletler İstatistik Bölümü

WB : Dünya Bankası

WTO : Dünya Ticaret Örgütü

SAP: İstikrar ve Ortaklık Süreci

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iii**
KISALTMALAR ..... **iv**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
ŞEKİLLER ..... **vii**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **3**
ÜLKELERİN EKONOMİK YAPILARI **3**
1. Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik Yapısı 3
1.1 Çin Halk Cumhuriyeti GSYİH Değişimleri 4
1.2 İthalat İhracat Oranları 8
1.3 2022 Yılı Gelişmeleri 14
2. Rusya Federasyonu Ekonomik Yapısı 15
2.1 Rusya Federasyonu GSYİH Değişimleri 17
2.2 Doğalgaz İhracatında Gazprom 19
2.3 Novatek 23
2.4 Diğer ihracat alanları ve rakamları 24
2.5 İthalat Alanları ve Rakamları 26
3. Türkiye Cumhuriyeti Ekonomik Yapısı 30
İKİNCİ BÖLÜM **40**
1.1.2 Hırvatistan GSYH Verileri 45
1.1.3 Hırvatistan Dış Ticareti 48
1.2 Bosna-Hersek Devleti Genel Yapısı 51
1.2.1 Bosna Hersek Ekonomik Yapısı 53
1.3 Sırbistan Cumhuriyeti Genel Yapısı 56
1.3.1 Sırbistan Ekonomik Yapısı 58
1.3.1.1 Başlıca Sektörler 59
1.3.2 Ticari Partnerler 60

1.4 Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Genel Yapısı 62
1.4.1 Kuzey Makedonya Ekonomik Yapısı 64
1.5 Karadağ Devletinin Genel Yapısı 68
1.5.1 Karadağ'ın Ekonomik Yapısı..... 71
1.5.1.1 Karadağ ihracat ve ithalatı 74
1.6 Arnavutluk Cumhuriyeti Genel Yapısı 75
1.6.1 Arnavutluk Ekonomik Yapısı 77
1.7 Kosova Cumhuriyeti Genel Yapısı 78
1.7.1 Kosova Ekonomik Durumu..... 81
3.BÖLÜM..... 83
3.1 Batı Balkan Ülkeleri'nin Çin Halk Cumhuriyeti ile Ekonomik İlişkileri 83
3.1.1 Başlıca Çin Yatırımları 85
3.2 Batı Balkan Ülkeleri'nin Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkileri..... 88
3.2.1 Makedonya ve Türkiye İlişkileri..... 89
3.2.2 Arnavutluk ve Türkiye İlişkileri..... 91
3.2.3 Türkiye ile Hırvatistan İlişkileri..... 92
3.2.4 Türkiye - Bosna-Hersek İlişkileri..... 93
3.2.5 Kosova ve Türkiye İle İlişkileri 93
3.2.6 Sırbistan ve Türkiye İlişkileri..... 94
3.3 Batı Balkan Ülkeleri ile Rusya İlişkileri..... 95
SONUÇ 101
KAYNAKÇA 103

ŞEKİLLER

Şekil 1 2000-2020 yılları arasında Çin'in GSYİH büyümesi: 5
Şekil 2 Satın Alma Gücü Paritesinde Kişi Başına Düşen GSYH 8
Şekil 3 Çin İthalat İhracat Oranları 9
Şekil 4 2020 yılında Çin GSYH değişimleri 13
Şekil 5 Rusya GSYH Değişim Oranı 19
Şekil 6 Gazprom Satış Hacimleri (2013-2021 Milyar M3) 22
Şekil 7 İhracat Kalemleri Oranı 25
Şekil 8 Türkiye GSMH Büyüme Hızı ve İşsizlik Oranları 2002-2005 32
Şekil 9 Gçsterge Faiz Oranları ve Tüketici Fiyat Endeksi 34
Şekil 10 Hırvatistan GSYİH'in Sektörel Dağılımı 46
Şekil 11 Son 5 Yılda Hırvatistan İthalat ve İhracat Oranları (Milyar Dolar) 49
Şekil 12 Bosna-Hersek GSYİH'nin Sektörel Dağılımı 53
Şekil 13 Bosna-Hersek GSYİH 54
Şekil 14 Sırbistan'ın Ülkelere Göre İhracatı-2020 (milyon dolar, % pay) 61
Şekil 15; Makedonya İhracat Oranları 2017-2021 Yılları Arası (Bin Dolar) 67
Şekil 16; Makedonya İthalat Oranları 2017-2021 Yılları Arası (Bin Dolar) 68
Şekil 17 GSYİH Milyar ABD Doları – 2016-2021 Yılları arası 73
Şekil 18 Arnavutluk - GSYİH 78

GİRİŞ

Ülkelerin genel olarak ekonomi yapısı, ekonomik sistemin tüm unsurları arasındaki oranların ve ilişkilerin bütünlüğünü içerir ve bütünlüğünü sağlar. Ulusal ekonominin yapısı kavramı çok yönlüdür, ekonomik sistemin çeşitli unsurlarının oranını karakterize eden farklı bakış açılarından görülebilir.

Ulusal ekonominin yapısının içeriği aşağıdaki etmenlerden etkilenir: bilimsel ve teknolojik ilerleme, uzun vadeli sosyal işbölümü süreçleri, insanların ihtiyaçlarının büyümesi ve karmaşıklaşması, birincil üretim kaynaklarının ölçeği ve sınırlamaları, dış ekonomik faktörler dikkate alınarak. Ekonomisinin yapısını karakterize eden ana makroekonomik gösterge gayri safi yurtiçi hasıladır. GSYİH, belirli bir ülkenin topraklarında hem yerli hem de yabancı üreticiler tarafından bir sene boyunca üretilen ve parasal olarak nitelendirilen mal ve hizmet miktarıdır. Bu gösterge, devlet ekonomisini değerlendirmek için bir kriterdir.

Ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda bu tamamen farklıdır. Çin Devlet Başkanı Jinping, "Yeni İpek Yolu" olarak da bildiğimiz "Bir Kuşak, Bir Yol" stratejisini dünyaya duyurduğu 2013 yılından sonra değil, Batı analistleri, Güneydoğu Avrupa'daki bu dünya ekonomik süper gücünün faaliyetlerine özel önem vermeye başladı.

Rusya'nın bölgede "geleneksel" bir oyuncu olduğu söyleyebiliriz ancak şimdi Batı Balkanlar da aktif rol izlemesi AB'yi oldukça zayıflatabilecek "büyük bir oyun" un bir parçası olarak görüyor.

Balkanlar bulunduğu bölge itibari ile barış ve huzur ortamının doğru olarak sağlanması gereken bir bölgedir. Dünyanın en önemli enerji aktörlerinden ve güçlü doğalgaz rezervleri elinde bulunan ayrıca enerji hatlarının güvenliğini sağlamak isteyen Rusya, uzun seneler boyu süre gelen özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile

beraber güçlenen tarihi kültürel ortak mirası bulunan Türkiye coğrafyası için bu bölgenin önemi yüksektir.

Bu tezin amacı Batı Balkanlar ile Türkiye Rusya ve Çin üçgeni arasındaki ticari ilişkileri analiz etmek ve geleceğe ilişkin bir perspektif sunmaktır. Çalışmada Batı Balkan ülkeleri olarak Hırvatistan, Sırbistan, Makedonya, Kosova, Karadağ, Bosna-Hersek ve Arnavutluk incelenecektir. İzleyen ilk kısımda bu üçgen ülkelerin temel özelliklerinden bahsedilecektir. İkinci kısımda Balkan bölgesinin coğrafi, tarihsel, jeopolitik ve ekonomik özelliklerine değinilecektir. Bir sonraki kısımda yani son ve üçüncü bölümde bu üç ülke ve Batı Balkanlar ilişkisi incelenecektir. Bu kapsamda Batı Balkan ülkelerinin Rusya Çin ve Türkiye üçgeninde ilişkileri ortaya konmaya çalışacak ve daha sonrada ekonomik ilişkilerine odaklanılacaktır.

Bu Çalışma da Rusya Federasyonu, Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Batı Balkan ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini, mevcut yatırımlarını, yapılan yatırım alanları, muhtelif kaynaklardan yararlanarak incelenecektir. Tez araştırmasının veri tabanı anı zamanda bu ülkelerin ve uluslararası organizasyonların istatistikî kaynakları, bilimsel, pratik, konferans ve seminer materyalleri ile arşiv verilerinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÜLKELERİN EKONOMİK YAPILARI

1. Çin Halk Cumhuriyeti Ekonomik Yapısı

Binlerce senelik bir tarihi olan Çin Halk Cumhuriyeti. Tarihte topraklarının ipek ve Baharat yolları üzerinde yer alması sebebiyle de dünya ticareti üzerinde bilinen bir ülke olmuştur. Zengin bir medeniyetin mirası üzerine kurulu olan Çin Halk Cumhuriyeti son 20 yıl içerisinde yapılan ekonomik hamleler neticesinde, günümüz dünya ekonomisinde etkili bir ülke konumuna gelmiştir.

Çin Halk Cumhuriyeti, Çin Komünist Partisi (ÇKP) Mao Zedong liderliğinde Guomindang Partisi üyelerine karşı verilen iç savaşının zaferiyle sonucunda kurulmuştur, Mao Zedong öncülüğünde 1949 senesinde halkın demokratik devrimi kazanması ile kurulan ülke yeni bir Çin'in yapısı için istenen Sovyet tarzı sosyalist gelişme modeli uygulamaları, Çin'in toplumsal ile ekonomik durumuna uygun olmadığından olumsuzlukla sonuçlanmıştır. Sosyalizm hedefinde izledikleri yanlış politikalar ve uygulamalar çok fazla insanın hayatını kaybetmesine neden olmuştur.[1]

Komünist parti tarafından 1978 yılında başlatılan birinci ve tek kapitalistleşme süreci olan Deng Xiaoping reformları, Mao döneminin eşitlikçi ekonomi politikalarını tamamen zıt bir politika olmuştur, zaten Mao Zedong'un liderliği zamanında bile sadece belirli bir dönemde yönetimin merkezileştiği görülmüştür.

[1] (Ahmet Tunç, 2018)

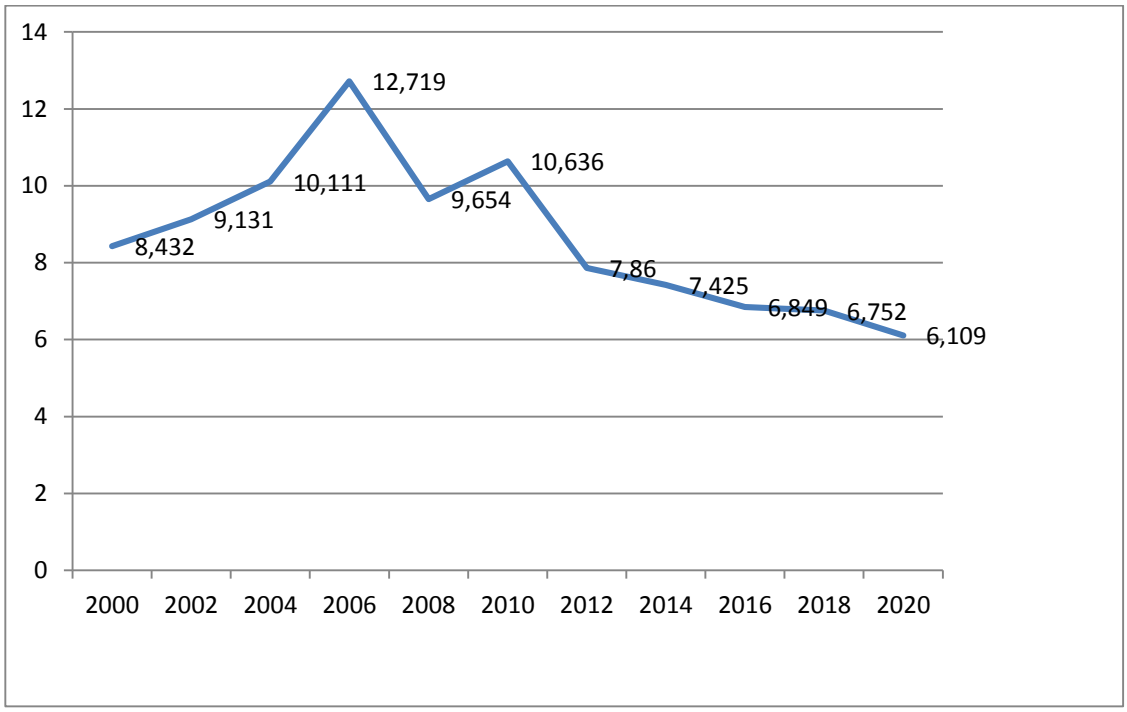
Ekonomik olarak yavaşlamasına rağmen Çin 2016 yılında dünya büyümesinin beşte birini sağlayan küresel büyümenin lideri olmaya devam etti.

1.1Çin Halk Cumhuriyeti GSYİH Değişimleri

Günümüzde Çin Halk Cumhuriyeti , üst-orta gelirli bir ülke ve dünyanın en büyük ikinci ekonomi olmayı başardı. Ancak kişi başına düşen geliri hala yüksek gelirli ülkelerinkinin sadece dörtte biri ortalama 373 milyon Çinli, üst-orta gelirli yoksulluk sınırı olan günde 5,50 ABD doları altında bir rakamla yaşıyor.

Gelir eşitsizliği son on yılda daha iyi yerlere geldi, ancak nispeten yüksek olmaya devam etmektedir.

Şekil 1 2000-2020 yılları arasında Çin'in GSYİH büyümesi:

Kaynak: The World Bank Data / Dec-2020

Çin'de ekonomik büyüme oranları ise kriz zamanında %9 ve üzeri oranlarda seyretmiştir. Bir önceki sene 9,6 ve 2010 senesinde 10,4 şeklinde seyreden büyüme yüzdesi ele alındığında Çin'in ekonomik krizden yüksek oranda etkilenmediği görüşü ortaya atılabilir. Fakat ihracat ve ithalat oranları, ihracat odaklı üretimi kabullenmiş Çin Halk Cumhuriyeti'nde; krizin etkileri olduğunu da söylenebilir.

Asya'nın en büyük ve dünya nın'da üçüncü en büyük ekonomisi olan Çin ekonomisi küresel büyümenin %18'ini üreterek önemli bir rol oynamaktadır. Çin 2016 yılında ekonomi 2015 yılında gerçekleşen %6,9'dan %6,7'ye gerilemiştir. Çin'in GSMH'si ile 1990 yılından bu yana en düşük oranda büyüme kaydetmiştir. Her ne kadar Çin'in büyümesi dünya genelinde birçok ülkeyi geride bıraksa da orta vadede yavaş büyümesinin devam etmesi bekleniyor.

Çin yatırımdan tüketime ve yine imalattan hizmetlere kadar yeniden dengeleyerek daha sürdürülebilir bir büyümeye yönelik önemli ama karmaşık bir dönüşüm geçiriyor.

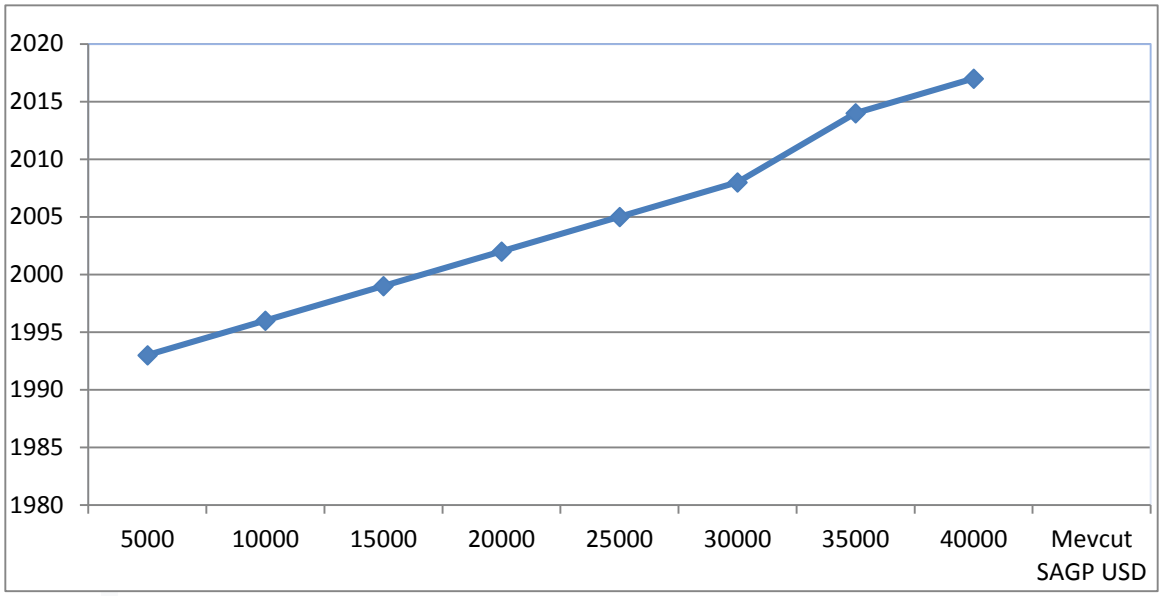
2016 yılında Çin GSMH'da %65 payı ile güçlü bir iç tüketim öncülüğü devam etti. Tüketim mallarının perakende satış toplamı 4.84 trilyon dolar'ı bulmuştur.

Çin'in kaynak yoğun üretime, ihracata ve düşük ücretli emeğe dayalı yüksek büyümesi büyük ölçüde sınırlarına ulaştı ve ekonomik, sosyal ve çevresel dengesizliklere yol açtı. Bu dengesizliklerin azaltılması, ekonominin yapısında düşük kaliteli üretimden üst düzey üretime ve hizmetlere ve yatırımdan tüketime geçişler gerektirmeye başladı.

Çin'in büyümesi yavaşlamaya devam ediyor, ancak yine de uluslararası standartlara göre yüksek ve küresel büyümenin yaklaşık dörtte birine katkıda bulunuyor. Sermaye birikimine dayalı büyüme modeli, bazı sektörlerde sermayenin yanlış dağıtılmasına ve fazla kapasiteye yol açtığı gibi yatırım verimliliğinin de düşmesine yol açarak yatırım için daha yavaş bir hız belirledi. Yerel altyapı projeleri ve özel sektör için önemli bir finansman kaynağı olan gölge bankacılığın dizginlenmesi, yatırımı daha da ağırlaştırıyor. Yatırım borçla finanse edilmiş, faiz sübvansiyonları ve kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu kurumları için örtük garantilerle desteklenmiştir. Daha yavaş büyüme, daha düşük işletme karları ve esas olarak devlete ait işletmeler tarafından biriktirilen ve sürdürülemez seviyelere ulaşan borçlarını karşılama kabiliyetinin azalması anlamına gelir. Yavaşlayan büyüme ve hızla yasalaşan vergi indirimleri, büyümeyi daha kapsayıcı hale getirmek için daha düşük mali kaynak anlamına da geliyor. Orta vadede, verimlilik kazanımları ve daha kapsayıcı politikalar büyümeyi sürdürebilir. Yerel korumacılık işlem maliyetlerini artırır ve rekabeti engeller ve hukuk üzerindeki kısıtlamalar ve parçalı emeklilik sistemi işgücü hareketliliğini sınırlar.[2]

Şekil 2 de yer alan güçlü büyümeyle başlayan Çin'in " Yeni Dönemi " ve kişi başına düşen GSYİH muhtemelen 2010'a göre 2020'de iki katına çıktı ve bu dünya ekonomisinin genişlemesine büyük katkı sağladı. Uzun vadeli büyüme senaryolarına göre, 2030 yılına kadar Çin Halk Cumhuriyeti, OECD ülkelerinden daha fazla dünya büyümesine katkıda bulunacak.

[2] (OECD, 2019)

Şekil 2 Satın Alma Gücü Paritesinde Kişi Başına Düşen GSYH

Kaynak: OECD Economic Outlook veritabanı ve Dünya Bankası Uluslararası Karşılaştırma Programı veritabanı.

1.2 İthalat İhracat Oranları

İhracat, işletmelerin ürettikleri mal ve hizmetlerin dış pazarlara sunması ve satmasıdır[3]. Başka bir ifade ile mal veya hizmetleri bir ülkeden başka ülkeye satılmaları veya kullanmaları için gönderilmesi sürecidir.[4] İhracat, birçok ülke ve ihracat dengesi önemli bir ekonomik gösterge sayılmaktadır. Sırasıyla ülkelerin ihracat alanları ve oranlarını inceliyoruz.

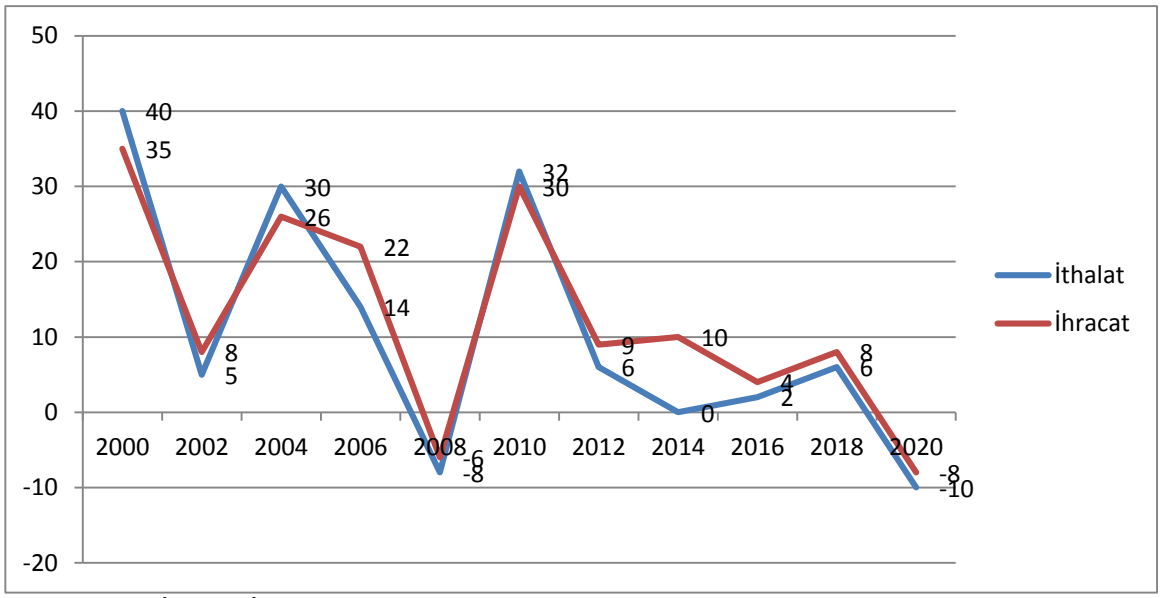
2002 yılında DTÖ' ye (Dünya Ticaret Örgütü) tam üye olmuştur bu gelişmeler Çin'in dış ticaretinde büyük bir artış yaratmıştır. Yıllardan 2010'a gelindiğinde toplam ihracat altı kat artmıştır. 2010'dan sonra küresel ve ülke içi sebeplerden

[3] (Bradley, 1995)
[4] (Griffin R. W. & Putsay, 2005).

dolayı ihracat artış oranında bir durgunluk yaşanmıştır. Buna karşılık ikincil malların brüt ihracat içindeki oranı artarak yüzde doksan beşe yükselmiştir. Dışa açılmanın üzerinden geçen kırk yılın ardından Çin bugün dünyanın en büyük ihracatçısı ve en büyük ikinci ithalatçısı konumuna gelmiştir. Bu başarının ardında dört önemli faktör vardır: Bunlardan birincisi açık kapı politikasına geçilmesidir. Açık kapı politikası, bir devletin kendi toprakları üzerinde diğer devletlere serbestçe ticaret ve yatırım yapma özgürlüğü tanıması olarak tanımlanabilir. Çin, merkezi planlamadan ayrıldığı 1978 yılından bu yana yürüttüğü reformlarla bu politikayı uygulamaktadır.[5]

Şekil 3'de göründüğü gibi son yıllarda mal ve hizmet ticaret hacimleri nispeten yavaşladı 2008'de başlayan küresel çapta krizle birlikte tüm dünya ülkeleri gibi Çin Halk Cumhuriyeti de etkilendi, fakat ülke yinede dünya rakamlarının üzerinde kaldı.

Bu eğilim, son ticaret sürtüşmelerinden önce başlamıştı ve bazı Çin mallarının doymuş pazarlara sahip olduğu göz önüne alındığında, genişleme için sınırlı alan gibi yapısal değişikliklere neden olabilir.

Şekil 3 Çin İthalat İhracat Oranları

Kaynak: CEIC database

[5] (Eskimergen, 2020)

Şekil 3’ de görüldüğü gibi 2008-2009 yılları arasında yaşanan ciddi düşüş dünya’da yaşanan ekonomik krizin Çin’deki etkileri olarak yorumlayabiliriz. Çin'in toplam dış ticareti 2019 yılında hafif bir düşüş gösterdi, ancak ihracatı, ABD Doları cinsinden hesaplandığında, 2018 yılına göre yüzde 0,5 oranında Çin büyüdü. ABD Doları cinsinden hesaplandığında 2019 yılında ithalatı ise yüzde 2,8 düştü.

Çin’in rekabet ortamı mevcut yerli üreticiyi olumlu yönde etkiledi ve daha ucuz ve farklı teknolojik mallar üretmeye teşvik etti. Çin ihracatı arttıracak ve teknolojik ürünlerin üretimine yer vermek için oldukça önemli AR-GE yatırımları yapmıştır. Tablo 1’de Çin’in AR-GE yatırımlarını daha detaylı bir şekilde inceleyebiliriz.

Tablo 1 Çin’in AR-GE Harcamaları:

Yıllar	2008	2010	2012	2014	2016	2018
Toplam Harcama	1,44	1,71	1,91	2,02	2,11	2,17
GSYIH’ ye oranı	162,1	232,5	306,6	376,3	448,4	526,1

Kaynak: WDI, 2020; OECD, 2020

Tablo 1’e göre 2008 yılında 162,1 milyar dolar olan Ar-Ge harcamaları 2013 yılında gelindiğinde %129 artarak 345,2 milyar dolara, 2017’de %8,6 artışla 2018’de 526,1 milyar dolara yükselmiştir. Bu artış sadece harcama düzeyinde değil aynı zamanda GSYİH içindeki payında da görülmektedir. 2008’de %1,4 olan Ar-Ge harcamalarının GSYİH’ YE oranı, 2013’te %1,99’a 2018’de ise %2,17’ye yükselmiştir. OECD (2020)’ye göre Çin, ABD’nin ardından dünyada en çok Ar-Ge harcaması yapan ülke konumundadır. [6]

Ülkede 2019 yılının toplamında ticaret fazlası 421,51 milyar dolar olmuştur. Aralık ayında ihracat geçen senenin aynı dönemine kıyasla yüzde 7,6 ve ithalat

[6] (Eskimergen, 2020)

yüzde 16,3 artış göstermiştir, dış ticaret dengesi 46,79 milyar dolar kadardır. Dış ticaret dengesini incelediğimizde ise, Çin'de ihracat-ithalat dengesinin ihracat lehinde fazla verdiği görülmektedir. 2019 senesinde ülkede ticaret fazlası 2,92 trilyon yuan oldu.

1.2Covid-19 Etkileri

Çin, koronavirüs salgını dünyanın en büyük ikinci ekonomisini ciddi oranda etkilediğinden 2020'de birinci çeyrek GSYİH' sının bir yıl öncesine göre% 6,8 küçüldü. Reuters tarafından yapılan anketler doğrultusunda, Çin'in GSYİH' sının Ocak-Mart çeyreğinde bir yıl öncesine göre% 6,5 oranında küçüleceğini tahmin etmişti. Ankete katılan 57 analistin tahminleri doğrultusunda % 28,9 daralmadan % 4 genişlemeye kadar değişiyordu.

Hükümetin anketine göre, Mart ayında kentsel işsizlik oranı% 5,9 oldu. İstatistik bürosundan gelen veriler, bu sayıların Şubat ayındaki % 6,2'lik rekor yüksek seviyeden düştüğünü gösterdi. Pekin, resmi olarak Covid-19 olarak bilinen koronavirüs salgınını kontrol altına almaya çalışırken büyük ölçekli kapanmalar ve karantinalar uyguladığından, senenin başlarında Çin ekonomisi durma seviyesine geldi. Mayıs ayında Çin, koronavirüs salgınının sonuçlarını atlatmaya çalıştığı için 2020 için bir ekonomik büyüme hedefi belirlemeyeceğini duyurdu.

Tüketici fiyatları konusunda beklentiler ise işsizlik oranı ve ekonomik büyümedeki beklentilerden biraz daha farklı. IMF'ye göre en büyük ekonomiye sahip ülkelerin 2020 yılına dair beklentileri Nisan 2020 raporunda, Ekim 2019 raporuna göre daha düşük seviyede.

Tablo 2 Ülkelerin Aylık Ortalama Enflasyon Oranları

Ülke	2019	Ekim 2019 IMF Raporu 2020 Tahmini	Nisan 2020 IMF Raporu 2020 Tahmini
	Enflasyon % IMF 12 Aylık Ortalama Enflasyon		
ABD	1,8	2,3	0,6
Çin	2,9	2,4	3
Japonya	0,5	1,3	0,2
Almanya	1,3	1,7	0,3
Fransa	1,3	1,3	0,3
Rusya	4,5	3,5	3,1
Türkiye	15,2	12,6	12
B.Krallık	1,8	1,9	1,2

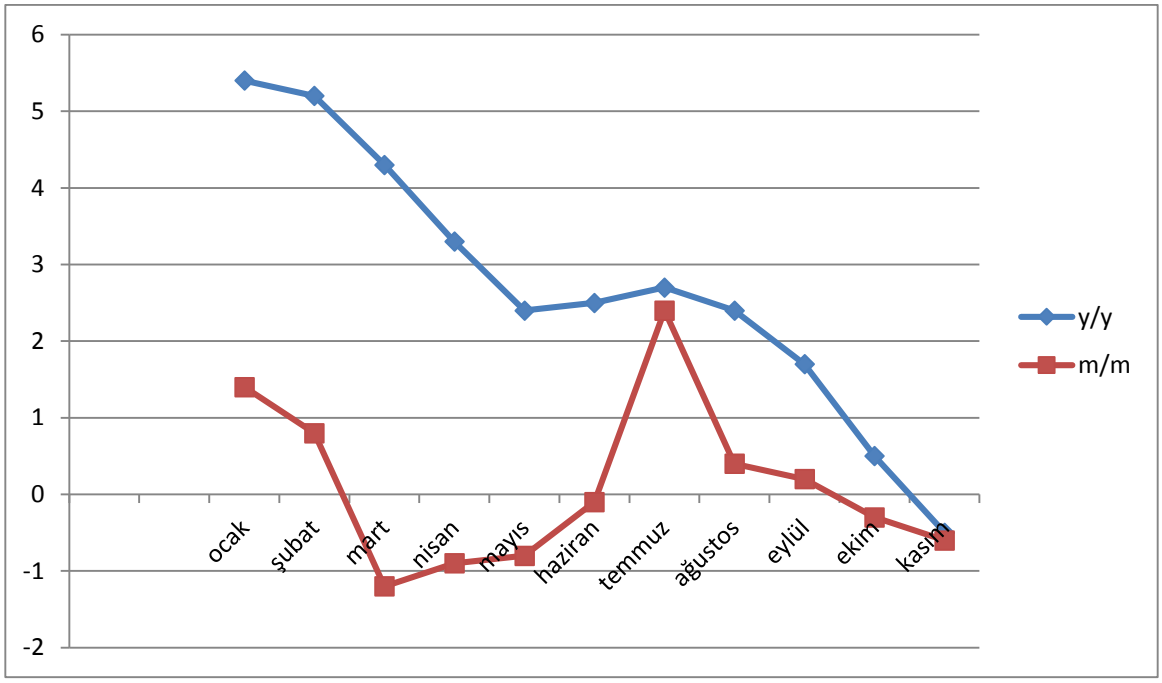
Kaynak: Doğruluk Payı E-Bülten

Kasım 2020 de Tüketici Fiyatları:

Kasım 2020'de ulusal Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) yıllık yüzde 0,5 düştü. Bunların arasında kentsel ve kırsal alanlar yüzde 0,4 ve 0,8 oranında düştü; gıda ve gıda dışı ürünlerin fiyatları sırasıyla yüzde 2,0 ve yüzde 0,1 azalırken, tüketim malları fiyatları yüzde 1,0 azalırken, hizmet fiyatları yüzde 0,3 arttı. Gıda ve enerji fiyatları hariç tutulduğunda, çekirdek TÜFE yıllık bazda yüzde 0,5 arttı. Ocak ayından Kasım ayına kadar, ulusal tüketici fiyatı geçen yılın aynı dönemine göre yüzde 2,7 arttı.Kasım ayında ulusal tüketici fiyatları aylık bazda yüzde 0,6 düştü. Bunlar arasında, hem kentsel hem de kırsalda fiyatlar yüzde 0,6 düştü; gıda ve gıda dışı madde fiyatları yüzde 2,4 ve 0,1 oranında azaldı; tüketim malları ve hizmetlerininki ise yüzde 0,8 ve 0,4 azaldı.[7]

[7] (National Bureau of Statistics of China, 2020)

Şekil 4 2020 yılında Çin GSYH değişimleri

Kaynak; National Bureau of Statistics of China

Çin'in ekonomik dengesi, yerel tüketici ve iş talebinin harcamaların daha büyük bir yüzdesini oluşturmasıyla iyileşmeye devam ediyor. Ülke, 2007'de %35 olan GSYİH'nın şu anda yalnızca %17'si olan ihracata daha az bağımlı. Kişi başına harcanabilir gelir ve tüketim harcamaları, bir aşının bulunmasının ardından uzun vadeli büyüme eğilimlerine geri dönmeye başlayacaktır

Sonuç olarak son 30 yılda, Çin'in rekor ekonomik büyümesi yarım milyar insanı yoksulluktan kurtardı ve hızlı kentleşme bol iş gücü, ucuz arazi ve iyi altyapı sağladı. Çin'in en acil sorunu, COVID-19 pandemisinin ekonomik, sosyal ve halk sağlığı etkileriyle ilgilidir. COVID-19 salgını, Çin'de ve küresel ekonomide benzeri görülmemiş bir ekonomik şoka neden oldu. Çin ekonomisi, COVID-19 kaynaklı şoktan toparlanmaya başladı, 2020 yılının ilk üççeyreğinde Çin %0,7 GSYİH'sı arttı 2020 yılında %6 büyümeyi hedefleyen Pekin hedeflediği % 6'lık büyümeden çok uzak, ancak IMF'ye göre, % 2 yine de Çin'i 2020 yılında pozitif büyüme gösteren dünyada tek ülke oldu.

Sonuç olarak 1980’ler-1990’ların Çin’i ile 2021’nin, 2022’nin Çin’i arasında muazzam bir mesafe vardır öyle ki 1978-2021 yılları arasında, Çin’in GSMH’si 245 milyar dolardan 18 trilyon dolara; kişi başı gelir 156 dolardan 12 bin 551dolara yükselmiştir.

Çin'in faiz oranı ve para birimi dinamikleri çekiciliğini koruyor ve yabancı sermaye yatırımlarını çekmek ve yatırımcı sermaye kazançlarını korumak için sağlıklı bir ortam sunuyor. Çin 10 yıllık tahvilleri, yüzde 1'den az getiri sağlayan ABD 10 yıllık hazinesine 15 yılın en geniş primi olan yaklaşık yüzde 3,2 veriyor.

Çin merkez bankasının genel olarak hedeflenen aralıkta tuttuğu yuan, şu anda 2018'den bu yana en güçlü seviyesinde, dolar karşısında 6.65 Çin Yuanı olarak işlem görüyor. Morgan Stanley & Co. Stratejistleri tahminlerinde, 2030 yılına kadar küresel rezervlerin %10'unun Çin para biriminde tutulabileceğini tahmin ediyor.

1.32022 Yılı Gelişmeleri

2022 yılı 24 Şubatta başlayan Rusya-Ukrayna arasındaki gerginlik kuşkusuz diğer tüm ülkeler gibi Çin Halk Cumhuriyetini de etkiledi. Çin, Rusya ile 4 bin 100 kilometreden uzun bir sınıra sahip.

Doğuda sınır güvenliği konusunda Çin’e duyduğu güven, Moskova’nın Batı sınırlarına rahatlıkla asker yığabilmesinin sebeplerinden biri. İki ülke ortak deniz tatbikatlarında da beraber yer almakta. Çin, Rusya’dan askeri teknolojik donanım satın alıyor. Çin bir yandan, Rusya’ya yönelik yaptırımlara katılmayacağını da açıkladı. İncelediğim dergi makalesinde Çin’de yayınlanan makalede ileri dönemlerde kendisini ekonomik olarak etkileyeceği için Rusya’ya baskı kuracağı yönünde de makaleler mevcut.

Çin'in sürekli büyüyen ekonomik gücü, onu Moskova'ya baskı yapacak konuma getiriyor. Rusya ihracat müşterilerini ve ithalat tedarikçilerini hızla kaybediyor ve kredi kaynakları kuruyor; kısa vadede bile Çin'in işini kaybetmeyi göze alamaz. Visa, Mastercard ve AMEX kartlarına artık erişemeyen Ruslar, kredi kartları için Çin'e yönelecek. Bu biraz güçlü bir kaldıraç.[8]

Rus-Ukrayna Savaşı, II. Dünya Savaşı'ndan bu yana yaşanan en şiddetli jeopolitik çatışmadır ve 11 Eylül saldırılarından çok daha büyük küresel sonuçlara yol açacaktır. Bu kritik anda, Çin'in savaşın yönünü ve uluslararası manzara üzerindeki potansiyel etkisini doğru bir şekilde analiz etmesi ve değerlendirmesi gerekiyor. Aynı zamanda, nispeten elverişli bir dış ortam için çabalamak için Çin'in esnek bir şekilde yanıt vermesi ve uzun vadeli çıkarlarına uygun stratejik seçimler yapması gerekiyor.[9]

2. Rusya Federasyonu Ekonomik Yapısı

SSCB'nin son döneminde "glasnost" (açıklık) ve "prestroyka" (yeniden yapılanma) gibi reformlar ile Rusya Federasyonu döneminde dışa açılma yolunda gerçekleştirilen reformlar neticesinde 1990'lı yılların başlarından bugüne, gelişmiş ülkelerin ekonomilerine kıyasla, Rusya Federasyonu'nun temel ekonomik göstergeleri daha hızlı bir sıçrayış göstermiştir. Rusya ekonomisi hali hazırda hızlı değişimlerin yaşandığı bir geçiş ekonomisi olarak tanımlanabilir ve bu niteliği onu istikrarlı ekonomilerden bir noktada ayırmaktadır.

Rusya'da 2000'den 2021 e kadar işgücü piyasasındaki gelişmeler olmadan anlamak zordur. 1990'larda olanları kabul ederek. Bu çalkantılı on yıl boyunca, SSCB'nin çöküşünden ve planlı bir politikadan sancılı geçişten sonra ortaya çıktı. Ülke, uzun süreli ve çok derin bir ekonomik üç güçlü makroekonomik şokla vurulan

[8] (Alexander, 2022)
[9] (Liu, 2022)

durgunluk (1992, 1994 ve 1998'de), Bu dönem aynı zamanda ekonomik çöküşün ve şok terapisinin devam ettiği ve reformların başlanma süreci olarak tanımlayabiliriz. İkincisi Bunlardan Ağustos 1998'de geldi ve Asya mali krizi tarafından tetiklendi. O zamana kadar ülkenin GSYİH'sı 1991'in% 60'ı kadardı. Ancak, İşgücü piyasasında yaygın olarak öngörülen çöküş gerçekleşmedi: istihdam "mütevazi" bir düşüş gösterdi % 15, işsizlik ise özellikle eşi benzeri görülmemiş durgunluğun derinliği. İşsizlik oranı 1999'da tüm zamanların en yüksek seviyesi olan% 14'e ulaştı ancak kısa süre sonra azalmaya başladı.

Ekonomik durgunluktan toparlanma 2000'lerin başında başladı. Derin devalüasyon 1998 krizinden kaynaklanan ulusal para birimi ve hızlı bir petrol \ gaz fiyatı toparlanması biraz sonra başladı, makroekonomik ortamı değiştirdi ve Rusya'nın nihayetinde büyüme yoluna geri döndü.

Dünya genelinde son çeyrek asırda önemli değişikliklere baktığımızda yeni ilişlerin en çok göze çarptığı bölgeler Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği ülkelerinin yer aldığını söyleyebiliriz. Bu eksende ise en güçlü ülke potansiyeline ve ekonomiye sahip olan ülke Rusya Federasyonu‟dur.

Doğal kaynak zenginliği, Rusya‟yı dünyanın önemli mineral ve hammadde kaynağına sahip ülke kılmıştır. Rusya dünyanın ihtiyaç duyduğu doğal petrol ve doğalgaz üreticisi ve rezervlere sahip aynı zamanda oldukça geniş arazileri ile birçok ülkenin bağımlı olduğu bir ülke konumundadır.

Rusya da mevcut 146 milyonluk nüfusu ile dünyanın en kalabalık dokuzuncu, Avrupa’nın mevcutta en kalabalık ülkesidi konumundadır. Rusya’da işgücüne katılım oranı ortalama %62 ve işsizlik oranı %4,6’dır. İstihdamın %67’si hizmet sektöründe, %27’si ise sanayi sektöründe çalışmaktadır. Değinmemiz gerekiyor ki ayrıca, Rusya’nın işgücü terkibinde profesyonellik oranı oldukça yüksektir.

Avrupa'da en büyük nüfusa ve dünyada en geniş yüzölçümüne sahip olan Rusya, 2019 yılı itibarıyla Dünya Bankası sıralamasında satın alma gücü paritesine (SAGP) göre küresel anlamda altıncı en büyük ekonomiye sahip ülkedir.[10]

2.1Rusya Federasyonu GSYİH Değişimleri

Rusya GSYİH sıralamasında dünyada 6. sırada büyüme hızı oranlarına göre 93. sırada nüfus büyüklüğü olarak 9. Sıradadır. Dünya Bankası tarafından açıklanan kişi başına düşen GSYH verilerini incelendiğinde, son 20 yılda diğer benzer pozisyondaki ülkelere göre gözle görülür artışlar görülmektedir. 2000 yılından bu yana 2009 ve 2015 dışında devamlı olarak büyüyen bir ülke olmasına rağmen büyüme oranı istikrarsız. Dalgalı seyir izliyor.

Tablo 3 Kişi Başına Düşen GSYH ($)

2002	2009	2013	2019
2378	8563	15975	11585

Kaynak: World Bank

Rusya'nın ekonomik toparlanması 2009'un sonlarında başladı. Öte yandan, var patlama yıllarının GSYİH büyümesine geri dönüş olmadı. Bu ortalama yüzde 7, 1999'dan 2007'ye kadar. 2009 sonrası büyüme yılda yaklaşık yüzde 4 oldu Şekil 4'de gösterildiği gibi, yakın zamanda daha da yavaşlama eğilimindedir. Perakende satış hacmindeki yıldan yıla değişimler, değişikliklerin yanında gösterilir GSYİH cinsinden.

[10] (Aydın, Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu, 2020)

Hane halkı tüketimi, Rusya'daki büyümenin ana itici gücü olmuştur. 21. yüzyılda talep tarafı. Bu on üç yılın çoğunda (2000 yılı), petrol fiyatları yükseldi ve Rusya'nın ticaret hadlerini güçlendirdi. Bu, toplam reel yurtiçi harcamaların GSYİH'den daha hızlı büyümesine izin verdi.

Rusya'nın ticari faaliyetlerinde yaşanan artma genel olarak büyük etken komünizmin terk edilmesi sonrasında Batı ile ve özellikle Avrupa devletleri ile petrol ve doğal gaz ihracatı geliştirilmesi sonucunda ihracat hacminde yaşanan büyümedir.

Rusya'nın 2015'ten 2019'e GSYİH değeri, cari fiyatlarla, milyar ruble cinsinden, 2020 yılında ise 1.464.080 dolar İMF tahminlerinde göre.

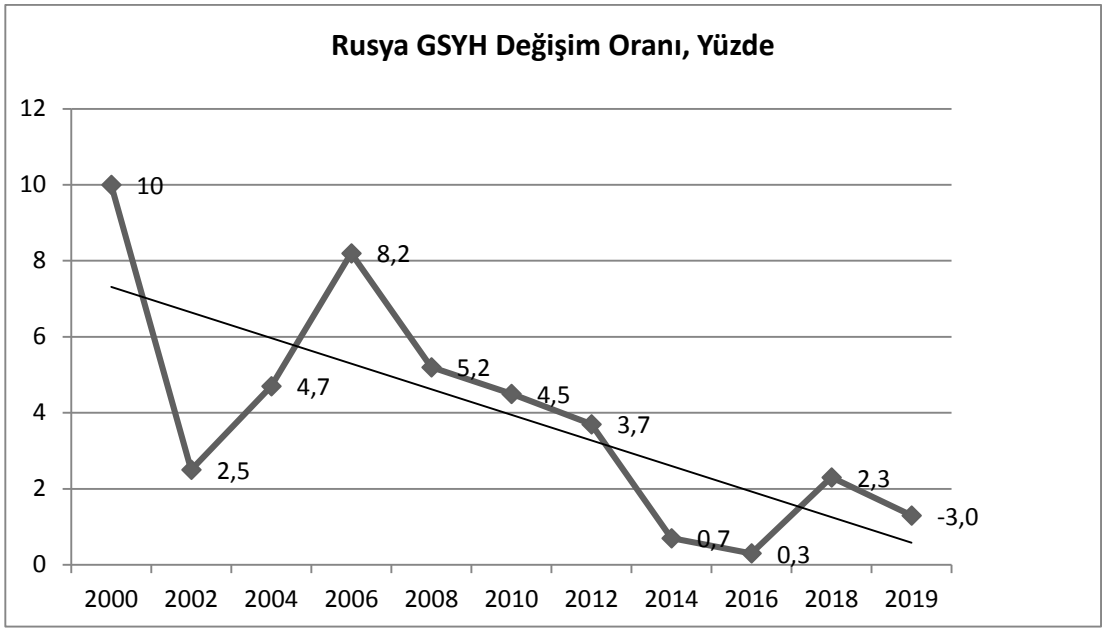
Tablo 4 Gsyih 2015-2019 verileri

Yıl	*2015*	*2016*	*2017*	*2018*	*2019*
GSYİH,RUB milyar	83094.3	86014.2	92101.3	103875.8	110046.0

Kaynak: *(V.P, 2019)*

Ticaretin gelişmesini belirten önemli hususlardan biri ihraç ve ithal malların nispi ağırlığıdır. Rusya'nın ihracat kalemleri ve oranlarını incelersek daha somut verilere ulaşabiliriz Rusya ihracatında önemli payı tarihten beri süregelen petrol ürünleri, doğal gaz, kömür ve elektrik enerjisi alır.

Şekil 5 Rusya GSYH Değişim Oranı

Kaynak: Rusya Maliye Bakanlığı, fedbud-year-enrussian

2.2Doğalgaz İhracatında Gazprom

Günümüzde doğal gaz dünya politikasında yeri önemi hızla artmakta. Doğal gaz alanında etkin olan devletlerin başında da Rusya Federasyonu gelmektedir. Gazprom, Rusya'nın en büyük şirketi ve dünyanın en fazla doğalgaz çıkaran kuruluşudur jeolojik keşifler, üretim, depolama, nakliye, işleme ve satış, araç yakıtı olarak gaz satışının yanı sıra ısı ve elektrik enerjisi üretimi ve pazarlamasına odaklanan küresel bir enerji şirketidir.

2010 yılının ortasında Rusya, dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip olmasının yanı sıra Suudi Arabistan'ı geride bırakarak dünyanın günde en fazla petrol üreten ülkesi konumuna yükselmiştir. Rusya'nın modern tarihi boyunca siyasi

ekonomisi, doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin ekonominin diğer sektörlerine aktarılması şeklinde bir yaklaşım izlemiştir.[11]

Gazprom'un stratejik hedefi, satış pazarlarını çeşitlendirerek, enerji güvenliği ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlayarak, işletme verimliliğini artırarak ve bilimsel ve teknik potansiyelini gerçekleştirerek dünyadaki enerji şirketleri arasındaki lider pozisyonunu güçlendirmektir. Gazprom, dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahiptir. Şirket'in küresel ve Rusya Federasyonu doğalgaz rezervlerindeki payı şöyle söylenebilir yüzde 16 ve 71 oranındadır.

Gazprom'un Ocak ayının ilk yarısı 2021 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) harici ülkelere gaz tedariki geçen sene aynı dönemine göre yüzde 41,5 aratarak 9,1 milyar metreküp olarak gerçekleşti. Bu, şirketin ihracat rakamlarındaki ikinci en büyük rakam olarak kaydedildi.

Tablo 5 İhracat artışı

Ülkeler	Almanya	İtalya	Türkiye	Avusturya	Fransa	Hollanda	Polonya	Macaristan
Yüzde % Artış Oranı	32.1	139.7	8.7	11.7	51,6	212	62.6	298.4

Şirketten yapılan resmi sitesindeki açıklamaya göre, Tablo 5'de görüldüğü gibi sırası ile Almanya, İtalya, Türkiye Avusturya, Fransa, Hollanda, Polonya ve Macaristan gaz alımını artıran ülkeler oldu.

Ön verilere göre, bu yılın 1-15 Ocak tarihleri arasındaki gaz üretimi 22,6 milyar metreküp olarak gerçekleşti ve geçen yılın aynı dönemine göre %4,3 artış gösterdi. İç

[11] (Varol Sevim, 2014)

pazardaki talep ise bu yılın ocak ayının ilk yarısında %14,7 artarak 2,1 milyar metreküp oldu.

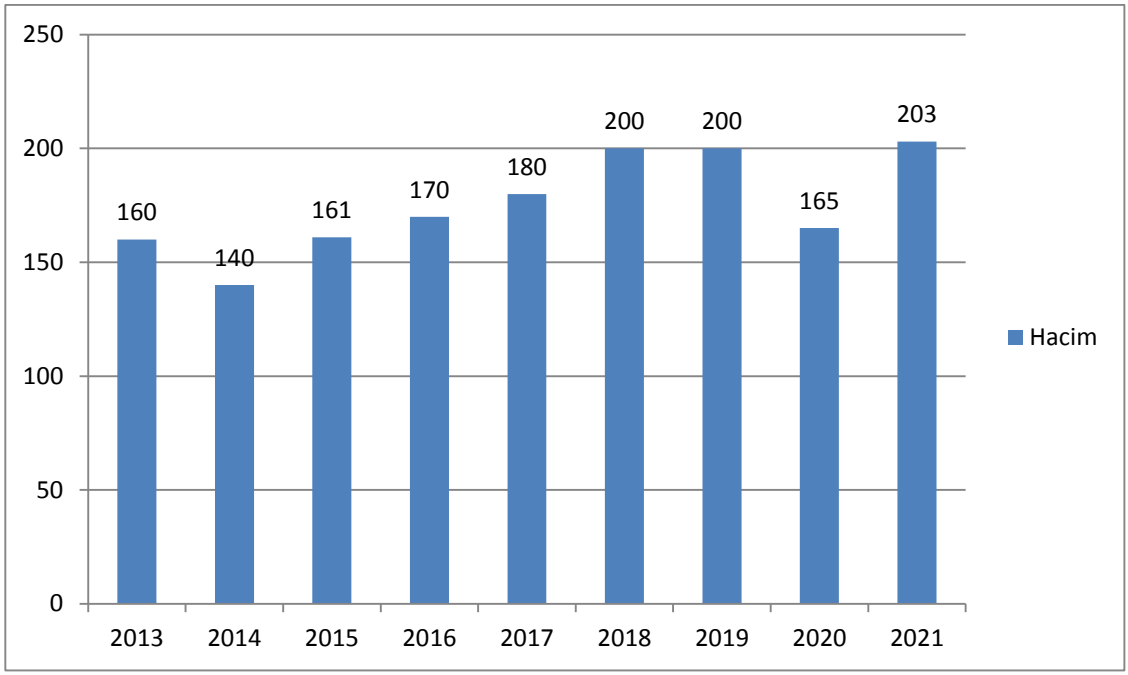
Avrupa'da enerji güvenliği sorununun başlaması da yine Gazprom ile yakından alakalıdır.

Rusya'nın Gazprom'u (Putin yönetime geldikten sonra bu şirketi tamamen devlet kontrolüne almıştır ve Gazprom adeta Rus dış politikasının en önemli bir aracı haline gelmiştir.) jeopolitik bir silah olarak kullanması ve Ocak 2006'da Ukrayna gazını kesmesi olayı, Rusya'nın güvenilir bir enerji tedarikçisi olup olmadığı Avrupa içinde sorgulanmaya başlanmıştır. [12]

Gazprom 2020 yılında rekor düşük fiyatlar ve zayıf talep ile mevcut piyasa ortamının, Avrupa'da art arda ikinci ılıman kış ve koronavirüs salgını da dahil olmak üzere düşüş faktörlerinin mükemmel fırtınasının sonucunda yavaşlamıştır fakat geçen yıl gerçekleşen 211 $ / 1.000 m3 ortalama fiyattan sonra ya 2020'de ulaşılan pazar dip noktasıyla, gaz piyasası talep ve fiyat seviyeleri açısından sürdürülebilir toparlanma gösteriyor.

[12] (Bilgin, 2007:6391)

Şekil 6 Gazprom Satış Hacimleri (2013-2021 Milyar M3)

Kaynak: Gazprom

Not: Avrupa, Türkiye ve Çin'deki satışlar dahildir, ancak eski Sovyetler Birliği ülkeleri değil. 2021

Gazprom'un boru hatlarıyla doğalgaz ihracat hacmi, 2021 yılında bir önceki 2020 yılına kıyasla büyük bir artış ile 203 milyar metreküpe yükseldi. Bu aralıkta, şirketin doğalgaz ihracat geliri yüzde 120 arttı ve 55,5 milyar dolar oldu. Diğer yandan, Gazprom'un bin metreküp doğalgaz ihracat fiyatı da Aralık 2021'de Kasım ayına kıyasla yüzde 2,7 oranında artarak 517 dolara çıktı. Şirketin geçen sene ortalama ihracat fiyatı ise 273 dolar civarında gerçekleşti.

Gazprom bugün Türkiye ve Bulgaristan üzerinden yeni bir rota üzerinden Sırbistan'a ve Bosna-Hersek'e gaz sağlamaya başladı. Rusya'dan gelen gaz, Türk Akım açık deniz doğalgaz boru hattıyla ve Türkiye genelinde taşınmaktadır.

Daha sonra, Bulgaristan'ın ulusal gaz iletim sistemi aracılığıyla Sırbistan ve Bosna-Hersek'teki tüketiciler arasında dağıtıldığı Sırbistan'a getiriliyor. Bu

güzergâhta teslimat, mevcut gaz iletim kapasitelerinin genişletilmesi ve Bulgaristan'da Bulgartransgaz EAD ve GASTRANS d.o.o. tarafından yenilerinin devreye alınmasıyla mümkün olmuştur. Sırbistan'da Novi Sad. Gospodinci, Sırbistan'daki 4 numaralı gaz ölçüm istasyonu.

Gospodinci, Sırbistan'daki 4 numaralı gaz ölçüm istasyonu. Türk Akım, Karadeniz üzerinden Rusya'dan Türkiye'ye uzanan bir ihraç gaz boru hattıdır. Tasarım kapasitesi yılda 31,5 milyar metreküp gazdır. Türk Akım, Türkiye'ye ve Türkiye topraklarından güney ve güneydoğu Avrupa'ya gaz dağıtımına yöneliktir.“Türk Akım, Avrupalı tüketiciler tarafından yüksek talep gören son teknoloji ürünü, verimli ve güvenilir bir gaz boru hattıdır. Türk Akım üzerinden Rus gazını alan Avrupa ülkelerinin sayısı 6'ya yükseldi. Gazprom Yönetim Komitesi Başkanı Alexey Miller, Bulgaristan, Yunanistan, Kuzey Makedonya ve Romanya ile birlikte bu fırsat artık Sırbistan ve Bosna Hersek'te de mevcut ”dedi.[13]

2.3Novatek

Novatek en büyük bağımsız doğal gaz üreticisidir ve Gazprom'un ardından Rusya'daki en büyük ikinci doğal gaz üreticisidir. Şirket, doğal gaz ve sıvı hidrokarbonların araştırılması, üretimi ve işlenmesiyle ilgilenmektedir. Novatek, 2019 yılı sonu itibariyle yaklaşık 16.265 milyon varil petrol eşdeğeri (BOE) kanıtlanmış doğal gaz rezervine sahipti.

31 Aralık 2020 itibariyle, Şirketin ortak girişimlerdeki orantılı payı da dahil olmak üzere toplam SEC ispatlanmış rezervleri, 2,244 milyar metreküp doğal gaz ve 197 milyon metrik ton dahil olmak üzere toplam 16,366 milyon varil petrol eşdeğeri oluşturmuştur. Toplam kanıtlanmış rezervler 2019 yılsonuna göre% 0,6 artarak (2020

[13] (Gazprom, 2021)

üretimi hariç) 2020 üretimi dahil 710 milyon (BOE) ilave ile yıl 2020 için% 117 rezerv yenileme oranını temsil etti.[14]

Şirket, Gydan Yarımadası'nda devam eden arama faaliyetlerine ve yeni saha arayışlarına devam etmektedir. Bu faaliyetler, Novatek'in Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki gelecekteki büyük ölçekli LNG projelerinin başarılı bir şekilde uygulanmasına katkıda bulunacaktır. Novatek, Rusya Federasyonu'nda doğalgazın yanı sıra ayrıca LNG şeklinde ihracat yapmaktadır. Şirket, Yamal LNG projesinin ilk hattında LNG üretiminin başlamasıyla bağlantılı olarak Aralık 2017'de LNG ihraç etmeye başladı ve Avrupa pazarına satış yapmaktadır.

Bu iki büyük doğalgaz devlerinin yanı sıra Rusya da yine dev şirketleri de Rosneft ve Lukoil'dir. Rusya'nın devlet tarafından kontrol edilmeyen en büyük şirketi ünvanı 2020 yılında alan ve 2020 itibariyle Gazprom'dan sonra genel olarak ikinci en büyük şirket olan bir Rus şirketi olarak Lukoil, şirketin petrol ve gaz rezervlerinin çoğunun bulunduğu batı Sibirya'da arama çalışmaları ve üretim konusunda uzmanlaşmasına (ve bu nedenle kurulu olmasına rağmen) dünya genelinde enerji endüstrisinin önemli bir oyuncusu olmayı başarmıştır.

2.4Diğer ihracat alanları ve rakamları

Rusya son yıllarda sadece doğalgaz ihracatçısı olarak değil farklı alanlarda da ihracat oranları artış göstermektedir Petrol, gaz ve petrol ürünleri mal ihracatının beşte üçü ila üçte ikisi oranlarındadır. Metaller ve kereste ise ek olarak, metaller ve bunlardan elde edilen ürünler 2019 yılında %9 oranlarına kimyasal ürünler ise %5 oranına çıkmıştır.

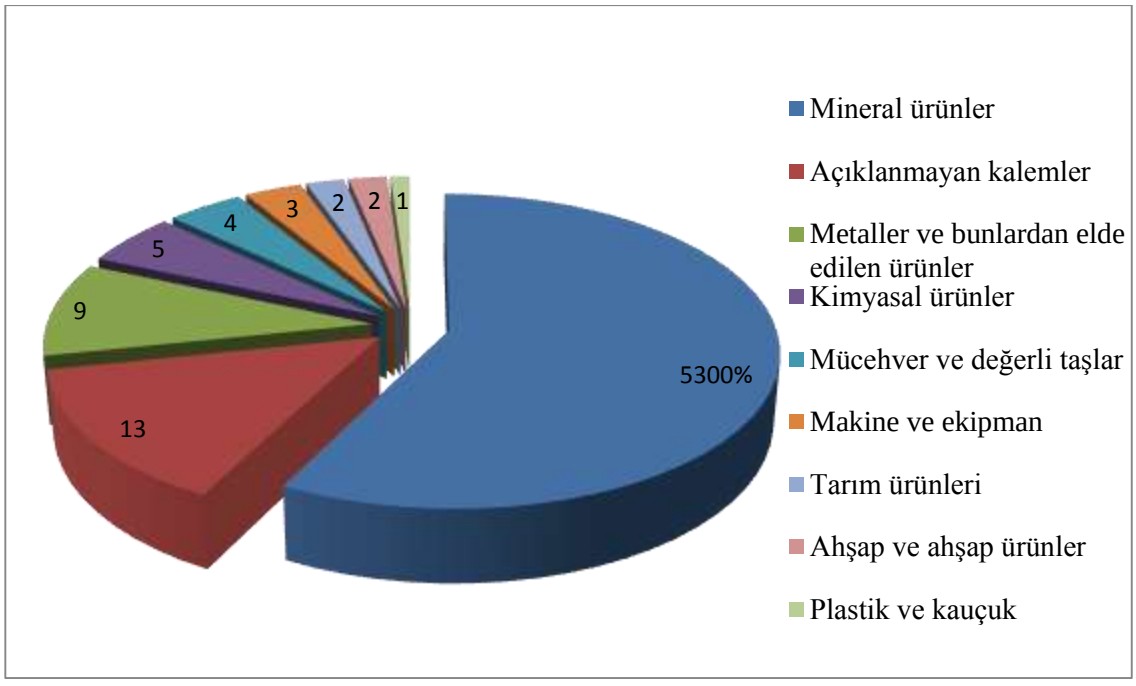
[14] (Novatek)

Ülkede 2008 senesinden itibaren sürdürülmekte olan kalkınma vizyonu "Strateji 2020" kapsamında, ilaç, otomotiv, hafif sanayi gibi birtakım sektörlerin ve %6-7 oranında sürdürülebilir büyümenin yakalanarak dünyanın önde gelen ekonomilerinin içerisine girilmesi hedeflemektedir.

Rusya geçtiğimiz 2017 yılında 357 milyar doları ihracat, 227 milyar doları ithalat olmak üzere toplamda 584 milyar dolarlık bir ticaret hacmi elde etmiştir ve aynı yıl verilerine göre ihracatta ilk sıralarda, ham petrol yağları, taşkömürü, topak ve benzeri katı yakıtlar, buğday ve mahlut, işlenmemiş alüminyum yer almaktadır. İthalat rakamlarında ise ilk sırada ilaç sektörü, elektrikli cihazlar, kara taşıtları için parçalar, otomobil gibi kalemler yer almaktadır.

İhracat kalemleri oranlarının yer aldığı Şekil 7'de göründüğü gibi Rusya ithalat ve ihracat hacmini görmekteyiz, ihracat kalemlerinin yarısından fazlasını mineraller oluşturmaktadır, bunu takiben metaller kimyasal ürünler be mücevherler takip etmektedir.

Şekil 7 İhracat Kalemleri Oranı

Kaynak: Statista Web Sitesi

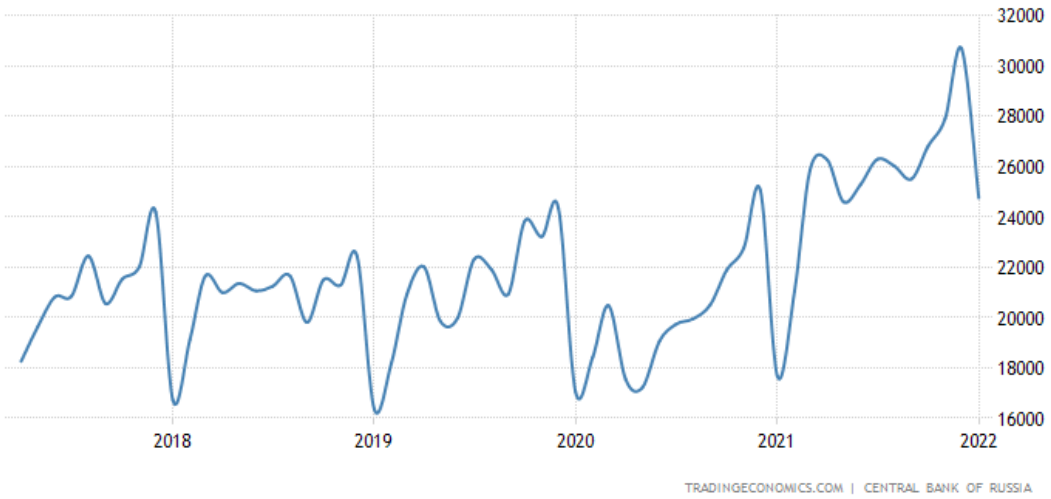
2.5İthalat Alanları ve Rakamları

Rusya dış ticaretinin tam yorumu için ihracatla beraber ithalata da göz atmak gerekiyor.

İthalat alanında ise Rusya Federasyonu en büyük ithalatçı ortağı Çin ve Almanya ve Beyaz Rusya'dır. 2019 yılında Rusya'ya yapılan ithalat rakamları, bir önceki senenin aynı dönemine göre %1.86 artışla 242,8 milyar dolar olarak belirlendi. İthal edilen ürünler arasında ilk sırada %30 ithalat oranıyla Makine, ekipman ve aparatları onu takiben kimya sanayi ürünleri %14'lük bir oranla ilk sıralarda yer alıyor.

Tablo 6' da son beş yıl içerisinde Rusya ithalatını nasıl bir eksende ilerlediğini görebiliriz

Tablo 6 2018-2021 Rusya İthalat Oranları

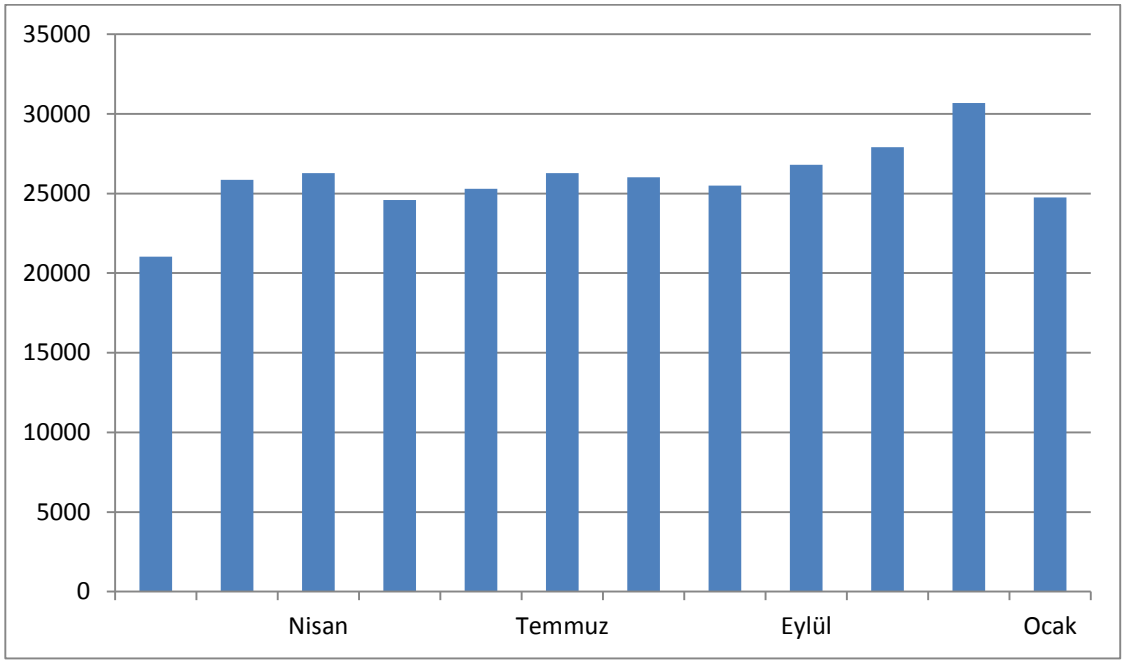
Kaynak: Trading Economics

Rusya'ya yapılan ithalat, komşusu Ukrayna'nın işgali ve Batı yaptırımlarından önce, 2022 yılının Ocak ayında yüzde 40,1 artarak 24,75 milyar ABD doları ile 6

ayın en düşük seviyesine ulaştı. Satın almalar hem Bağımsız Devletler Topluluğu[15] dışı (yüzde 40,6) hem de Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinden (yüzde 36,3) arttı.

Tablo 7'de 2021 yılı ithalat oranlarını ay bazlı olarak daha detaylı incelemiş ve görmüş olacağız.

Tablo 7 Rusya İthalat Rakamları (Şubat 2021-Ocak 2020)

Kaynak: Central Bank of Russia

Rusya'da 24 Şubat'ta gerçekleştirilen "özel askeri harekat" nedeniyle teknolojiden otomotive ve enerjiye kadar pek çok küresel ölçekli marka ve büyük şirketler Rusya'daki faaliyetlerini askıya aldı.

Özellikle AB üyesi ülkeler ve ABD tarafından uygulanan yaptırımların yanı sıra şirketler, eylemleriyle Rus ekonomisi üzerinde baskı oluşturmaya çalışıyor. Bazı

[15] Üye **ülkeler** sırasıyla; Azerbaycan, Belarus, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya ve Tacikistan'dır

firmalar operasyonlarını ve teslimatlarını durdurdu, bazıları ise Rusya'daki yatırımlarını sonlandırdı veya ortaklıklarından çekildi.

Rusya'da ithalat 1994 yılından 2022'ye kadar ortalama 14519,58 milyon dolar, 2013 yılının Aralık ayında 32481 milyon dolar ile tüm zamanların en yüksek seviyesine ve 1999 yılının Ocak ayında 2525 milyon dolar ile rekor bir düşük seviyeye ulaştı.

2.6 2022 Rusya Gelişmeleri

24 Şubat gecesi Kremlin, Ukrayna ile tam ölçekli bir savaş başlatan "Donbass'ta özel bir askeri operasyon" ilan etti. Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, 24 Şubat gecesi "osavoney osavoney" olarak nitelendirerek Ukrayna'ya karşı bir savaşın başladığını duyurdu.

Avrupa başta olmak üzere Rusya'ya karşı birçok yaptırım alındı. İlk olarak Avrupa da Almanya Avusturya Belçika başta olmak üzere birçok ülke özellikle AB üyeleri havaalanlarını Rusya'ya kapattı.

ABD, Avrupa Birliği, Birleşik Krallık ve Kanada bazı Rus bankaları SWIFT sisteminden çıkardı. SWIFT sistemi dünya çapındaki finans kuruluşlarının finansal işlemlerle ilgili bilgileri güvenli bir ortamda gönderip almasını sağlayan bir ağdır. Bu Rusya için yapılan en büyük yıkıcı hamle olabilir. Bazı Rus bankalarının bu sistemden dışlanması da en sıradan olan kredi kartı harcamalarından ülkelerarası dış ticaret ilişkilerine kadar uzanan bir yelpazede Rus bankalarını kullanan kişilerin zorluk yaşaması anlamına geliyor.

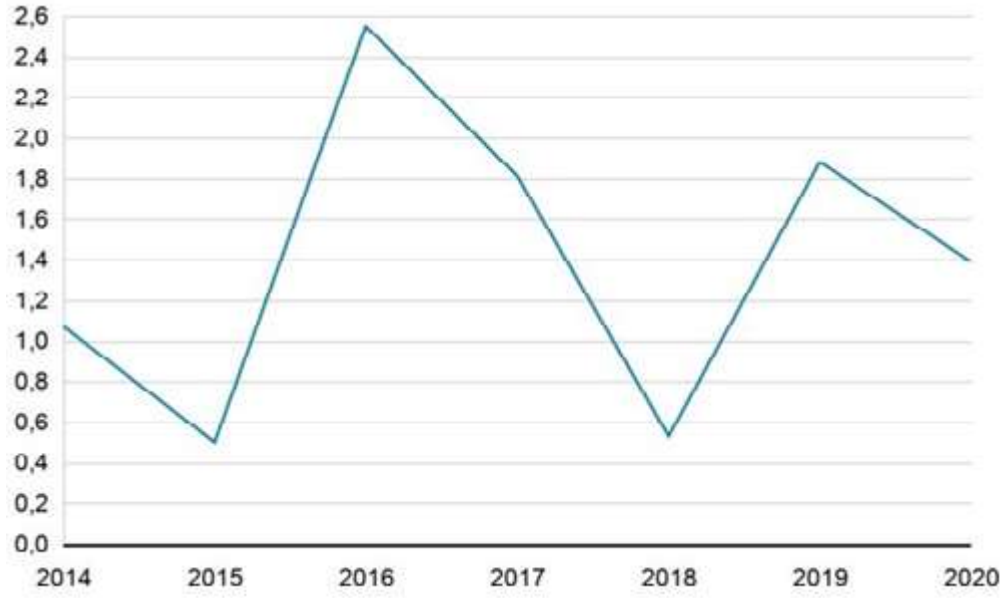
Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD), 31 Mart Perşembe günü yayınladığı tahminde, bu yıl Rus ekonomisinin Ukrayna'daki savaş nedeniyle yüzde 10 küçüleceğini söyledi. Ukrayna için GSYİH'nın yüzde 20 düzeyinde bir çöküşü

tahmin ediliyor. Savaş başlamadan önce EBRD, 2022'de Rusya'da ekonomik büyümeyi yüzde üç, Ukrayna'da yüzde 3,5 düzeyinde tahmin ediliyor.[16]

31 Mart'ta Rusya cumhurbaşkanı, 1 Nisan'dan itibaren "dost olmayan ülkelere" doğal gaz satışı için yeni kurallar belirleyen bir kararname imzaladı. Devletler bu listedeki kaynağın alıcıları, gaz ödemek için Gazprombank ile özel ruble ve döviz hesapları açmak zorunda kalacak. Banka, döviz cinsinden ödemeleri kabul edecek ve bağımsız olarak belgeden sonra rubleye çevirecektir. Bu olasılık, Vladimir Putin ile Almanya Başbakanı Olaf Scholz arasındaki görüşmelerden önceki gün ve sırasında tartışıldı, ancak Alman hükümetinin başkanı bu prosedürü kabul etmedi.

Rusya ekonomisini uzun vadede etkileyecek bir diğer başlık da, doğrudan yabancı yatırımların azalması olacaktır. Rusya Merkez Bankası'nın web sayfasında yer alan verilere göre Rusya son 15 sene içerisinde 554 milyar dolarlık yatırım çekti.

Tablo 8 Yabancı Yatırımların Rusya GSYIH İçerisindeki Payı

Kaynak:Atlantic Council

[16] European Bank for Reconstruction and Development

Gelen yatırımların büyük kısmı İngiltere Almanya ve Hollanda'dan gelmektedir, Rusya'ya en çok yaptırım kararı alan ülkeler de başta sıraladığımız ülkelerdir.

3. Türkiye Cumhuriyeti Ekonomik Yapısı

Türkiye Cumhuriyeti gerek coğrafi konumu gerekse elverişli iklim koşulları sahip olduğu kare sebebiyle tarihten bu yana ticaret güzergâhı üzerinde ve birçok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. Türkiye ekonomisi, Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından gelişmekte olan piyasa ekonomisi olarak tanımlanan bir ekonomiye sahiptir. Türkiye, dünyanın yeni sanayileşen ülkeleri arasında yer almaktadır. Türkiye, nominal GSYİH'ya göre dünyanın 19. en büyük ekonomisi ve SAGP GSYİH'ya göre 13. en büyük ekonomisidir. Türkiye ekonomisi 2017'den 2020'ye kadar yavaş büyüdü, ancak 2021'de toparlandı.

3.1 Son Yirmi Yılda İktisadi Görünüm

Son yirmi yılda Türkiye'nin ekonomik göstergelerini incelediğimizde,

Türkiye, 2000 ve 2001 yılında yaşanana iki krizle, uygulamış olduğu kur çapasına dayalı "enflasyonu düşürme programının" çökmesinden sonra, IMF'in öncülüğü ve denetiminde 14 Nisan ve 15 Mayıs tarihlerinde iki aşamada açıklanan yeni bir istikrar programını uygulamaya koymuştur. Önceleri "ulusal program".[17]

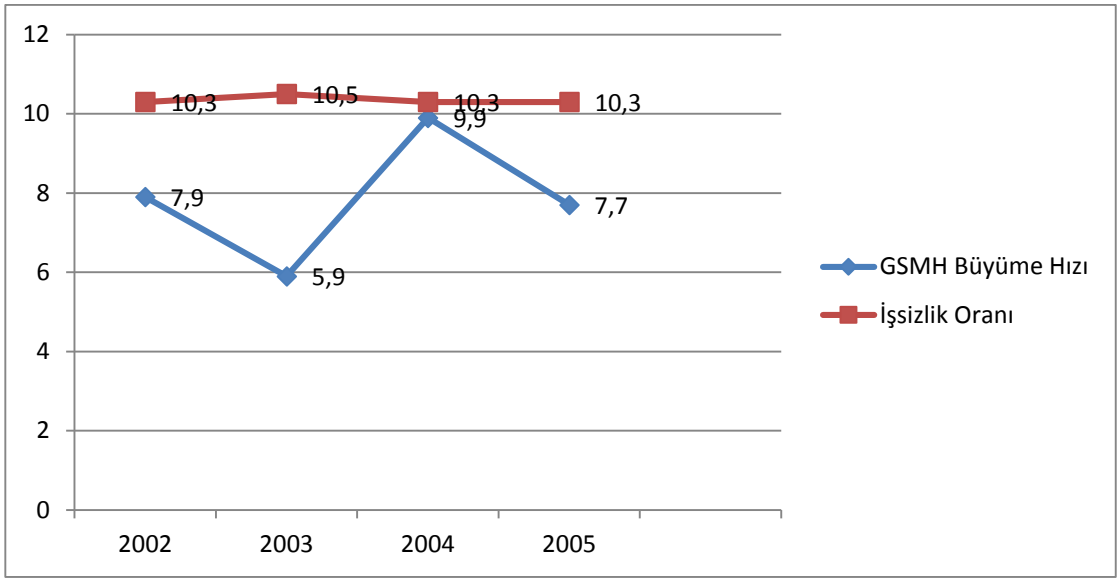
[17] (Uygur, 2001).

Bu programda, siyaset ve ekonomi alanlarının birbirinden ayrı tutulması temelinde, devletin fonksiyonlarının asıl olarak "denetim" ile "eğitim, sağlık ve adalet" gibi kamu hizmetleri ile sınırlanacağı bir düzeni hedeflemektedir. Bu amaçla Programın temel hedefi, "sürdürülemez boyutlara" ulaşmış olan kamu borçlarına yol açan "borç dinamiğinin" ortadan kaldırılarak Türkiye ekonomisinin "bugünkü gibi olağanüstü bir dış yardıma muhtaç kalmayacak" bir yapıya gelmesidir. Bu program ayrıca ileri zamanlı olarak 2001 – 2023 dönemini kapsayan gelişme stratejisinin temel amacını oluşturmaktadır.

Tabi bu kriz sadece Türkiye'ye özgün bir kriz değildi küresel çapta meydana gelen krizin Türkiye ekonomisine etkileri olarak da yorumlayabiliriz. Sene 2001'de gerçekleşen küçülme (%-9,5), ayrıca 2004 yılında gerçekleşen büyüme oranı (%9,9) o yıllarda bir rekordur. Büyüme seviyeleri o yıllarda ve daha sonraki yıllarda da azalarak da olsa devam etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti 2002 – 2005 yılları arasında çok yüksek bir büyüme oranı elde etmiştir. Büyüme rakamlarının tartışmalı kısmı da şekil 8'de göründüğü gibi, bu kadar yüksek büyümenin ardından Dönem boyunca büyümenin aksine işsizlik oranlarında yeterince artış olmaması, başka bir deyişle işsizliğin azaltılamamış olmasıdır.

Şekil 8 Türkiye GSMH Büyüme Hızı ve İşsizlik Oranları 2002-2005

Kaynak: (Ahmet Ay, 2006)

Türkiye'de, küresel krizin etkileri 2008 yılında hissedilmiştir özellikle ikinci döneminden itibaren yoğun bir şekilde hissedilmeye başlamıştır.

Büyümenin yavaşlamasında, dış kaynak teminindeki problemler ve dış talepte yaşanan düşüşler etkili olmuştur. Dış kaynak teminindeki zorlukların başta fiziki yatırımlar olmak üzere bazı ekonomik faaliyetleri frenlemesi büyüme oranında yavaşlatıcı etki yaratmıştır. Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) yayınladığı "Dünyanın Ekonomik Görünümü" adlı raporda, Türkiye ekonomisine ilişkin olarak olumsuz dış koşulların ve yüksek mal fiyatlarının, tüketim ve yatırımda görülecek düşüşler aracılığıyla, Türkiye'deki büyümeyi yavaşlatacağı beklentisi vurgulanmıştır.[18]

Türkiye 2009 yılı ilk çeyrekte sanayinin yaklaşık dörtte birini kaybetmiştir. Sanayi üretiminde gerçekleşen küçülme son yılların en sert daralması olmuştur. Küresel çapta yaşanan krizin neden olduğu bu küçülmenin 1994 krizi, 1999 Asya-Rusya krizi, 2001 krizinde yaşanan daralmaların üstünde olduğu görülmektedir. Türkiye'nin, tüm dünya genelinde talep düşüşüne neden olan küresel krizde ihracatı arttırarak krizi atlatmak gibi bir olasılığı da kısıtlı niteliktedir.

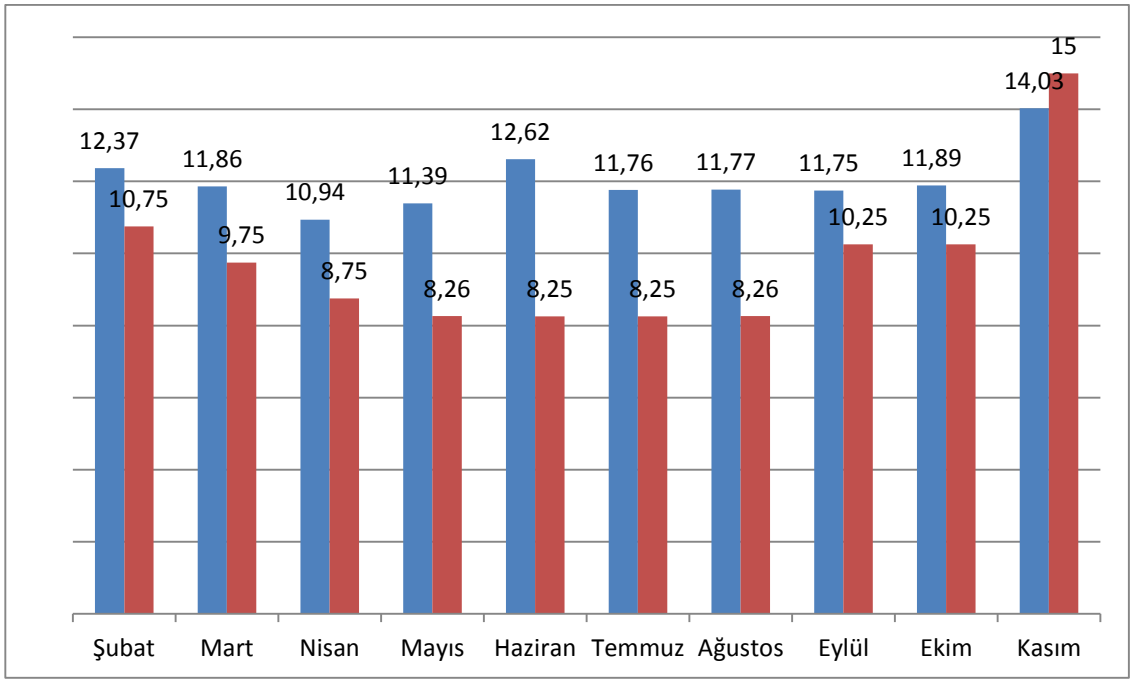
[18] (Yılmaz, 2008)

Sene 2013 olduğunda 958 milyar dolara ulaşarak bütün zamanların zirvesine çıkmış olan GSYH, takip eden yıllarda sürekli gerileyerek 2019 yılında 749 milyar dolara düşmüştü. 2019 yılında kırılganlıktan yeni çıkmaya başlayan küresel ekonomi, 2020 yılında salgın nedeniyle geçtiğimiz yıl baş gösteren koronavirüs salgınına bağlı olarak küresel görünümündeki zayıflama da artmıştır. Türk lirasının değer kayıplarıyla birlikte kur oynaklığı da 2020 yılının simgesi olmuştur, salgınla birlikte nisan ayı itibari ile iktisadi faaliyetler üzerindeki etkisini belirgin bir şekilde göstermiştir.

Öyle ki İlk Covid-19 vakasının mart ayında görülmesinin ardından birinci çeyrekte yüzde 4,5 büyüyen ekonomi ikinci çeyrekte yüzde 9 oranında daraldı. Salgının ilk şokunun atlatılmasının ardından ekonomik aktivite hız kazandı ve milli gelir temmuz, ağustos ve eylül aylarında yüzde 6,7 oranında büyüdü.

Şekil 9’ da göründüğü gibi yılın ilk aylarında yaşanan büyümeye rağmen azalma eğiliminde olan enflasyon koronavirüs salgınının ağır olarak hissedildiği mayıs ayından sonra ekonomik daralmaya rağmen yükselişe geçti. Tüketici fiyat endeksi kasım ayında yıllık bazda yüzde 14,03'e çıkarak yılın en yüksek seviyesine ulaştı. Gösterge faiz oranları ise yılın son aylarında 15 seviyelerine ulaşmıştır.

Şekil 9 Gçsterge Faiz Oranları ve Tüketici Fiyat Endeksi

Kaynak: TÜİK, TCMB

Ekonomi yönetiminde yaşanan değişime kadar olan süreçte ise merkez bankası gerçekleşen kur şoklarını geç likidite penceresi gibi ikincil para politikaları ve döviz rezervlerini kullanarak dengelemeye çalıştı. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan verilere göre Türkiye ekonomisi 2020 yılı ikinci çeyrekte yüzde 9,9 daraldı. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla 2020 yılı ikinci çeyreğinde bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla yüzde 9,9 azaldı. Yine TÜİK'in verilerine göre, yılın ikinci çeyreğinde sanayi yüzde 16,5 daraldı. 2020 senesi tüm dünya'da ekonomik anlamda kolay bir yıl değildi. Koronavirüs salgını devletleri şoklarla yüz yüze bırakırken ardı ardına teşvik paketleri açıklandı fakat kriz hemen geçecek gibi görünmüyor.

Ülkede COVID-19 ile ilişkili önlemlerin ve kısıtlamaların kademeli olarak uygulamadan kaldırılması ile beraber, Türkiye ekonomisi 2021 senesinde yüzde 11 büyüme kaydetti, bu oran G20 ülkeleri arasında kaydedilen en yüksek büyüme oranıdır.

Ukrayna-Rusya arasındaki savaş Türkiye'nin hem Rusya hem de Ukrayna ile olan yakın ekonomik bağları dikkate alındığında, savaşın Türkiye'nin enerji ve tarım

ticaretini, yurt dışından turist gelişlerini aksatması beklenmektedir, etkiler hissedilmeye başlandığında 2022 yılında büyüme oranı yüzde 1,4'e düşmesi beklenmektedir.

Türkiye'nin ekonomik durumu başlı başına bir tez konusu ve oldukça çok değinilmesi gereken bir konudur. Bu çalışmada Türkiye'nin Batı Balkan ülkeleri ile ilişkilerine değineceğimizden tez konusunun dışına çıkmaması adına daha fazla değinmiyorum.

3.2İhracat ve İthalat Alanları

Türkiye'nin ihracat ve ithalat yaptığı ülkeleri son 10 yıl içerisinde incelediğimizde en çok ihracat yaptığı ülkenin Almanya; en çok ithalat yaptığı ülkenin ise Çin olduğu görülmektedir. Elektronik ve teknolojik ürünlerin büyük kısmı Çin'den ithal edilmesi Çin'in ithalatta birinci sırada yer almasını sağlamaktadır. Bu ülkelerin dışında en çok Rusya, ABD, İtalya ve Fransa en büyük ithalat yapığı partnerleridir.

TÜİK ekonomik faaliyetlere göre dış ticaret istatistikleri temel olarak tarım, ormancılık ve balıkçılık, madencilik ve taşocaklığı, imalat sanayi ve diğer başlıkları altında paylaşıyor.

En çok ihraç ve ithal ürünleri incelediğimizde elde edilen verileri fasıllarına göre gruplandırdığımızda aşağıdaki tablolar ile daha net rakam verebiliriz:

Tablo 9 İhrac Edilen Ürün Fasıl Rakamları 2019-2020 Yılları verileri

Değer: Bin ABD Doları		
İhraç Edilen Ürün Fasılları	**2019**	**2020**
Motorlu kara taşıtları, traktörler, bisikletler, motosikletler	26.900.878	22.079.416
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletler	17.761.642	16.783.473
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller	7.333.011	6.693.011
Demir ve çelik	10.019.007	8.812.367
Elektrikli makine ve cihazlar	9.748.319	9.299.71

Kaynak: TB & TÜİK

Yine Tablo 9'de İthal edilen ürün fasıllarını 2019 yılı ve 2020 yılları arasında ABD Doları cinsinden kıyaslamasını görebiliriz.

Tablo 10 İthal Edilen Ürün Fasıl Rakamları 2019-2020 Yılları verileri

Değer: Bin ABD Doları		
İthal Edilen Ürün Fasılları	**2019**	**2020**
Mineral yakıtlar, mineral yağlar	22.160.243	25.249.510
Kazanlar, makineler, mekanik cihazlar ve aletleri	41.731.207	28.956.645
Demir ve çelik	13.366.642	26.589.679
Elektrikli makine ve cihazlar	10.007.711	15.282.204
Kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller	15.443.768	17.118.203

Kaynak: TB & TÜİK

Tablolarda belirtildiği gibi ihracat ve ithalat verilerini ve kalemlerini detaylı bir şekilde incelediğimizde:

Türkiye'de dış ticaretin detaylarına inildiğinde, ihracata konu olan malların üretilmesi için gerekli olan hammadde ve ara malların, ithalata konu fasıllar içerisinde önemli yer tuttuğu görülmektedir. Bu önemli bir noktadır. İhracat yapılabilmesi için üretimin ithal edilen mallara bağlı olması, dış ticaret kazançlarının önemli bir kısmının ithal girdilere bağlı olarak gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Böylece, aslında elde edilen ihracat gelirlerinin önemli bir kısmının

yeniden ithalat yoluyla dışarıya aktarıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu şekildeki bir dış ticaret yapısının varlığı, ihracata dayalı bir büyüme modeli için tehlikelidir.[19]

2011 ve 2020 yılları arasında Türkiye ihracat rakamları milyon dolar bazında Tablo 11'de görüldüğü gibidir:

Tablo 11 Türkiye İhracat Oranları

2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
134.907	152.462	161.481	166.505	150.982	149.247	164.49	177.16	180.83	169.48

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü

Pandemi sürecinde yaşanan durgunluğu 2021 yılında kapatan Türkiye geçtiğimiz yıl ihracat rakamlarını önceki yıla göre yüzde 32,8 artışla 225 milyar 291 milyon dolara, ithalatı da yüzde 23,6 artarak 271 milyar 424 milyon dolar olarak açıkladı.

Aşağıdaki Tablo 12'de olduğu gibi son 10 yıldaki ithalat verileri yer almaktadır bu iki tablo sayesinde dış ticaret dengesi hakkında daha net bilgiye sahip olabiliriz. Son dönem kalkınma planlarında da yer alan, ithalattaki bu bağımlılığı azaltıcı ve mevcut dış ticaret açığı ile birlikte cari açık sorununu azaltıcı politikalara öncelik verilmesi gerekmektedir.

Tablo 12 Türkiye İthalat Oranları

2011	*2012*	*2013*	*2014*	*2015*	*2016*	*2017*	*2018*	*2019*	*2020*
240.842	236.545	260.823	251.142	213.619	202.189	238.715	231.15	210.34	219.3

Kaynak: Dünya Ticaret Örgütü

[19] (Karakaş, 2017)

Türkiye için ihracat; ekonomik problemleri aşabilmesi, halkın refah düzeyinin arttırılabilmesi, dünya ticaretinde önemli bir noktaya gelebilmesi için vazgeçilmez bir olgudur. İhracata dayalı kalkınmanın bir parçası olarak, ihracatı teşvik etme ve teknik yardım programları ekonomik büyümeyi destekleyici bir araç olarak ihracatta karşılaşılan hem iç hem dış engellere hitap edecek şekilde tasarlanmıştır.[20]

Tablo 13 Dış Ticaret Dengesi ve Hacmi (Milyon Dolar)

Dış Ticaret Dengesi ve Hacmi (Milyon Dolar)

	İHRACAT		İTHALAT		HACİM		DENGE		
	Değer	Değişim %	Değer	Değişim %	Değer	Değişim %	Değer	Değişim %	İ/İth. %
2013	161.481	-	260.823	-	422.304	-	-99.342	-	61,9
2014	166.505	3,1	251.142	-3,7	417.647	-1,1	-84.638	-14,8	66,3
2015	150.982	-9,3	213.619	-14,9	364.601	-12,7	-62.637	-26,0	70,7
2016	149.247	-1,1	202.189	-5,4	351.436	-3,6	-52.942	-15,5	73,8
2017	164.495	10,2	238.715	18,1	403.210	14,7	-74.221	40,2	68,9
2018	177.169	7,7	231.152	-3,2	408.321	1,3	-53.984	-27,3	76,6
2019	180.833	2,1	210.345	-9,0	391.178	-4,2	-29.512	-45,3	86,0
2020	169.482	-6,3	219.397	4,3	388.879	-0,6	-49.915	69,1	77,2

Kaynak: TÜİK

Son 10 yılda yapılan ticaretlerin analizi yapıldığında, Türkiye'nin uluslararası ticarette halen istenen ve hedeflenen seviyede olmadığı kanaatine varmış bulunmaktayım. Özellikle, tüketim malı ihracatının, toplam ithalata ve ara malları ithalatına bağımlılığı oldukça yüksektir.

Ekonomik büyümenin büyük olduğu zamanlarda da ihracat artışı ithalat artışını tetiklediği için dış ticaret açığı ve cari açığı arttırmaktadır. Bu şekilde dışa

[20] (Atayeter ve Erol, 211: 2)

bağımlılığı ve kırılgan dış ticaret yapısının ortadan kaldırılması için kalkınma planlarında tasarlanan ve amaçlanan hedeflere yönelik daha büyük tedbirlerin alınması gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

1. Batı Balkan Ülkeleri Ekonomik Yapıları

Avrupa'nın Asya ile bağlantısını sağlayan en önemli geçiş yolu niteliğindeki Batı Balkanlar tarih boyunca birçok imparatorluk ve devlet için önemli bir stratejik coğrafya olarak değerlendirilmiş ve bunun neticesinde bu bölge üzerinde yaşanan savaşlar süregelen bir durum olmuştur.

Son yüzyıla kadar özellikle Asya ve doğuya yönelik ticaret yollarının kontrolünü sağlaması ve elverişli işlenir toprakları sebebiyle farklı göçler alan ve birçok devlet etkisine giren Balkanlar'ın, bugünün şartlarında enerji kaynaklarının geçişi ve göç hareketleri bakımından stratejik önemi daha fazla artmıştır. Bu sebeple bölge gerek küresel çapta gerekse bölgesel güçler için bir elde edilmesi gereken alan haline gelmiştir.

Balkan yarımadası coğrafi olarak birçok nehrin ve dağın yer aldığı Avrupa'dan Asya‟ya giden yollar üzerinde bulunmaktadır. Kelime anlamı olarak çoğu kaynakta "sık ormanlarla kaplı kayalık dağlar" olarak belirtilmektedir.Aynı zamanda, Balkan coğrafyası Güneydoğu Avrupa olarak da bilinir.

Batı Balkanlar, tarih boyunca çok farklı medeniyetlerin hüküm sürdüğü topraklara sahip olmuştur. Antik Yunan imparatorluğu, Makedonya Krallığı, Roma imparatorluğu, Doğu Roma imparatorluğu, Osmanlı imparatorluğu ve Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti bölgede uzun yıllar hüküm sürmüştür. Ayrıca Batı Balkanlarda Hunlar, Slavlar, Tuna Bulgarları, Peçenek ve Kuman Türk boyları ve Türkler çeşitli yerleşimler kumuştur. Hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte Batı Balkanlarda yeni bir dönem başlamıştır.[21]

[21] (Özsöz, 2013)

14'üncü yüzyılın ortalarında, Osmanlıların Rumeli'ye geçişi ile birlikte, Osmanlı İmparatorluğu Balkanlara adım atmıştır. Osmanlılar 500 yıldan fazla bu topraklarda hüküm sürmüş, 19'uncu yüzyılda başlayan isyanlar ve etnik karşıtlardan kaynaklanan çatışmalar sonucu baş gösteren Balkan Savaşları ile de yavaş yavaş Balkan topraklarından çekilmeye başlamıştır. [22]

Batı Balkanlar ile tarihi bağlar ve asırlar süren hâkimiyet, bölgede büyük sayıda Türk ve Müslüman nüfus yaratırken, zamanla yaşanan göçler sebebiyle de Türkiye toprakları üzerinde Balkanlardan ana vatana göç eden nüfus oluşmuştur. Bu durum, Türkiye'nin Balkan coğrafyasında politikaları belirleyen önemli bir unsur niteliği kazanmıştır.

1990'lardan itibaren çeşitli uluslararası organizasyonlar tarafından Balkanlar Bölgesi iki ayrı alt bölge olarak kategorize edilmeye başlanmıştır. Birinci alt bölge; Arnavutluk, Bosna Hersek, Sırbistan, Karadağ, Kosova, Hırvatistan ve Makedonya'dan oluşan Batı Balkanlar Bölgesi'dir. Diğer alt bölge ise Bulgaristan ve Romanya'dan ibaret olan Doğu Balkanlar Bölgesi'dir.[23]

Yugoslavya, 1990 yılının sonlarından itibaren siyasi açıdan Balkanlardaki en karışık ülkedir. Ekonomideki kötü gidişat, bölgesel eşitsizlikler, federal çatı içerisinde Sırbistan'ın öne çıkmasının yaratmış olduğu rahatsızlık, bu rahatsızlığı dengelemek için Kosova ve Voyvodina'ya özerklik verilmesi, lakin bu durumun da Sırpların milliyetçi duygularını ön plana çıkarması ve Tito'nun ölümü gibi benzer nedenler, Yugoslavya'nın parçalanmasını hazırlayan temel etkenler olmuştur.

Eski zamanlardan beri, jeopolitik bir kavşak konumunda olan bu coğrafyada hem ekonomik hem de siyasi faktörler önemli bir rol oynamıştır. Örnek olarak bu coğrafya 19. Yüzyılın döneminden beri Balkan bölgesi bir klasik deyimle, Avrupa‟nın „‟Barut fıçısı'' olmuştur. Avrupa‟nın en büyük devletleri arasında uyuşmazlıkların önemli bir kısmı Balkanlarda doğmuş, büyümüş ve ilk dünya savaşı yine bu topraklarda başlamıştır.

[22] (Özsöz, 2013)
[23] (Timuçin Kodaman, 2017)

İkinci Dünya Savaşı sırası ve sonralarında başlayan Tito-Stalin yakınlaşması Yugoslavya Komünist partisini iktidara taşımıştır. Komünist partisi iktidarına Tito getirilmiştir. Moskova ile oluşan ideolojik-siyasal birliktelik Belgrad en yakın müttefik yapmış ve sosyalizm Yugoslavya'nın kaderi haline gelmiştir. Ancak bir süre sonra Tito'nun bağımsızlıkçı yapısı SSCB ile arasını açmıştır. Varşova Paktı'na üye olmayan Yugoslavya Komin form'dan çıkarılmıştır.[24]

Balkanlar yukarda verildiği gibi uzun yıllar çeşitli savaşlar için bir harp sahası olmuştur.

Bu harplerdenen korkuncu Yugoslavya sonrası yaşanan Bosna Savaşı'dır (1992-1995). Çünkü nitelik olarak etnik ve dini şekilde ayrışan gruplar birbirleri ile savaşmışlardır. Bu savaş sonucunda 100.000-110.000 kişi hayatını kaybetmiş ve 2 milyon kişi yer değiştirmek zorunda kalmıştır. AB, 1992 Maastrich Antlaşması ile yeni bir kulvara girmiş ve küresel güç olmayı hedeflemiştir. Ancak Bosna Savaşı göstermiştir ki AB dış politikada karar almaktan yoksun kalmış ve bu "küresel güç" imajına darbe vurmuştur. Öyle ki ABD (Dayton Antlaşması) kıtaya müdahil olmak zorunda kalmıştır. Avrupa kıtasının tamamını içine almayı hedef edinmiş AB için bir noktada hedeflerinden uzaklaşma manası taşımaktaydı.[25]

Yalnız kalan Yugoslavya bu gelişmelerden sonra Çin'e karşı yakınlaşma stratejisine başvurmuş ve oradan destek almıştır.

Tito Balkanlarda barış ve huzurun sağlanmasına yönelik bölgesel işbirliği çabalarına katılmıştır. Balkan Paktı'nın aktif üyesi olmuştur. Aldığı ekonomik ve sosyal tedbirlerle Federal Sosyalist Yugoslavya Cumhuriyetini bir arada tutmaya çalışan Tito bir süre başarılı olmuş ancak ölümünden sonra ülke dağılmıştır.[26]

Yugoslavya'nın dağılması ve yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanan kanlı sürecin sonunda bölgenin siyasi haritasında önemli değişiklikler yaşanmıştır bizim de inceleyeceğimiz Batı Balkan ülkelerinin büyük çoğunun oluşması ile sonuçlanmıştır.

---

[24] (Kamil, 2021)
[25] (Kula, 2017)
[26] (Kamil, 2021)

1.1Hırvatistan Devleti Genel Yapısı

Hırvatistan Cumhuriyeti coğrafi konum olarak Balkan Yarımadasının kuzeybatısında yer almaktadır, Hırvatistan 25 Haziran 1991 yılında bağımsızlığını kazanmıştır, haliyle daha yarım asırlık bir ülke değildir diyebiliriz. Nüfusunun %88'i Hırvat olan Hırvatistan Başkenti Zagreb en gelişmiş şehirlerinden biridir, bunun dışında Rijeka ve Split ve Osijek takip etmektedir bu şehirler de ülkenin en büyük ekonomik unsurlarını da kapsamakta sanayi ve ticaretin en çok süregeldiği yerlerdir.

Resim 1 Hırvatistan Haritası

Kaynak: *Aljazeera web sitesi*

Hırvatistan coğrafik olarak Hırvatistan doğuda Sırbistan, güneydoğuda Bosna-Hersek, kuzeybatıda Slovenya, kuzeydoğuda Macaristan ve güneyde Karadağ ve Adriyatik Denizi ile çevrili bir ülkedir. Deniz'e kıyısı olması en büyük avantajı diyebiliriz.

Ülkenin temel olarak doğal kaynakları düşük miktarda petrol, doğalgaz ve kömür, düşük kaliteli demir cevheri, boksit, alçıtaşı, silis, kil, tuz, orman ve su kaynaklarından oluşmaktadır.

Komşu ülkeleri Bosna-Hersek, Slovenya, Macaristan, Sırbistan ve Karadağ'dır. Bağımsızlığının ilanından sonra başta Türkiye ve birçok AB üye ülkeleri Hırvatistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ve anayasal ismini tanımıştır.

1.1.1. Hırvatistan Devleti Ekonomik Yapısı

Bağımsızlık sonrası geçen süre içinde Hırvatistan NATO ve AB'ye katılım hedefine başarılı şekilde ulaşmıştır. Türkiye Hırvatistan'ın NATO'ya katılımını büyük bir şekilde desteklemiştir. Hırvatistan ekonomisi bağımsızlığın kazandığı tarihten bu yana piyasa ekonomisine geçiş çabalarını sürdürmektedir ve bu geçiş sürecinin beraberinde getirdiği olumsuzlukları yaşamakta olup, ülkede halen düzgün işleyen bir piyasa mekanizması kurulabilmiş değildir. Piyasa ekonomisine geçiş süreci ile birlikte, 2013 yılında AB üyeliği ve AB mevzuatına uyum süreci ilave problemleri beraberinde getirmiştir.

1991 yılı bağımsızlık tarihinden 2000 yıllarında ilk yarı, savaşta ve geçişte keskin bir düşüşle geçti ekonomik aktiviteler. Hırvatistan ile 2001 yılında İstikrar ve Ortaklık Antlaşması imzalandı. Bu tarihten itibaren Hırvatistan'ın demokratikleşme ve iktisadi durumunda belirgin değişim gerçekleşti, Bu on yılın ikinci yarısı iyileşen ve önemli büyüme gerçekleştirmiştir.

Hırvatistan 2003 yılında AB'ye üyelik başvurusunda bulundu ve 2004 aday ülke statüsü elde edip 2005 yılında AB'den 105 milyon Euro mali yardım elde etti, mevcut on yılda 2001-2010 yeni milenyuma açık bir iyimserlikle girdi.

Savaşın parçaladığı tesisleri yeniden inşa etmekle başlayan süreçte, özelleştirmeyi sona erdirmek ve yenisini başlatmak geliştirme döngüsü ile devam etmiştir. Altyapı projeleri tarafından yönlendirilen ekonomik faaliyetler görece yüksek büyüme oranları ile hızlandı, böylece 2005 yılında geçiş öncesi aşamaya ulaşıldı.

Yapısal dönüşüm sürecine destek olması amacıyla 2004 senesinde Ağustos ayında IMF ile imzalanan 20 aylık Stand-By Anlaşması ile birlikte ödemeler dengesi açığını kontrol altına almak ve dış borç yükünü hafifleterek iç borçlanmaya ağırlık vermek amacıyla 2004 yılından itibaren para politikaları uygulanmıştır.

Ülke ekonomisinde 2008-2014 yılları arasında devam eden ekonomik durgunluk, 2015 ve 2016 yıllarında gerçekleşen pozitif bir büyüme oranlarıyla tersine çevrilmiş olsa da istihdam artışı ve yaşam kalitesinin yükselmesi bağlamında henüz büyük ölçekte bir yansıması olmamıştır.

1.1.2 Hırvatistan GSYH Verileri

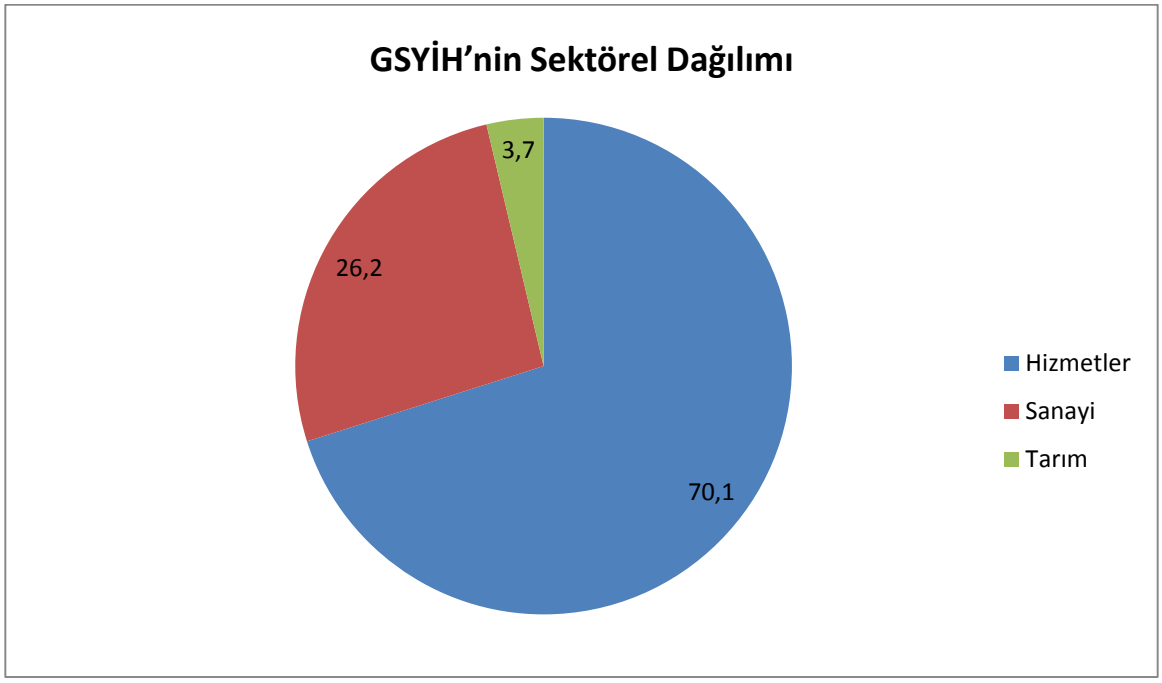
Hırvatistan'ın ekonomisi 2001-2008 yılları arasında ortalama %4,4 büyümüş ve GSYH'si 63 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Bağımsızlık sonrası dönemden 2008 yılına kadar Hırvatistan ekonomisi düşük enflasyon oranı, istikrarlı kur politikası ve makul yıllık büyüme seviyesine sahip olmuş, ancak, yüksek cari açık ve dış borç oranının yanı sıra, düşük rekabet gücüyle tanımlanan bir ekonomik yapı görünümü kazanmıştır.

Hırvatistan'da da baş gösteren 2008'de küresel ekonomik krizin başlaması döngüsel olarak dalgalanan GSYİH büyüme oranları ile 2008 yılına kadar sürekli düşen işsizlik oranları arasında, sonrasında GSYİH büyüme oranında keskin bir düşüş yaşıyor ve yaklaşık %2 ve işsizlik oranı da 2 puan düştü ve 2009'da krizin tırmanması, ana akım ekonomik analizin odağını başka yöne değiştirdi.

2009 yılında % 9,3 azalan sanayi üretiminin 2010 yılında % 1,2 artmış, ülkenin büyümesinde önemli faktörlerden olan ve 2009 yılında % 8,1 azalan tüketim harcamalarının 2010 yılında dikkate değer bir artış göstermektedir, hükümetin de

harcamaları azaltıcı politika izlemesi nedeniyle 2010 yılı büyüme artışının hükümetin hedefinin altında gerçekleşmiştir.[27]

Şekil 10 Hırvatistan GSYİH'in Sektörel Dağılımı

Kaynak: CIA World Factbook

Dünya'nın küresel çapta bir salgın hastalıkla mücadeleye başlamasından sonra, Hırvatistan'da bu küresel çapta olan ekonomik krizden nasibini aldı. Krizinin ve beklenen durgunluğun olası kayıplarını ve ekonomik etkileri de elbet diğer ülkeler gibi olağandır. Hırvatistan ekonomisinin 2020'de toplam kaybı, kurumsal gelir ve hane geliri perspektifinden 114 ila 120 milyar kuna arasında değişebilir. Bu kayıp, yeni bir karantina dalgasının tekrarlanmayacağını ve ekonomik faaliyetin tekrar duracağını varsayar.

Yıllık GSYIH Hırvatistan Verileri 2015-2020 yılları arası verileridir.

[27] (OECD)

Tablo 14 Yıllık GSYIH Hırvatistan Verileri

Yıllar	Yıllık GSYİH	GSYİH Büyümesi (%)
2020	56,087M.$	-8.0%
2019	60,759M.$	2.9%
2018	61,375M.$	2.8%
2017	55,482M.$	3.4%
2016	51,601M.$	3.5%
2015	49,526M.$	2.4%

Kaynak:Country Economy

Yıllık bazda GSYİH'daki %8,4 seviyesindeki gerileme ise Hırvatistan'ın tarihindeki en büyük gerileme olarak kayda geçmiştir. Daha önce 2009 yılında, 2008 krizinin etkisiyle %7,3 seviyesinde daralma yaşanmıştı. Bugüne kadar büyüme rakamları açıklanan ülkeler içerisinde) , Hırvatistan, Avrupa Birliği (AB) ülkeleri arasında 2020 yılında İspanya ve İtalya'nın ardından yıllık bazda GSYİH'da en büyük daralma kaydeden ülke olmuştur.

Tablo 15 2019-2020 Hırvatistan Kişi Başına Düşen GSYIH Değişimi:

2020	13,821$	-7.5%
2019	14,936$	-0.5%

Kaynak:Country Economy

Hırvatistan'ın 2020'nin ikinci çeyreğinde üç aylık GSYİH'nın 2019'un aynı çeyreğine göre reel olarak% 15,1 daha düşük olduğunu gösteriyor, 1995'ten bu yana en büyük reel düşüş yaşanmıştır. Yaşanan pandemi süreci Hırvatistan'ı aşırı borçlanmanın eşiğine getirdi ve salgın sırasında yaratılan borçlar gelecek nesiller tarafından geri ödenecek.[28]

Korona krizinin ortasında Avrupa'da kamu borcunun artmasının ardından Hırvatistan münferit bir vaka değil. Bu yıl tüm üye devletlerde kamu borcunda artış var. Birliğin pek çok üyesinin de Hırvatistan'dan önemli ölçüde daha yüksek düzeyde bir kamu borcu var. Örneğin Eurostat verilerine göre 2020 yılının ortasında Yunanistan'ın kamu borcu GSYİH'nin yüzde 187,4'ü, İtalya GSYİH'nın yüzde 149,4'ü, Portekiz GSYİH'nın yüzde 126,1'i, Belçika GSYİH'nın yüzde 115,3'ü, Fransa 114,1 GSYİH'nin yüzde. ve Kıbrıs GSYİH'nın yüzde 113,2'sini ve İspanya'nın yüzde 110,1'ini oluşturuyor. Tüm bu ülkeler bu yılın ilk yarısında kamu borçlarını önemli ölçüde artırdı, yirmi birinci yüzyılın ilk on yılında Hırvatistan'ın gerçek ekonomik eğilimleri gösterisi endişe verici durağanlık.

Küresel ve yerel epidemiyolojik durumun kötüleştiği ve COVID-19 önleyici tedbirlerin beklenenden daha uzun süre gündemde kaldığı alternatif senaryoda ise, 2021'de gerçek gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) büyümesinin % 2,8 olacağı tahmin edilmiştir.[29]

1.1.3 Hırvatistan Dış Ticareti

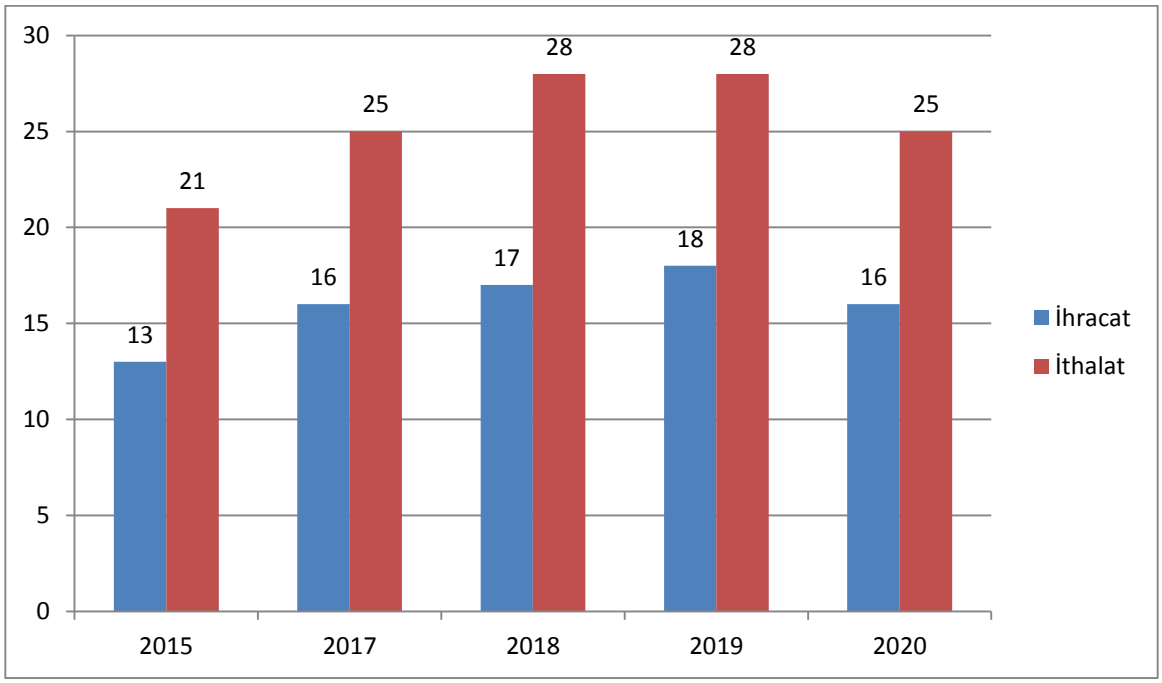
Hırvat ekonomisinin dış ticarette en önemli sektörleri toptan ve perakende, ulaşım, konaklama ve yemek hizmetleri (% 23,1), sanayi (% 20,4) ve kamu yönetimi, savunma, eğitim ve sağlık ve sosyal hizmet faaliyetleri (% 15,5).

---

[28] (24sata, 2020)
[29] (Hırvatistan Merkez Bankası, 2021)

Hırvatistan'dan 2020'de toplam ihracatının değeri 16,9 milyar dolar olarak açıklandı. Hırvatistan'dan toplam ihracatı 2019'a göre% 0,572 azaldı. Hırvatistan ithalat rakamları ise 2020 yılında 25,9 milyar doları buldu.

Şekil 11 Son 5 Yılda Hırvatistan İthalat ve İhracat Oranları (Milyar Dolar)

Kaynak:Trademap

Hırvat ihracatının genel olarak %68'i AB ülkelerine gidiyor, AB dışındaki ülkelere gelince, Bosna Hersek'e ve Sırbistan'a gidiyor. İthalat söz konusu olduğunda,%78'i AB üye ülkelerinden ithal ediliyor bunların, AB dışındaki ülkelere gelince, Hırvat ithalatının %8'i Bosna Hersek ve Çin'den geliyor.

Hırvatistan'ın ülkelere göre 2020'de Hırvatistan'dan en çok ihracat yapılan ülkeler:

% 12,7'lik pay ile Almanya (2,16 milyar ABD Doları)
% 12,4 payla İtalya (2,11 milyar ABD doları)
% 10,3'lük payla (1,75 milyar ABD Doları) Slovenya
% 8,57'lik payla Bosna Hersek (1,45 milyar ABD Doları)
% 7,17'lik payla Macaristan (1,21 milyar ABD Doları)

% 5,72 pay ile Avusturya (970 milyon ABD $)
% 5,35 pay ile Sırbistan (908 milyon ABD $)
% 3,07 pay ile ABD (521 milyon ABD $)
% 3,03'lük payla Fransa (515 milyon ABD Doları)
% 1,96 pay ile Romanya (333 milyon ABD $)

Hırvatistan'ın ülkeye göre 2020 en önemli ticaret ortakları (ithalat kaynakları):
% 15,2'lik payla Almanya (3,96 milyar ABD Doları)
% 12,2'lik payla İtalya (3,18 milyar ABD Doları)
% 11,2'lik payla Slovenya (2,93 milyar ABD Doları)
% 7,78'lik payla Macaristan (2,02 milyar ABD Doları)
% 6,59'luk pay ile Avusturya (1,71 milyar ABD Doları)
% 4,66 pay ile Çin (1,21 milyar ABD doları)
% 4,01'lik payla Polonya (1,04 milyar ABD Doları)
% 3,91'lik payla Hollanda (1,01 milyar ABD Doları)
% 3,12'lik payla Belçika (812 milyon ABD Doları)
% 2,93 pay ile Bosna Hersek (762 milyon ABD $)

Tablo 16 Hırvatistan'ın Dünyadan En Çok İthalat Yaptığı İlk 5 Sektör

Sıra	Hırvatistan'ın Dünyadan En Çok İthalat Yaptığı İlk 5 Sektör
1	Kimyevi Maddeler ve Mamulleri
2	Otomotiv Endüstrisi
3	Elektrik-Elektronik
4	Makine ve Aksamları

Kaynak: Trademap 2021

Tablo 16'da Hırvatistan'ın en büyük ihracat kalemleri yer almaktadır ülkenin ticari ihracat ortakları ve rakamları ele alındığında ülkelerden en çok satın aldığı ürünleri tahmin edebiliriz.

1.2 Bosna-Hersek Devleti Genel Yapısı

Bosna-Hersek, batı Balkan ülkesi ve 51.129 kilometrekarelik yüz ölçümü olan bir ülkedir. Komşularını Sırbistan, Karadağ ve Hırvatistan oluşturmaktadır. Neretva Nehri'nin denize döküldüğü yerde, 24 km'lik deniz kıyısı bulunmasına rağmen, uluslar arası sulara açılan bir limanı yoktur.

Resim 2 Bosna Hersek Haritası

Kaynak: Anadolu Ajansı

Akdeniz'e yakın olmasına karşın, araya giren Dinar Alpleri nedeniyle Bosna Hersek'te Akdeniz ikliminin özellikleri görülmez. İklim bakımından Avusturya'nın dağlık kesimlerine benzeyen Bosna'da kışlar zaman zaman sert geçer. Dalmaçya

bölgesiyle benzerlikler taşıyan Hersek'te yazın zaman zaman boğucu sıcaklıklar görülür.[30]

Bosna Hersek, %70"e yakın kısmı dağlık araziden oluşan küçük bir Balkan ülkesidir. Komşuları Hırvatistan 932km sınır, Karadağ 215km. sınır, ve Sırbistan"dır (312 km. sınır). Ülkede para birimi olarak Konvertible Mark kullanılmaktadır. En önemli ticari ortakları Hırvatistan, Almanya, Sırbistan, İtalya, Slovenya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Türkiye ve Rusya Federasyonu"dur.[31]

Bosna'da nüfus dün de bugün de geleneksel olarak nehirlerce yarılan vadilerde toplanmıştır. Ortaçağ sonundan Osmanlıya oradan da bugüne merkezi şehirler aynı kalmıştır. "Bosna nehrinin kolu Milyarda üzerinde Saraybosna, Bosna nehrinin ana akışında Visoko, Zenisa, Maglay, Dobay, Una nehrinde Bihaç, Virbas nehri üzerinde Yayça ve Banaluka, Drina hattında, Vişegrad, İzvornik ve Neretva üzerinde Mostar önemli şehirlerdir.[32]

Balkanların kalbinde yer alan Bosna-Hersek, Avrupa'nın en eski devletlerinden biri 400 yıl Osmanlı egemenliğinde kaldıktan sonra 1878 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun kontrolüne geçti. Ülke, Birinci Dünya Savaşı sonunda daha sonra Yugoslavya imparatorluğa katıldı. İkinci Dünya Savaşı'nın 1945 yılında sonra ermesinin ardından Doğu Bloğu'na katılan ve komünizmle yönetilmeye başlamıştır.

Yugoslavya'nın dağılmasının ardından 1992'de bağımsızlığına kavuşunca üç buçuk yıl boyunca kendi tarihindeki en kanlı savaşla yüzleşti. Bosna Hersek katliamı başlıca bir tez konusu olduğundan detaylı bir şekilde değinmeyeceğim. Srebrenitsa Katliamının ardından o güne kadar yaşananlara sessiz kalan batı kamuoyunda Sırplara karşı baskılar arttı ve 1995 yılı sonlarında yapılan Dayton Antlaşması ile savaş son bulmuştur.

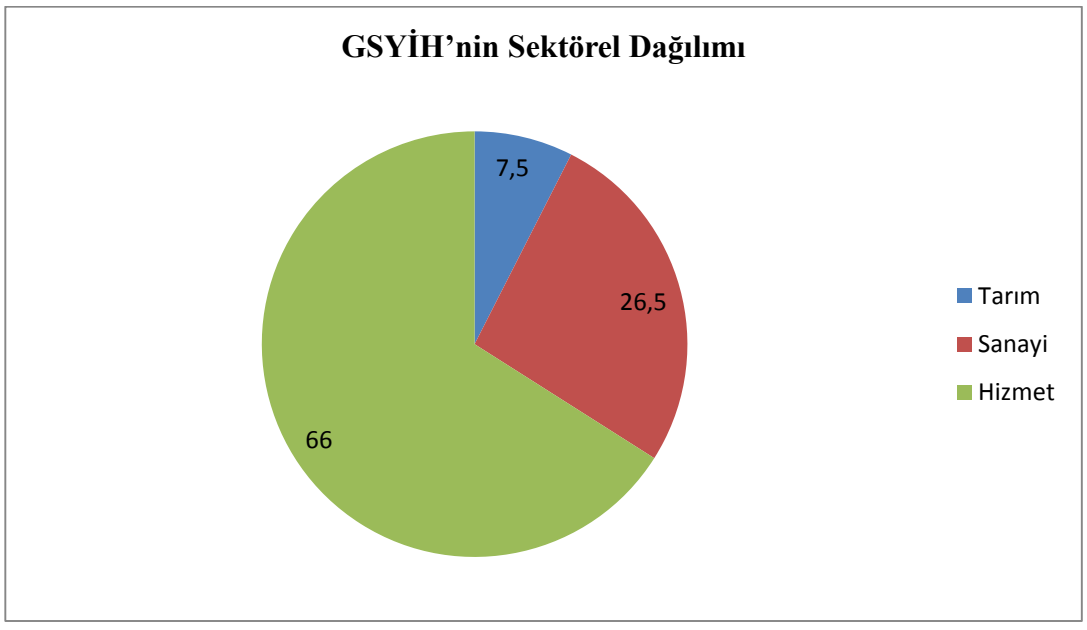
[30] (AnaBritannica)
[31] (Arman, 2015)
[32] (Mudry)

1.2.1 Bosna Hersek Ekonomik Yapısı

Gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Bosna Hersek'in 1992-1995 yılları arasında yaşananlar ekonominin ve devlet ekonomisinin yıkımını önemli ölçüde etkiledi. Hemen hemen tüm ekonomik merkezler ve tüm fabrikalar savaşın ihtiyaçları için silah fabrikalarına dönüştürüldü. Bir ülkenin ekonomisini incelerken, ilk ve en önemli gösterge o ülkenin Gayri Safi Yurtiçi Hasılasıdır (GSYİH). Savaşın sona ermesinden 2009 yılına kadar Bosna Hersek'in GSYİH'sinin değeri sürekli pozitif yönde ilerlemekte, ancak devletin savaş nedeniyle çok büyük zarar gördüğünü ve 2009 yılına kadar GSYİH' sinin yalnızca %80'ine ulaşmayı başardı.

Bosna-Hersek'teki günümüzde ekonomik sorunların yanı sıra işsizlik oranı da en büyük sorunlardan biridir.

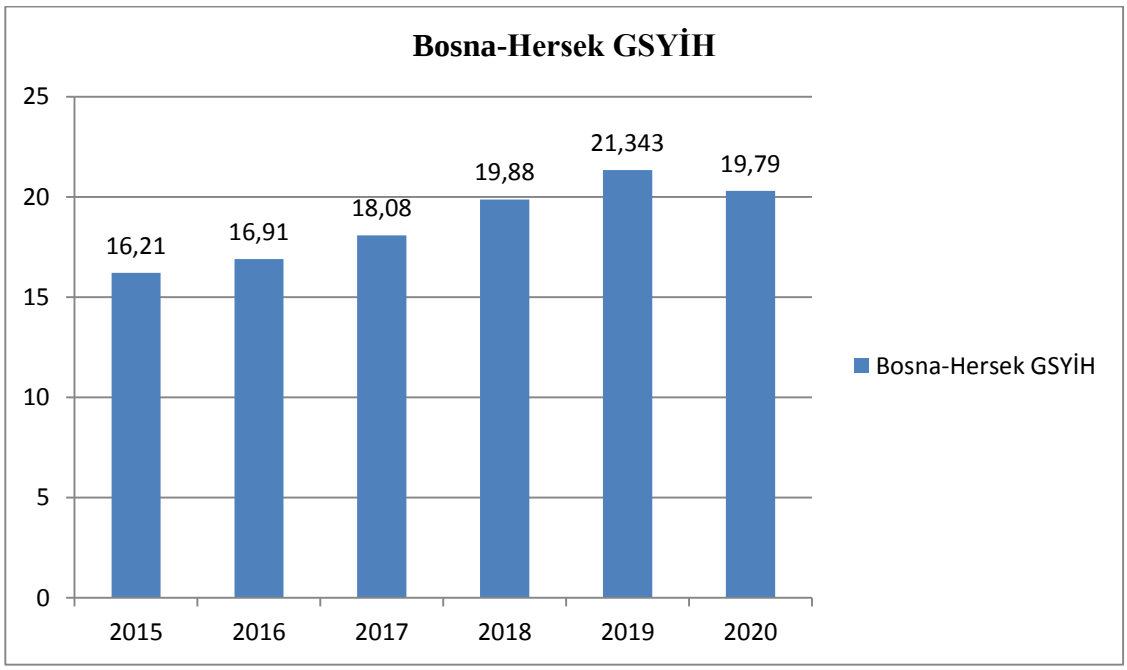
Şekil 12 Bosna-Hersek GSYİH'nin Sektörel Dağılımı

Kaynak: *CIA World Factbook*

Bosna-Hersek'in ülke ekonomisinin hizmet sektörü, istihdamın ve millî gelirin %66'ini karşılamaktadır. Özellikle turizm ülke ekonomisi açısından büyük bir öneme sahip, hemen ardından ise %26,5'lik oranla sanayi'den karşılanmaktadır.

Şekil 13 Bosna-Hersek GSYİH

Kaynak: Wikiwand Economy of Bosnia and Herzegovina

Bosna-Hersek'te reel GSYİH'nın 2020'de yüzde 3,2 küçüldükten sonra 2021'de yüzde 4 büyümesi bekleniyor. BH'nin ekonomisi 2021'de toparlanırken, işgücü piyasasına katılım ve istihdamdaki iyileştirmeler, büyümenin yoksulluğun azaltılmasına katkısı olacaktır.

Dünya Bankası Bosna-Hersek ve Karadağ Ülke Müdürü Christopher Sheldon, "COVID-19 salgını BH'de çok ihtiyaç duyulan yapısal reformların uygulanmasını daha da acil hale getirdi" diyor. "Dünya Bankası, pandemi sonrası dönemde insan sermayesini geliştirerek, kamu sektörünün verimliliğini artırarak, büyümeyi mümkün kılarak BH'deki hükümetlere daha dayanıklı, kapsayıcı bir ekonomi inşa edecek uzun

vadeli çözümler geliştirmelerinde yardımcı olmaya kararlıdır. Özel sektör ve ülkenin iklim değişikliğine karşı kırılganlıklarını azaltmak."[33]

Bosna-Hersek halen Avrupa Birliği'ne "potansiyel aday" konumundadır. İstikrar ve Ortaklık Anlaşması Haziran 2008'de imzalanmasına rağmen henüz Avrupa Parlamentosu'nca onaylanıp yürürlüğe girmiş değildir.

Ekonomi, öncelikle tüketime dayalı ve dış dalgalanmalara karşı savunmasız, kırılgan olmaya devam ediyor. Bu, Bosna ve Hersek'i 2009 ve 2012'de resesyona iten küresel ekonomik krizde (sırasıyla %-3 ve %-0,8'lik GSYİH büyümesi ile) ve 2014'te GSYİH'nın yaklaşık% 15'inde hasara neden olan şiddetli sellerde görüldü.

2016 yılı itibariyle 6 milyar dolar değerinde ihracat ve 8,5 milyar dolar değerinde ithalat yapan Bosna-Hersek'in en önemli ticari ortakları arasında Slovenya, Hırvatistan, Almanya, İtalya, Avusturya ve Türkiye bulunmaktadır.[34]
Yine ülke 2017'de GSYİH'nın %4,7'si kadar cari hesap açığı kaydetti ve 2015'teki %5,3'ten düşüş gösterdi, bu da ticaret açığındaki düşüşten (2017'de GSYİH'nın %17,4'ü) kaynaklanıyordu.

2017 yılında ihracat bir önceki yıla göre% 17 artarak 5,65 milyar Euro oldu. 2017 yılında toplam dış ticaret hacmi 14,97 milyar Euro olarak gerçekleşti ithalat %12 artarak 9,32 milyar Euro olarak gerçekleşti. İhracatın ithalatı karşılaması bir önceki yıla göre %3 arttı şu anda yüzde 61. Aynı sene Bosna Hersek en çok araba koltuğu, elektrik, işlenmiş ağaç, alüminyum ve mobilya ihraç etti. Aynı yıl en çok ham petrol, otomobil, motor yağı, kömür ve briket ithalatı yaptı.

2018'de Bosna Hersek, 2017'nin aynı dönemine göre %7,43 daha yüksek olan 11,9 milyar KM yaklaşık 6,07 milyar Euro değerinde mal ihraç ederken, ithalat 19,27 milyar KM yaklaşık 9,83 milyar Euro olarak gerçekleşti.

---

[33] (The World Bank, 2021)
[34] (İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi).

Bosna Hersek'in önemli ihraç kalemleri arasında temel metaller, mineral yağlar, mobilya, motorlu araçlar (büyük ölçüde montaj), metalden eşya, ağaç ve ağaç ürünleri, deri eşya, gıda ve içecek sayılabilir. İthalat kalemleri arasında ise gıda ve içecek, petrol ve kömür, kimyasallar, makine ve donanım ile motorlu araçlar bulunmaktadır.[35]

Şekil 13'de görüldüğü üzere Bosna–Hersek bir toparlanma döneminin içine girmişken, diğer tüm dünya ve Balkan Ülkeleri gibi 2020 yılında tüm ekonomik göstergeler ve GSYH'da sert bir düşüş yaşanmıştır, yaşanan bu süreçteki toparlanmaları eğer koşullar düzeldiğini varsayarsak ortalama beş yılını alacaktır ülkenin.

İnsani Gelişmişlik Endeksine göre dünyada 189 ülke arasında Bosna Hersek 75. Sıradadır.[36]

Dünya Bankası, ekonominin 2019'da% 2,8 büyüdüğünü tahmin ediyor
Bosna Hersek, cari fiyatlara göre, 2020 yılı itibariyle 195 ülke arasında dünyanın 113. büyük ekonomisidir. [37]

1.3 Sırbistan Cumhuriyeti Genel Yapısı

Sırbistan 77.474 km² yüzölçümü ile Avrupa'nın güneydoğusunda, Balkan Yarımadasının orta kesiminde bulunmaktadır. Kuzeyinde Macaristan, batısında Hırvatistan ve Bosna-Hersek, güneyinde Makedonya Cumhuriyeti ve Kosova, doğusunda ise Romanya ve Bulgaristan yer almaktadır Karadağ'ın ülkeden ayrılmasından sonra Sırbistan'ın deniz çıkış noktası bulunmamaktadır.

[35] (Eskişehir Ticaret Odası, 2019)

[36] (United Nations, 2018)
[37] (IMF, 2020)

Resim 3 Sırbistan Haritası

Kaynak:Aljazeera.com.tr

Eski bir Osmanlı İmparatorluğu himayesinde olan ve özerklik kazanan Sırp Krallığı, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Hırvat ve Sloven krallıklarıyla birleşerek Hırvat ve Sloven Krallığı ve yine eski bir Yugoslavya ülkesi olan Sırbistan, batı Balkan ülkelerinin hemen hemen hepsine benzer kültürel ve ekonomik ve sosyal bir yapıya sahiptir. Henüz AB üyesi olmayan ülke Kosova'nın bağımsızlığını tanımaması ile AB üyelik hedefi sonuçlanmasa da yine de ana akım siyasi aktörlerin çoğunluğu tarafından kabul görmüştür. 2008 yılında AB ile İstikrar ve Ortaklık Antlaşması imzalayan Sırbistan, Mart 2012'de AB'den adaylık statüsü kazanmıştır. Tam üyelik için müzakereler halen devam etmektedir.

Kosova'nın statüsü söz konusu olduğunda, başta ABD olmak üzere uluslararası tutum, Arnavutları Sırplara azınlık hakları vermeye çağırırken bağımsızlığı destekler hale geldi. Türkiye, Kosova Gücü'nde (KFOR) Kosova'da güvenlik ve istikrara katkıda bulunmaya devam etti ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) misyonu, askeri varlığı ve polis gücü48 ile Sırbistan Kosova üzerinde en azından resmi kontrolü elinde tutmak istiyordu. Kosova'nın 2008'de bağımsızlık ilanından bu yana, Sırbistan Kosova politikalarını yeniden şekillendirmeye sevk edildi. Yurtiçinde, Sırbistan parlamentosundaki AB yanlısı ve muhafazakâr gruplar arasındaki sürtüşmeyi daha da kötüleştirdi ve bu da Mayıs 2008'de erken seçimle sonuçlandı. Uluslararası alanda, bölgede etkili olan birçok aktörü böldü. Türkiye,

tartışmasız göz korkutucu bir görev olan bu konuda Sırbistan ve Rusya ile ilişkileri bozmamaya çalışırken, Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ilk devletlerarasında yer aldı.[38]

Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılma sürecine girmesiyle birlikte 27 Nisan 1992 tarihinde Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyeti kurulmuştur.

Sırbistan ve Karadağ'ın ilişkilerinin yeniden tanımlanması çerçevesinde 2002'de imzalanan Belgrad Anlaşması sonrası 4 Şubat 2003 tarihinde ülkenin ismi Sırbistan ve Karadağ Devlet Birliği olarak değişmiştir.

Sırbistan ve Karadağ Devlet Birliği'nin bir parçası olan Karadağ, 3 Haziran 2006 tarihinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Sırbistan parlamentosu bununla birlikte 5 Haziran 2006 tarihinde aldığı kararla, Sırbistan Cumhuriyeti'nin, Sırbistan ve Karadağ Devlet Birliği'nin "Ardıl Devleti" olduğunu ilan etmiştir.

1.3.1 Sırbistan Ekonomik Yapısı

Sırbistan Tüketici Fiyatlarıyla Enflasyon 1995-1999 yılları arasında dönem %54,8 oranında iken 2000-2004 dönemi ise %41,3 oranında yüksek enflasyon yaşamıştır. Ancak enflasyonla mücadelede oldukça başarılı adımlar atan ülke enflasyonunu 2005-2009 dönem %11'e, 2010-2014 dönemi %6,9'a, 2015-2018 ise %1,3'e kadar indirmiştir.

Sırbistan'ın ekonomik yapısı, gelişmiş ekonomilerde olduğu gibi, tarım ve sanayiden hizmetler sektörüne doğru devam etmektedir. Çoğunluğu ülkenin kuzey

[38] (Ekinci, 2013)

tarafındaki Voyvadina bölgesinde yerleşik olan büyük tarım sektörü ülke ekonomisindeki payını hala korumaktadır.

Sırbistan 2018 yılı verilerine göre GSYİH'nın %6,3'ünü tarım, % 21'ini sanayi ve %55,6'sını hizmet sektörü oluşturmaktadır. Sırbistan, otomotiv, kimya, tekstil ve mobilya gibi sektörler başta olmak üzere güçlü bir sanayi potansiyeline sahip bir ülkedir. Ülkede başta turizm sektörü olmak üzere hizmet sektörü de GSYİH'nın yarısından fazlasını oluşturmaktadır.

Tablo 16 Sırbistan GHYİH 2019-2021

Yıllar	2019	2020	2021
GSYİH (Cari Fiyatlar - milyar $)	51,5	53,0	60,4

Kaynak:IMF

1.3.1.1 Başlıca Sektörler

Tarım- Ülkedeki toprak yüzölçümünün yüzde 70'i tarım arazisidir. Toplam ekilebilir toprağın yaklaşık 85'i tarım arazisi ve 5.7m hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Sırbistan buğday, mısır, meyve, sebze ve bitkisel sıvı yağ üretiminde önemli bir yere sahiptir. Özel sektör totalde işlenebilir alanın yüzde 85'ine sahiptir ve brüt tarımsal çıktının yüzde 80'inden fazlasını üretmektedir. Tarım sektörünün GSYİH'daki oranı son on yılda azalsa da bu oran yüzde 13-15 civarındadır.

Sanayi- Düzensiz bir ağır sanayi dağılımına sahip diğer ülkelerinin aksine Sırbistan komünizm döneminde büyük ve çeşitli bir endüstriyel yapı devralmıştır. Ülkenin dağılmasından önce 1991 yılında başarılı bir kimya sanayi, tekstil, otomobil

üretimi, mobilya ve gıda işleme sektörleri mevcutken. 1999 NATO bombardımanı birçok endüstriyel merkezi hedef görüp ağır tahribat sağlamıştır.

Kragujevac'daki Zastova araba fabrikası da dahil olmak üzere 40 ana endüstriyel şirket ve 100'den fazla işletmenin bombardımanlardan dolayı hasar gördüğü tahmin edilmektedir. 1999 yılından sonra gösterilen performans yeterli düzeyde olmamış, temel sanayilerin çoğu tam olarak toparlanamamıştır. Son yıllarda ülkeye çekilen yabancı yatırımlar ile imalat sanayinde ilerleme yaşanmaktadır. Geri kalan sektörler madencilik, bankacılık, inşaat şeklinde sıralama yapabiliriz.

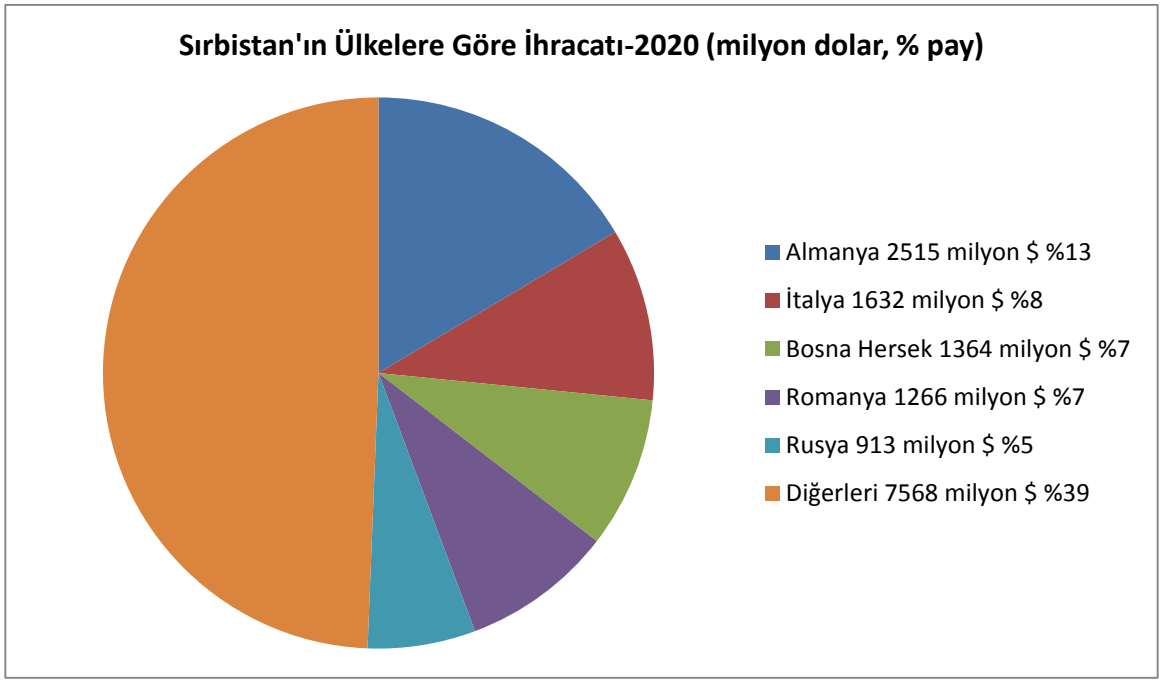
Sırbistan ihracat oranını yükseltmek ve temel altyapı yatırımlarını güçlendirebilmek için 2010 yılında yeni bir ekonomik büyüme planını yürürlüğe koymuştur. Bu program uygulandığından beri Sırbistan'ın ihracatında gözle görülür bir artış yaşanmıştır.

1.3.2 Ticari Partnerler

Avrupa Birliği'ne (AB) aday ülke olan Sırbistan, genç, ucuz ve nitelikli iş gücü, Rusya ile özel ilişkisi ve coğrafi konumu avantajıyla son çeyrek yüzyılda Avrupa'dan Uzak Doğu'ya giden sanayi yatırımlarını geri çekerek "Balkanların Çin'i" olmaya başladı.

Sırbistan 2017 yılında 2,6 milyar avro uluslararası doğrudan yatırım çekerken, bu rakam gün geçtikçe artmakta.

Şekil 14 Sırbistan'ın Ülkelere Göre İhracatı-2020 (milyon dolar, % pay)

Kaynak:Trademap

Avrupa Birliği üyesi ülkeler dışında kalan Batı Balkan ülkelerinin, AB içinde olan ticaretten yeterince fayda sağlayamadığı söylenebilir. Balkan ülkelerinin, ellerinde bulunan ucuz işgücü, büyük tarım ve sanayi arazilerin ve elverişli coğrafyanın varlığı, Avrupa Birliği piyasasında diğer üyelik dışı ülkelere karşı rekabet üstünlüğü yaratma ve ihracat gelirlerini hızla arttırma potansiyeline sahip olduğu söylenebilir.

Aydınlatma sektöründe faaliyet gösteren Avusturya merkezli Zumtobel Group, üretimini işçi maliyetlerinin ve lojistik fiyatlarının yükselmesinden dolayı Çin'den Sırbistan'a taşıdı. Merkezi Almanya'da yer alan otomobil kablo üreticisi Leoni, geçen sene Sırbistan'da 2 bin 200 işçinin çalıştığı bir fabrika açtı

.

Avrupalı şirketlerin yanı sıra Çinli firmalar da İpek Yolu kuşağında yer alan ülkeye altyapı ve fabrika yatırımları sağlayarak, Sırbistan'ı Avrupa Birliği ve

Balkanlara ulaşabilmek için merkez olarak konumlandırıyor. Çin firması olan Shijiazhuang Zhiyi Zinc Industry'de ülkeye 80 milyon dolar yatırım yaparak çinko oksit üretimi için Sırbistan hükümeti ile anlaşma yapıldı. Uluslararası firmaların Sırbistan'a sanayi yatırım yapılmasının farklı bir sebebi de ülkenin Rusya ile olan özel ilişkisi. Rusya ile olan serbest ticaret anlaşması sebebi ile uluslararası şirketler Sırbistan'ı transfer noktası olarak kullanıyor.

Sırbistan'a 2019 yılında yapılan yabancı yatırımlarda artış görülerek 4,3 milyar dolarlık bir yabancı yatırımın gerçekleştiği örülmektedir. 2019 yılı itibariyle doğrudan yabancı yatırım stoku ise 44 milyar dolara ulaşmıştır.

1.4 Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Genel Yapısı

Makedonya Balkan Yarımadası'nın merkezinde bulunan ve Morava ile Vardar nehirleri arasında yer alan topraklarda yayılış gösteren Avrupa'nın en genç ülkelerinden biridir. Orta Avrupa'yı Akdeniz'e bağlayan ve Ortadoğu ile Avrupa arasında köprü vazifesini gören Makedonya stratejik olarak öneme sahiptir.[39]

[39] (Sipahioğlu, 2010)

Resim 4 Makedonya Cumhuriyeti'nin Coğrafi Konumu

Kaynak: *Makedonya Ülke Raporu 2017*

Makedonya 8 Eylül 1991'de halk oylamasına giderek bağımsızlığını kazanmıştır. Makedonya'nın bağımsızlığını kazanması büyük Makedonya (Vardar, Ege ve Prin Makedonya'sının birleşmesi) sorununu yeniden gündeme getirmiştir.11 Makedonya Cumhuriyeti, diğer Makedonlarla (Pirin ve Ege) birleşme arzusundadır. Bu durum ise Bulgaristan ve Yunanistan'ı rahatsız etmektedir.[40]

Bu rahatsızlıklar ve olaylar silsilesi sonrası, Makedonya Cumhuriyeti 2020 yılında aldığı kararla, AB'ye üye olma umudu ile ismini Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirmiştir.

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti son yapılan 2021 sayımlarına göre 1,8 milyon nüfusu bulunmaktadır. Nüfusun etnik dağılımı başta Makedonlar Arnavutlar Sırplar ve Türkler oluşturulmaktadır.

Balkanlar'daki 2001 yılında yaşanan Arnavut sorununa istinaden Makedonya'daki Arnavutlarda da azınlık hakları geniş olmasına rağmen ülke içi dengeleri etkilemeye başlamıştır.

[40] (Harp Akademileri Komutanlığı, 1992)

Yunanistan'ın ekonomik tecridine maruz kalan Üsküp yönetimi, Sırbistan ile sınır anlaşması imzalamamış, Bulgaristan ile de kültürel öğelerden dolayı uzun vadeli olabilecek nitelikte problemlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Ekonomik anlamda sıkıntı yaşayan ülke, kısa süre içerisinde bölgesel istikrarsızlığın da etkisiyle kendi sorunlarıyla yoğun bir biçimde uğraşır duruma düşmüştür. Makedonya içerisinde bulunduğu durum BM nezdinde önceden tedbir almayı gerektirdiği düşüncesiyle Makedonya topraklarında UNPROFOR'un (UN Protection Force) kurulmasına karar verilmiştir.[41]

1.4.1 Kuzey Makedonya Ekonomik Yapısı

Bağımsızlık sonrası Makedonya'da sosyalist bir ekonomi tarzından kapitalist bir ekonomiye dönüşüm söz konusu olmuştur. Uzun süre bu geçişin ve dönümün sancıları yaşanmıştır. Avrupa Birliği(AB)'ne üyelik süreciyle reformlarla bir istikrar yakalanmıştır. Yapılanma ve büyüme çalışmaları bu yönde devam etmektedir. Ekonomideki dönüşüm sürecinde sanayinin payı azalmıştır. En büyük pay hizmet sektörüne aittir ve tarım da önemli bir ekonomi kaynağıdır. Uygulanan ekonomik reform sistemi ve enflasyonun düşük tutulması politikası Makedonya ekonomisinde olumlu sonuçlar elde edilmesini sağlamıştır. Kurumlar vergisini Avrupa'daki en düşük vergi oranına indiren hükümet öncelikli olarak yabancı yatırımcıyı ülkeye çekmeyi ve özel sektör girişimlerinin sayısını arttırmayı hedeflemektedir.[42]

Ülke ekonomisi genel olarak tarıma dayalı ve büyümektedir. Yine orman ve orman ürünleri ve madencilik ülke ekonomisinde büyük rol oynamaktadır.

---

[41] (Biçer, 2016)
[42] (Güneş)

Kuzey Makedonya, 2018 yılı itibariyle 194 ülke arasında dünyanın 134. büyük ekonomisidir.[43] İnsani Gelişmişlik Endeksine göre dünyada 189 ülke arasında K. Makedonya 80. Sırada (UN2017), Ekonomik Serbestlik Endeksine göre dünyada 186 ülke arasında 33. sırada[44], Küresel Rekabetçilik açısından dünyadaki 140 ülke arasında 84. sırada.[45]

Kuzey Makedonya Cumhuriyeti 4 Nisan 2003 yılında Dünya Ticaret Örgütünün 146ncı üyesi olmuştur. Üyelikle birlikte K. Makedonya piyasası yabancı ürün ve hizmetlere daha da açılmıştır. K. Makedonya'nın yeni Gümrük Kanunu AB standartlarına uygun olarak hazırlanmıştır.[46]

Kuzey Makedonya ekonomisi gerek dış ticaret gerekse yatırımlar açısından Avrupa'ya bağımlıdır. Bu nedenle "Euro Zone"un uzun süredir devam eden zayıf durumundan olumsuz olarak etkilenmektedir.[47]

Tablo 17 Makedonya GSYIH rakamları USD-Milyar

2011	2012	2014	2016	2018	2020
10,49	9,75	11,36	10,67	12,63	12,27

Kaynak:World Bank/ Trading Economics

Makedonya ticari ilişkilerinin önemli bir kısmını halen Yugoslavya'dan dağılan diğer ülkelerle gerçekleştirmektedir. İlk kez pozitif büyüme rakamları (artan iç talep, karayolu, demiryolu ve enerji altyapısında gerçekleştirilen kamu yatırım

[43] (IMF, 2019)
[44] (The Heritage Foundation-2019)
[45] (World Economic Forum-2018)
[46] (Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Müdürlüğü, 2021)
[47] (Kocaeli Ticaret Odası, 2019)

projelerinden ile yabancı yatırımlar sayesinde) 2010 yılı ve sonrasında kaydedilebilmiştir.[48]

Makedonya Cumhuriyeti'nde 2016 yılında olumlu işgücü piyasası eğilimleri devam etmiştir. İstatistik kurumunun yapmış olduğu işgücü analiz'ine göre istihdam oranı istikrarlı bir büyüme kaydetti ve üçüncü çeyrekte % 1,4'lük bir büyüme ile % 43,4'e ulaştı. 2015 yılının 2016 yılına kıyasla istihdam oranı % 43,0, işsizlik oranı ise %1,1 puan daha yüksekti.[49]

Ülkenin uygun iklim şartları, gelişmiş bir tarım sektörünün oluşumuna yol açmıştır. Ülkede işlenebilir toprak 1,3 milyon hektardır. Makedon Hükümeti, yerli, yabancı yatırımlar, ekonominin büyümesi ve gelişmesi için tarımı hedef sanayi olarak belirlemiştir. Tarım, ormancılık, balıkçılık ve gıda işleme de dahil olmak üzere K. Makedonya'daki tarım GSYİH'nın %10'unu oluşturmakta ve işgücünün % 16,'sini istihdam etmektedir.[50]

Diğer bir GSYIH gelir kaynağı da gıda ve içecek işleme, taze sebze ve meyve işlenmesidir. İşlenmiş gıdalar hem yarı işlenmiş (dondurulmuş, kurutulmuş, konsantre edilmiş gıdalar) hem de tamamen işleme tabi olmuş gıdalar konserveleri içermektedir. İşlenmiş gıda ürünlerinin %75'i, çoğunluğu AB ve komşu ülkelere ihraç edilmektedir.

Maden kaynakları açısından oldukça zengin bir ülke olan K. Makedonya'da madencilik ve metalürji sektörü gerekli tesisat ve çalışma yapılamadığı için gelişmiş değildir.

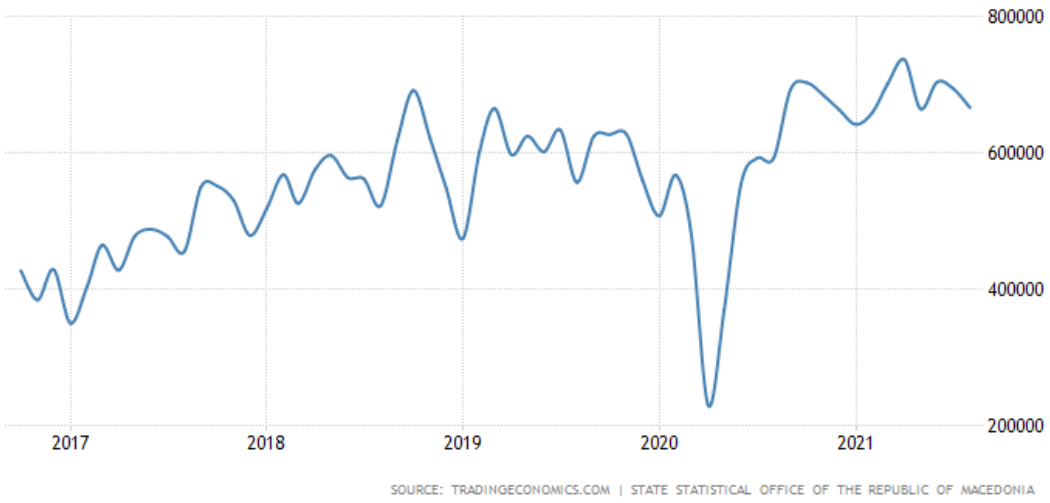
Ülkede turizm sektörü ihracat ve yatırım alanında birçok imkân sunmakta ve geleceğe yönelik de önemli bir sektörü oluşturmaktadır. Ülkenin coğrafi konumu,

---

[48] (Serbes, 2019)
[49] Kuzey Makedonya Cumhuriyeti maliye bakanlığı, a.g.e. , s.12-13
[50] (Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Müdürlüğü, 2021)

yumuşak iklimi, tarihi ve dini mekânları turizm sektörünün gelişimi için güzel imkânlar yaratmaktadır.[51]

Şekil 15 Makedonya İhracat Oranları 2017-2021 Yılları Arası (Bin Dolar)

Kaynak: https://tr.tradingeconomics.com/macedonia/imports

Beklendiği gibi zaten çok kırılgan bir ekonomiye sahip olan ülke dünya çapında yaşanan salgından oldukça etkilenmiş ve tabloda görüldüğü üzere ihracat ani bir düşüş yaşamıştır.

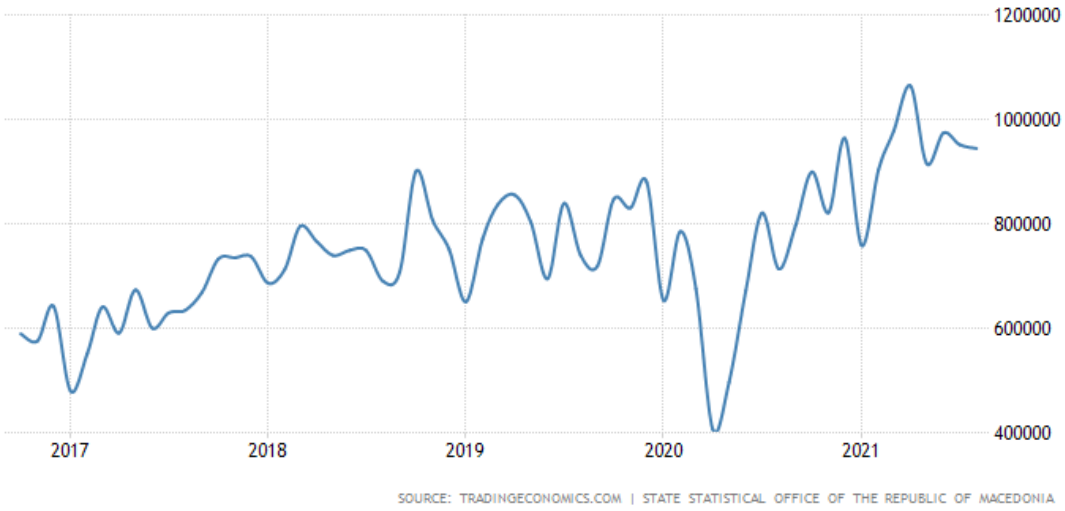
Ülkenin sınırlı ve çok çeşitli olmayan ihracat kapasitesini arttırmak amacıyla gayri resmi olarak kontrol altında tutulan kur ve doğrudan yabancı sermaye akışını teşvik eden politikaların devam ettirilmesi beklenmektedir.[52]

---

[51] (Dış Temsilcilikler ve Uluslararası Etkinlikler Müdürlüğü, 2021)

[52] (Kocaeli Ticaret Odası, 2019)

Şekil 16 Makedonya İthalat Oranları 2017-2021 Yılları Arası (Bin Dolar)

Kaynak; https://tr.tradingeconomics.com/macedonia/imports

Ülke tarihindeki en kötü durgunluk: 2019'da %3,6 büyüyen ekonomik yapı 2020'de %4,5; 2021 ilk çeyrekte %2,5 küçüldü. Şubat-Nisan 2021 dönemindeki yaşanan üçüncü dalga toparlanmayı geciktirdi. Nisan 2021, IMF verilerine göre Kuzey Makedonya yılsonu 3,8% büyümüştür.

K. Makedonya son on yıl içerisinde düşük enflasyon oranlarına sahip istikrarlı bir yapıya sahiptir. Ayrıca 2020 ve 2022 yılları arasında da enflasyon oranlarının yine düşük ve yatay seyretmesi (%2) beklenmektedir.

1.5 Karadağ Devletinin Genel Yapısı

Güneydoğu Avrupa'da Balkan Yarımadası'nda bulunan, Adriyatik Denizi'ne kıyısı olan küçük bir ülke olan Karadağ, Arnavutluk, Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Sırbistan ile komşudur.

Onbeşinci yüzyıl sonlarında (1496), Karadağ Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethediliştir. Bundan kısa bir süre sonra ise Karadağ bağımsızlık mücadelesine başlamıştır. On sekizinci yüzyılın başında Karadağ'ın mücadelesi siyasi bağımsızlığı ile sonuçlanmıştır. Bundan sonra devlet olma ve Karadağ'ın yapılandırılması süreci içine girilmiştir. Osmanlı hâkimiyeti altında kalan bölgelerde topraklarını genişletmeye ve devletin uluslararası alanda tanınması için mücadeleye başlanmıştır. Karadağ bu tür çabalarla Osmanlı İmparatorluğu ile sürekli mücadele durumuna girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Montenegro'yu (Karadağ'ı) kendine sadık olmayan alan olarak görmüştür.[53]

Resim 5 Kradağ Haritası

Kaynak:Wikipedia

Ülke 622.000 kişilik bir nüfusa sahiptir en son sayım 2015 yılında yapılmıştır. En büyük şehir ve başkent Podgorica'dır (nüfus: 195.000), ülkenin tüm nüfusunun

[53] Karadağ'ın Dışişleri ve Avrupa Entegrasyonu Bakanlığı – (www.mvpei.gov.me/ministarstvo/Kratki-istorijatcrnogorske-diplomatije)

yaklaşık %30'u Karadağ'ın başkentinde yaşıyor. Konuşulan diller bir Sırp-Hırvat lehçesi olan Karadağ'ca. Küçük cumhuriyet, bir Adriyatik kıyı şeridini, ovaları ve yüksek dağ sıralarını kapsar. Tara Nehri kanyonu, Avrupa'nın en derin ve en uzun kanyonudur.

1992 yılında Yugoslavya'nın dağılmasının ardından Sırbistan ve Karadağ cumhuriyetleri, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti adı altında bağımsızlıklarını ilan etti. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti çatısı altında birleşen iki ülke Sırbistan ve Karadağ'ın Yugoslavya'nın devamı ve mirasçısı olduğu nedeniyle BM üyeliğin inin devam etme başvurusu Birleşmiş Milletler tarafından reddedildi ve bu iki cumhuriyet, 'Sırbistan-Karadağ' adını aldı. 2003 senesinde birleşen iki ülkenin ömrü yaklaşık üç yıl kadar sürdü.

Karadağ, 2006 yılında Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan etti, Sırbistan ve Karadağ olan ülke, ayrı ayrı iki ülke şeklini aldı. Ülke önemli özelleştirmeler gerçekleştirdi ve avro bölgesine üye olmamasına rağmen avro para birimini kabul etti. 2017 yılında NATO'ya katıldı ve Karadağ, AB ile müzakerelere Haziran 2012'de başladı ve 2025 yılına kadar Batı Balkanlar'daki diğer ülkelerin önünde katılmaya çalışan bir AB aday ülkesidir.

Milo Đukanoviç, 2018'de cumhurbaşkanlığı görevine ikinci, ardışık olmayan bir dönem için seçildi. Đukanoviç, son 25 yılın neredeyse tamamında cumhurbaşkanı veya başbakan olarak görev yaptı ve ülkeyi genel olarak Batı yanlısı bir yöne yönlendirdi.

Karadağ'da meclisteki bütün siyasi partiler AB üyeliğini desteklemektedir. Kamuoyu yoklamalarına göre halkın yüzde 70'ten fazlası AB üyeliğinden yanadır.[54]

[54] (V.Brkulj, 2012)

1.5.1 Karadağ'ın Ekonomik Yapısı

Karadağ'in ihracat yaptığı başlıca ülkeler; Sırbistan, İtalya, Yunanistan, Slovenya, Bosna Hersek, Macaristan, Hırvatistan, Arnavutluk, İsviçre ve Rusya'dır. İthalat yaptığı başlıca ülkeler ise; Almanya, İtalya, Sırbistan, Hollanda, Yunanistan, Slovenya, İsviçre, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Çin, Hırvatistan ve Bosna Hersek'tir. [55]

Karadağ'ın küçük, açık bir ekonomisi var ve büyük ölçüde turizme bağlı ve kişi başına düşen GSYİH Batı Balkan ortalamasından yaklaşık üçte bir daha yüksek. Bar-Boljare Otoyolu gibi büyük altyapı projelerine bağlı yatırımların da son yıllarda önemli bir katkısı olmasına rağmen, büyüme öncelikle iç talepten, özellikle tüketimden kaynaklanmıştır. Büyüme 2019'da zaten yavaşlamaya başlamıştı (yüzde 4,1'e) birkaç büyük proje tamamlanmak üzereydi ve bu gerileme COVID-19 salgınıyla birlikte güçlü bir şekilde hızlandı. GSYİH yüzde 15'in üzerinde düştü 2020, özellikle turizmdeki düşen gelirler nedeniyle hizmet ihracatında önemli bir düşüşe neden oldu. Kamu borcu rekor seviyeye ulaştı.[56]

2020'de yaşanan %9,2'lik bir azalmanın ardından, turizmin devam eden sıkıntıları nedeniyle ekonomik toparlanma 2021 yılsonu verilerinde görülemedi. Yapılan IMF anlaşması bir ödeme krizini nispeten önledi, ancak ülkenin büyük ikiz açıkları, hükümetin uluslararası tahvil piyasalarına dönmesi ve 2021'deki açığı kapatmak için ek mali yardım alması gerekeceği anlamına geliyor. 30 Ağustos'taki parlamento seçimlerinde iktidar partisi iktidarı kaybetti ama yeni hükümetin istikrarsız olması muhtemel.

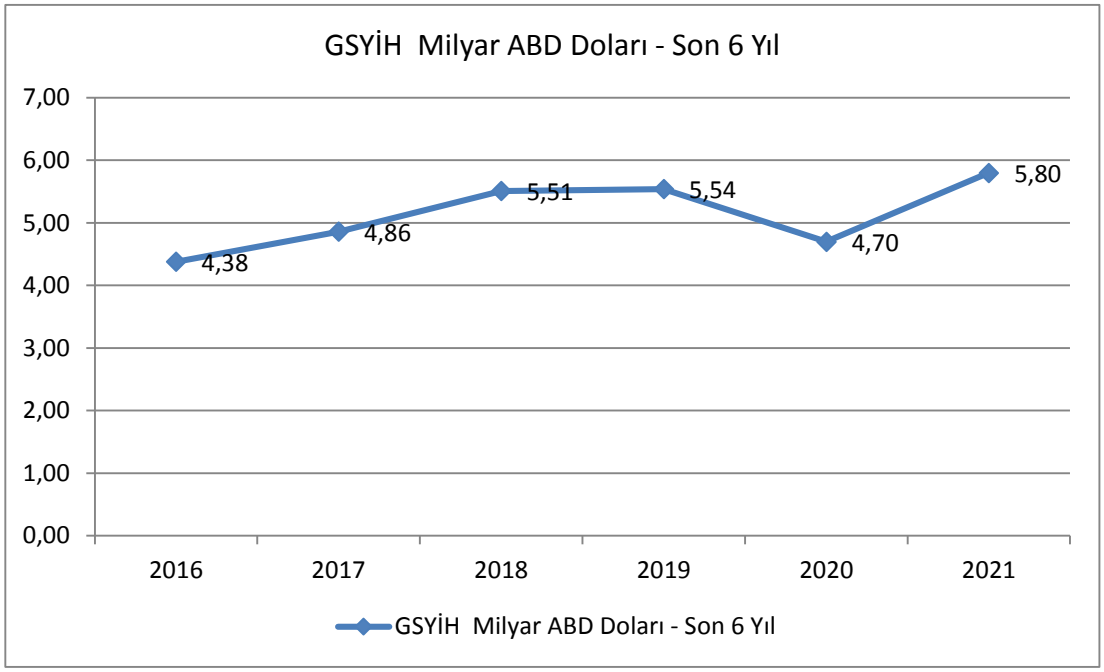
[55] (İ.E, 2011)
[56] (European Bank, 2021)

Şekil 17’de Karadağ GSYIH rakamlarını grafik olarak dalgalanmasını göstermektedir. 2020 yılında muhtemel Covid etkileri Karadağ ekonomisini etkiledi ve GSYIH’da 2020 için Karadağ 2019'a göre %13,79 düşüşle 4,78 milyar dolar oldu.

Karadağ Gayri Safi Yurtiçi Hasıla 2021'de geçen yıla göre %12,4 büyüdü 2021'deki GSYİH rakamı 5.809 milyon dolardır geçtiğimiz yıl ekonomik olarak toparlanan ülke 2021’de kişi başına düşen GSYİH da artmış ve 9.358 dolar olarak açıklanmıştır 2020'den 1.669 dolar daha yüksek, 2020 yılında rakam 7.689 dolar olarak açıklanmıştır.

Karadağ'ın ekonomik büyüme oranı 2017'den 2019'a yavaşladı. Ardından ekonomi, 2021'de büyümeye devam etmeden önce 2020'de daraldı. Ne yazık ki, beş yıllık genel olarak sağlam bir ekonomik özgürlük rekoru baltalandı.

Şekil 17 GSYİH Milyar ABD Doları – 2016-2021 Yılları arası

Kaynak:Global Edge

Tablo 18 GSYHİ'nin Sektörel Dağılımı

Hizmetler	% 76,6
Sanayi	% 15,9
Tarım	% 7,5

(*Kaynaklar: CIA World Factbook)*

Tablo 18'de incelediğimiz GSYIH rakamlarının sektörsel olarak dağılımı yer almaktadır buna göre Karadağ en yüksek pay olarak hizmet sektörü gelirleri oluşturmaktadır. Balkanlar'ın küçük bir ülkesi olan Karadağ, piyasa sistemine geçiş yapan ve özellikle enerji ve turizm sektörlerinde finansal yatırımlara dayanan ve nispeten kırılgan bir ekonomiye sahiptir. 2021'de ülke ekonomisi, COVID-19 salgını ve sonrasında gelen küresel çapta krizden büyük ölçekte etkilendi, turizm sektörü

büyümenin ana itici gücü olan sektör özellikle etkilendi ve hem dış hem de iç talebin eşzamanlı azalması ve turist gelişleri açısından yılın ilk dokuz ayında %80 düşüş yaşadı.

1.5.1.1 Karadağ ihracat ve ithalatı

Karadağ'ın ilk üç ticaret ortağı (2018) verilerine göre: Sırbistan, Çin ve Almanya. En çok ihraç edilen üç ürün (2018) verilerine göre: Petrol ve Mineral Yakıtlar, Alüminyum ve Cevherler yer almaktadır.

Karadağ ithalat rakamları:

2020 için Karadağ ithalatı, 2019'a göre %19.48 düşüşle 2.89 milyar dolar oldu.

Karadağ'ın 2019 ithalatı, 2018'e göre %2,25 düşüşle 3,59 milyar dolar oldu.

Karadağ'ın 2018 ithalatı, 2017'ye göre %17,31 artışla 3,67 milyar dolar oldu.

Karadağ'ın 2017 ithalatı, 2016'ya göre %13.47 artışla 3.13 milyar dolar oldu.

Karadağ ihracat rakamları:

Karadağ'ın 2020 ihracatı, 2019'a göre %49,19 düşüşle 1,23 milyar dolar oldu.

Karadağ'ın 2019 ihracatı, 2018'e göre %2,59 artışla 2,42 milyar dolar oldu.

Karadağ'ın 2018 ihracatı, 2017'ye göre %18.41 artışla 2.36 milyar dolar oldu.

Karadağ'ın 2017 ihracatı, 2016'ya göre %12,2 artışla 1,99 milyar dolar oldu.

Karadağ dış ticaret dengesi. Veriler mevcut ABD doları cinsindendir.

2020 için Karadağ ticaret dengesi, 2019'a göre %41,99 artışla -1,66 milyar dolardır.

2019 için Karadağ ticaret dengesi, 2018'e göre %10,93 düşüşle -1,17 milyar dolar.

2018 için Karadağ ticaret dengesi, 2017'ye göre %15,39 artışla -1,31 milyar dolar.

2017 için Karadağ ticaret dengesi, 2016'ya göre %15,76 artışla -1,14 milyar dolar olarak açıklanmıştır.

Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD) yaptığı açıklamada, Karadağ'ın 2022 ekonomik büyümesine ilişkin tahminini küresel sonuçları yansıtmak için Kasım ayında öngörülen %5,7 büyüme oranı, Mart 2022'de Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası tahmini %3,7'ye revize ettiğini söyledi. Ukrayna'daki savaşın etkilerini 2022 yılında hissedecek gibi görünüyor.

1.6Arnavutluk Cumhuriyeti Genel Yapısı

Arnavutluk Balkan yarımadasında dağlık ve küçük bir ülkedir. Kuzeybatısında Karadağ, kuzeydoğusunda Kosova, doğuda Kuzey Makedonya, güney ve güneydoğusunda ise Yunanistan bulunmaktadır. Batıda Adriyatik denizine, güneybatıda ise Ege Denizi'ne kıyısı olan bir ülkedir.

Resim 6 Arnavutluk Haritası

Kaynak:Aljazeera.com.tr

1383 yılından itibaren bölgede başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti ile başlayan tarihi süreç Arnavutluk'un 1517 yılından 1912 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu himayesi altına girmesini sağlamıştır.[57]

Arnavutluk Cumhuriyeti diğer batı Balkan ülkeleri gibi 15.yüzyılın ikinci yarısından 1912 yılına kadar Osmanlı egemenliğinde kaldı.

Arnavutluk'un Adriyatik Denizi'ni İyonya Denizi ve Akdeniz'e bağlayan bir ülke olup ç-önemli stratejik bir konumu bulunmaktadır. Bu stratejik konumu nedeniyle Arnavutluk'un komşu ülkelerle ikili ilişkileri yüzyıllar boyunca iyi olmamıştır. Özellikle Yunanistan ile yaşanılan sınır anlaşmazlıkları, iki ülkede yaşayan azınlık grubun problemleri Arnavutluk için komşusu Yunanistan ile olan ilişkilerinde önem arz etmektedir.

[57] (Süleyman, 1944)

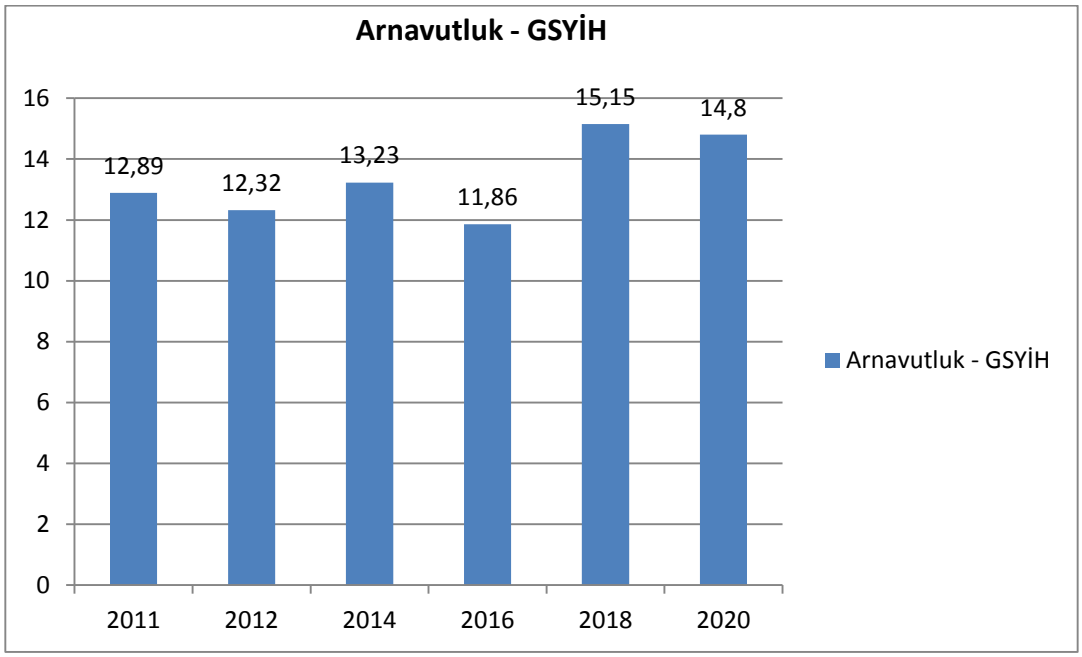
1.6.1 Arnavutluk Ekonomik Yapısı

Arnavutluk, Soğuk Savaştan ekonomisi en zayıf olarak çıkan Batı Balkan Devletidir.

Serbest Pazar ekonomisi ve çoğulcu demokrasiye 1991 yılında geçen Arnavutluk, ekonomik kurumlarının işleyişinde ve ekonomide üretime dayalı ve sürdürülebilir büyümenin sağlanmasında ciddi sorunlar yaşamaktadır. Artan dış ticaret ilişkileri ve doğrudan yabancı yatırımların etkisiyle ekonomide nispi bir canlanma görülmekle birlikte, mali konsolidasyonun sağlanması, kayıt dışı ekonominin dizginlenmesi, üretimin artırılması, istihdam pazarının ve iş ortamının ıslahındaki çabalar yeterince sonuç vermemektedir. Ulusal gelirin önemli bir kısmı tarım ve hizmet sektörü gelirleri, dış yatırımlar ve işçi dövizlerinden oluşmaktadır. "Trans-Adriyatik Boru Hattı (TAP) Projesi" kapsamında yapılan yatırımların da etkisiyle yabancı yatırımlarda artış sağlanmıştır.[58]

[58] (İskenderun Ticaret ve Sanayi Odası, 2019)

Şekil 18 Arnavutluk - GSYİH

Ülkede istihdamın neredeyse yarısını tarım sektörü sağlıyor, ancak tarım geliri GSYİH'nin yalnızca beşte birine denk geliyor. Toprak mülkiyeti, altyapı ve modern araç gereçlerin eksikliği nedeniyle toprak yeterince verimli kullanılamıyor.

1.7 Kosova Cumhuriyeti Genel Yapısı

Kosova Cumhuriyeti yüz ölçüm olarak 10 bin 908 kilometre kare ile yaklaşık 2 milyon nüfusa sahip eski Yugoslavya'dan ayrılan en son cumhuriyettir (Sırbistan). Başkent Priştine'dir. Resmi dil Arnavutça ve Sırpça olup, Türkçe de uygun olarak Kosova'daki Türk toplumunun yoğun olarak yaşadığı bölgelerde resmi dil olarak kullanılmaktadır.[59]

[59] (Bulut, 2017)

Kosova'nın nüfusu 1,9-2,5 milyon arasındadır. Nüfusunun %90'nı Arnavut'tur. Arnavutlar bağımsızlık mücadelesi verirken diğer etnik gruplardan biri olan Sırplar ise nüfusları daha azınlıkta kalmış ve bu coğrafyada kendi hâkimiyetlerini kuramamıştır.

Resim 7 Kosova Haritası

Kaynak: *Al Jazeera*

Arnavutlardan sonra Kosova nüfusu içinde en büyük çoğunluk Sırplara aittir. Geri kalan kısmı ise; Türkler, Boşnaklar, Romanlar ve Goraniler oluşturmaktadır. Kosova'da; Arnavutça ve Sırpça resmi dil olmakla birlikte Boşnakça, Türkçe gibi dillerde kullanılmaktadır. Müslüman nüfus büyük çoğunluğu oluşturmaktadır, bunun yanında Katolik, Ortodoks gibi dinlerde vardır.[60]

Sırp Krallığı'nın yönetiminde uzun yıllar bulunan Kosova, ortaçağ boyunca siyasi bir birim olarak Krallığın bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. 1389 yılında yaşanan Osmanlı Devleti ve Sırp Krallığı arasındaki Kosova Savaşı ile Kosova'nın dahil olduğu topraklar Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Uzun yıllar Osmanlı

[60] https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kv.html

toprakları olan Kosova Arnavutların İslamiyet kabul etmesinden sonraki süreçte Sırp ve Arnavutlar arasında kimlik farklılıkları artmış ve bölgede sürtüşmeler başlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı ile beraber bölgede önemli ve büyük hareketlilikler yaşanmıştır. Batılı büyük ülkeler, bölgenin önemli etnik grupları olan Sırpları, Hırvatları ve Slovenleri bir araya getirmiş ve buna takiben 1 Aralık 1918 yılında, Sırp-Hırvat ve Sloven Krallığı kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı süresinde Almanya ve İtalya işgali altında kalan Yugoslavya Krallığı, savaşın sonrası yeni bir sisteme dahil olmuş ve Tito'nun önderliğinde 29 Kasım 1945 tarihinde Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti olarak yeni kurulan Yugoslavya Devleti, sosyalizmi benimsemiştir. Kosova dahil olduğu bu süreç ile birlikte Yugoslavya çatısına da dahil olmuştur, fakat Yugoslavya içinde Arnavutların hayali olan cumhuriyet statüsünü alamamıştır.

Yugoslavya'nın en fakir ve işsizlik oranı %30 oranında seyreden yüksek işsizlik oranına sahip Kosova 1974 yıllarında artan ekonomik farklılıklarla birlikte bağımsızlık kımıldamaları başlamıştır. Sırasıyla elde ettikleri resmi dil kullanımı, kendi polis teşkilatı ile neredeyse devlet olmadan birçok hakkı elde etmiştir. Fakat Tito'nun ölümünden sonra Yugoslavya'nın siyasi gücü Sırpların eline geçtiği için, Arnavutlar yalnız kalmıştır.

Yalnız kalan Arnavut kesim 1974'lerde bastırılan kımıldanmalar bu defa büyük ayaklanmalar olarak baş göstermiştir. Sırbistan tarafından kabul görmeyen bağımsızlık talebi UÇK ayaklanmaları ile bağımsızlığa giden süreci başlatmış olacaktır.

Sırbistan ve Rusya tarafından kabul görmeyen Athisarı Raporu sonucunda ABD, AB ve Rusya önderliğinde müzakereler başlamıştır. Kosova'ya "kontrollü bağımsızlık" öneren Birleşmiş Milletler raporu Güvenlik Konseyi'ne sunuldu. Genel Sekreter Ban Ki Moon'un da tam destek verdiği raporda, "Kosova için geçerli tek seçenek bağımsızlıktır"[61] Bu müzakerelerin bir sonuca bağlanmayacağı fark edilmiştir ancak Sırbistan ve Rusya bu müzakerelerin devam edilmesi için ısrarcı bir

[61] https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2007-03-28-voa7-88068787/856609.html

tutum sergilemişlerdir. Kosova sorununun çözümlenmesi için yapılan görüşmeler 10 Aralık 2007 yılında sona erdirilmiştir.

1.7.1 Kosova Ekonomik Durumu

Kosova ekonomisini oluşturan başlıca kaynaklar: dış bağışlar, gümrük gelirleri ve işçi dövizleri oluşturmaktadır. Üretimin çok kısıtlı olduğu bu ülkede, doğal koşullar son derece elverişli olmasına rağmen tarım ve hayvancılık sektörleri potansiyele rağmen yeterince gelişmiş değildir.

Dünya Bankası'nın 2020 yılı Doing Business Raporu (DBR) ölçümlerine göre Kosova, bir önceki yıla nazaran iş yapılabilir ülkeler sıralamasında 13 basamak gerileyerek 57. sırada yer almıştır.

Tablo 19 Kişi Başına GSYH (2000-2021)

Dönemler	2000-2004	2005-2009	2010-2014	2014-2018	2018-2021
Kişi Başına GSYH (bin dolar) 2010 ABD doları sabit fiyatlarıyla	2,4	3,00	3,5	3,9	4.4

Kaynak:Trading Economics

Batı Balkan bölgesinin dış ticaret performansının bir kanıtı olarak ihracatın ithalatı karşılama oranlarını incelediğimizde ise Hırvatistan dışındaki batı Balkan ülkelerinde bu oran 1'in altında kaldığını söylemek gerekmektedir. Bu durumda batı Balkan bölgesinin dış ticaret henüz yeterince gelişmemiştir sonucuna ulaşabiliriz.

Batı Balkanlarda Covid sonrası toparlanma kırılgan hali ile devam ediyor. İşgücü piyasasından gelen erken uyarı sinyalleri, yakın politika dikkati gerektiriyor. Durgunluktan ve sonrasından kaynaklanan iş kayıpları, kadın ve genç nüfus orantısız bir şekilde etkiledi ve bu da bölgenin sürekli olarak düşük olan işgücüne katılım oranlarını (genç işsizlik oranı) negatif ilerlemekte. Genç işsizliği, Haziran 2020'ye nazaran 5,4 puan artarak 2021'de yüzde 37,7'ye yükseldi ve genç istihdam beklentilerini daha da kötüleştirdi.

Batı Balkan ekonomileri 2020 COVID-19 krizinden kurtulurken, bölgenin yoksulluk oranının 2021'de düşmesi beklenirken 2019'a benzer seviyelere yükseldi. COVID-19 krizinin bölge ekonomileri üzerindeki şiddetli etkisi birçok iş yerini kapanma noktasına getirdi ve binlerce hanenin gelirini düşürdü. Sonuç olarak, önceki yoksulluk azaltma durma noktasına geldi ve yoksulluğun 2020'de yüzde 1,0 ila 2,5 puan arttığı tahmin ediliyor.[62]

2021'de hizmetler ve sanayi toparlanırken, büyüme bölgeye ve bazı ülkelerde önemli ölçüde geri döndü. 2021'de Batı Balkanlar için yoksulluk oranının yaklaşık yüzde 1 puan azalarak 2019 seviyesine yakın yüzde 20,3'e düşmesi bekleniyor. 2021'in ötesinde öngörülen pozitif büyüme yolunun, yoksulluğu tarihsel düşüş eğilimine geri döndürmesi bekleniyor.[63]

[62] (World Bank Group, 2021)
[63] (World Bank Group, 2021).

3.BÖLÜM

3.1 Batı Balkan Ülkeleri'nin Çin Halk Cumhuriyeti ile Ekonomik İlişkileri

Küreselleşmenin bir sonucu olarak, 2016 yılında G20'nin başkanlığı da dahil olmak üzere ''büyük ülke'' statüsüyle gelen artan küresel sorumluluklar ve yükümlülükler dolayısıyla kabul görüyor.[64]

Son zamanlarda yükselen bir güç olan Çin dünya ekonomisi üzerinde büyük role sahip olmaya başlamıştır geçtiğimiz son 10 yıl içerisinde tamamen kopyala yapıştır teorisiyle ucuz maliyet ve fiyattan ihraç ettiği mallarına piyasada yerli üreticiler ve yerli firmaları tutunduramaz hale gelmiştir buna karşı önlem almaya başlayan devletler özelikle Avrupa ülkeleri vergi ve kotalarla önlemler almaktadır.

Batı Balkanlar'daki Çin yatırımları yıllardır istikrarlı bir şekilde büyümektedir. Ekonomik bağımlılıkla birlikte, çoğu zaman Çin'in Balkanlar'daki politik etkisinin tehlikesi vardır. Bununla birlikte, bunun ne tür bir etki olduğu çok açık değildir.

Jeostratejik analizlerle uğraşan Batı medyası ve kurumları Güneydoğu Avrupa ülkelerinin Avrupa entegrasyonundan bahsettiğinde, kural olarak korku argümanı hüküm sürmektedir. Bu ülkelerin tümü Yunanistan, Makedonya ve Bosna-Hersek aracılığıyla, Hırvatistan, Arnavutluk, Karadağ, Kosova, Sırbistan siyasi veya politik olarak bakılmaksızın, esasen gerçek veya potansiyel bir sorun ve sıkıntı kaynağı olarak deney imleniyorlar.

Ev sahibi ülkelerin liderleri için, Çin'in varlığı, zamandan tasarruf etmelerine, nüfuslarını tatmin etmelerine ve ekonomik ve politik olarak maliyetli bir yapısal

[64] The G20, China; calculations done by POLDER, exchange rate; 1 eur=1,1095 usd (average 2015)

dönüşümün kısıtlamalarını aşmalarına olanak tanıyan ek kaynaklara erişmenin bir aracıdır.[65]

Ekonomik istikrarsızlık, demokratik yapıların gelişmesinde zayıflıklar ve Avrupa Birliği'nin zengin ülkelerini tehdit eden mülteci dalgası için endişe verici bir korku var. Batı Balkanlar, dünya politikasının "büyük oyuncuları" olarak adlandırılan küresel ve jeo-stratejik çıkarlarla yüzleşecek bir yer olarak görülmektedir. Bir yandan AB ve ABD ve diğer taraftan Doğu'da, her şeyden önce Rusya'dır. Bölgesel sınırlı etki gücü olan ancak geleneksel olarak bölgeye bağlı bir bölge olarak, Türkiye hala söz etmekten hoşlanıyor.

Ancak son yıllarda, dikkat bir başka önemli aktöre daha da önem veriyor: Çin. Buna "yeni büyük oyuncu" denir ve Güneydoğu Avrupa'daki "jeopolitik çıkarlarının" bir kısmı tehlike olarak listelenir; Pekin'in bölgede sürdürdüğü "arazinin siyasi olarak işaretlenmesi" ve "Çin'in Balkanlar'da potansiyel olarak sorunlu varlığı" konusunda uyarıda bulundu. Tehlike, Çin'in "yatırım sermayesini siyasal hale getirmesi" şeklindedir. Bu tehdit karşısında, anormal şekilde dağınık kalmaya devam ediyorlar ve Çin'in Güneydoğu Avrupa'daki önemli bir etkisinden kaynaklanabilecek somut bir politik faydayı nadiren formüle edebiliyorlar.

Ekonomik çıkarlar söz konusu olduğunda bu tamamen farklıdır. Çin Devlet Başkanı Jinping, "Yeni İpek Yolu" olarak da bilinen "Bir Kuşak, Bir Yol" stratejisini dünyaya duyurduğu 2013'ten sonra değil, Batı analistleri, Güneydoğu Avrupa'daki bu dünya ekonomik süper gücünün faaliyetlerine özel önem vermeye başladı. .

Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (BRI), Çin'den Batı Avrupa'nın zengin pazarlarına hızlı ve ucuz mal ve hizmet akışını kolaylaştırmayı amaçlayan projeler için kapsamlı ve öncelikli bir altyapı öngörmektedir. Bu rotadaki önemli transit istasyonlar aynı zamanda Güneydoğu Avrupa ülkeleridir, bu yüzden profesyonel çevrelerde "Balkan İpek Yolu" ülkeleri hakkında konuşmaktadır. Bu rotadaki ilk büyük yatırım Yunanistan idi. Büyük Çinli nakliye şirketi COSCO, 2009 yılında, Atina

[65] (Bieber F., 2019)

yakınlarındaki en büyük Yunan Pire limanına 35 yıllık bir imtiyaz alımı için 650 milyon avronun üzerinde yatırım yaparak, 2016'da 280 milyon avroluk bir yatırım daha yaptı ve böylece% 51'lik hissenin çoğunluğunu aldı.

Ancak yatırım sadece çarpıcı değil - aynı zamanda şu ana kadar elde edilen sonuçlar. On yıl önce Pire Limanı, Avrupa'nın en büyük 20 limanı arasındayken, bugün hâlihazırda ilk on arasındadır. Ve yakında terminalin başka bir açılışını duyurdu.

Bölgesel politikaya önemli ölçüde girmesini sağlayacak ve önümüzdeki 10-15 yıl içinde "Avrupa ailesinin" bir parçası olacak ülkeleri birbirine bağlamak. Bu şekilde Pekin, dolaylı bir şekilde, Avrupa siyasi sahnesinde bir faktör olma ihtimali ile AB içindeki bel kemiğini yaratabilir. Bununla birlikte, bu, öncelikle AB'nin kendisine bağlı olacaktır.

Çin'in Avrupa'daki varlığını görmesi ve onu çıkarlarına göre kanalize edebilmesi. Ayrıca, Çin Balkan stratejisinin kaderi, Balkanlar Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve (daha az bir ölçüde) Türkiye ile ilgilenen diğer jeopolitik aktörlerin görüşleri ile de şartlandırılacak.

3.1.1 Başlıca Çin Yatırımları

Mali açıdan yetersiz bir şekilde konsolide olan Balkan ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılanan Çin aniden "mutlu bir konuk" oldu ve bu pozisyon için, eylem için uygun bir an tanımlanarak kazanıldı, yani kabul edilebilir koşullar altında zamanında yatırım yaparak. Küresel mali kriz 2008 yılında dünyaya, özellikle de yeterince kararlı sayılmayan bölgelerde dünyaya çarptığında, gözle görülür bir yatırım yükü yaşandı. Çin, kendisini Balkan ekonomisine girmek için tasarruflu bir çözüm olarak en iyi şekilde kullandı.

Bugüne kadar tamamlanmış, devam eden, planlanan birçok proje var. Batı Balkanlar'da Çin tarafından desteklenen ve finanse edilen:

Arnavutluk:

Otoyol, liman, sanayi parkı inşaatı, Tiran havaalanının yönetimi, petrol rafinerisinin satın alınması. Tahmini maliyet: 385 milyon Euro.

Bosna Hersek:

3 kömürlü termik santral inşaatı ve modernizasyonu, otoyol inşaatı. Tahmini maliyet: 1.018 milyar Euro. 2018'de Bosna-Hersek, dış borcunun yaklaşık %14'ünü Çin'e borçlu.

Kuzey Makedonya:

Karayolları inşaatı, ülkenin gaz şebekesi, bir demiryolu hattı, bir hidroelektrik santrali, otobüs, elektrikli lokomotif filosu satışı, telekomünikasyon. Tahmini maliyet: 1 milyar Euro. 2018'de Kuzey Makedonya, dış borcunun yaklaşık %20'sini Çin'e borçluydu.

Karadağ:

Demiryolu hattı, otoyol inşaatı, bir demiryolu hattının yenilenmesi, çeşitli hidroelektrik ve termik projelere yapılan yatırımlar. Tahmini maliyet: 909,6 milyon Euro Karadağ, dış borcunun yaklaşık %40'ını Çin'e borçlu.

Sırbistan:

Köprüler, otoyollar, Belgrad çevresinde çevre yolu inşaatı, Belgrad metrosu, demiryolu hatlarının inşası ve modernizasyonu, bir endüstri parkı inşaatı, termik santrallerin modernizasyonu, çelik sektöründeki firmaların satın alınması, bakır madenleri otomotiv sektörlerine yapılan yatırımlar (akü, lastik yapımı). Gözetim ekipmanı ve hizmetlerinin sağlanması, Huawei firması, 3 şehri donatmak için 1.000 yüz kamerası sağladı. Askeri teçhizatın teslimi, dronların satın alınması. Tahmini maliyet: 3.320 milyar Euro.

2018'de Sırbistan borcunun yaklaşık %12'sini Çin'e borçluydu.[66]

Ancak bölgedeki birçok ülke için, Çin katkısının sınırları hissedilir olmaya başlıyor ve Çin'in mali ve endüstriyel taahhütlerinin zayıflığı göz önüne alındığında, Format'ın üye ülkelerinin bazı liderlerini yolu değiştirmeye yönlendiriyor.[67]

Batı Balkan ülkelerinin çoğu yönetilebilir borçlara sahipken, Çin bu yükümlülüklerin artan payını -Sırbistan ve Bosna'da yaklaşık yüzde 15, Kuzey Makedonya'da yüzde 20'den fazla, Karadağ'da ise yüzde 40'tan fazla- oluşturmaktadır. Nitekim Karadağ, borçlarının GSYH'nin yüzde 80'ini oluşturması ile borç kapanı diplomasisinin bir örneği haline gelmiş bulunmaktadır. Çin'in Karadağ'daki kredilerinin yapısal önemi, ülkenin bu kredilerin geri ödemelerini yapacağı bu yıl belli olacaktır. Pekin, Covid-19 salgınından kaynaklanan mali felaketler nedeniyle ülkenin mali akıbeti hakkında önemli kararlar verecek bir konumda olacaktır.[68]

Sonuç olarak Çin, düşük bir taban çizgisinden gitse de Batı Balkan ekonomilerindeki varlığını yavaşça artırmaktadır. Bölgeyle AB arasındaki sürekli kalkınma açığı önümüzdeki on yıl içinde Pekin için daha fazla fırsat yaratacaktır. Çin'in Batı Balkanlardaki ekonomik ayak izi nispeten küçük kalırken, ülke yine de bölgesel ticaretin yaklaşık yüzde 6'sını oluşturmaktadır. Çin, enerji, altyapı ve finans gibi kilit önemdeki ekonomik sektörlerde yavaş yavaş yer edinmektedir.[69]

---

[66] (Richet, 2020)

[67] (Karaskova, 2020)
[68] (Shopov, 2021)
[69] (Shopov, 2021)

3.2 Batı Balkan Ülkeleri'nin Türkiye Cumhuriyeti ile İlişkileri

Türkiye'de Balkanlar denilince genellikle Osmanlı akla gelir. Balkanlar'da da Müslüman demek Türk demek, Türk demek de Osmanlı demektir zaten. Osmanlı'nın Balkanların inşasında oynadığı rol dikkate alındığı zaman böylesine bir hatırlama ve hatırlatmanın bu konuda ne kadar basit ve yetersiz olduğunu iddia etmek bile mümkündür.[70]

Balkanların sahip olduğu coğrafik önemli konumu, Türkiye'nin bölge politikalarını belirleyen büyük bir unsurdur. Balkanlar, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan önemli bir kapısıdır. Eskiden süregelen ortak tarih ve Osmanlı'nın Balkanlar'ı fethinden sonra Balkanlar'da Türk nüfus ve kültürün de etkin hale gelmesi bu bölgede yaşayan insanların ortak ve melez bir kültürel yapıya sahip olmuşlardır.

1990 yılından sonra Türkiye Balkan politikasını aktifleştirmiştir. Temel olarak maddi destek ve bölgesel yatırımlardır ve ihracatta etkin olmayı planlamışlardır. Balkan ülkeleri de kendi iç piyasalarını yabancı yatırımcılara açtıkları için Türkiye bu bölgede ekonomik olarak kendini göstermeye başlamıştır. Türkiye'nin bu bölgede yatırımları hala devam etmektedir fakat Sırbistan ve Hırvatistan ile istenilen noktaya ulaşılamamıştır.

Türkiye, Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin dağılmasını istememiştir. Bunun yerine problemlere barış yollu çözümler bulmayı daha yararlı görmüştür. Bunun nedeni bu bölge hali hazırda istikrarsızlık güvenlik sorunlarını ortaya çıkaracak potansiyelde olan bölge olması ve Türkiye bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

Ancak dağılmalar başlayınca Türkiye Cumhuriyeti bağımsızlığını kazanan Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Makedonya'nın bağımsızlığını 1992 yılında kabul etmiştir. Bu dönemden sonra bölgede gerçekleşen çatışmalara askeri olarak destek veren Türkiye, bu bölgede "arabuluculuk" rolü üstlenmiştir.

---

[70] (Çalış, 2016)

Türkiye'deki iç ve dış politikada değişimler planlı devam etmektedir. Türkiye'den kalan islami gelenekler yeniden canlandırılmalı ve uygulanmalıdır. Bu durumda bir devlet projesi olan "2023'te Türkiye'nin stratejik vizyonu" yapılmıştır.[71]

Balkanlar, geçmişte olduğu gibi, günümüzde de, Türkiye'nin her yönden Batı'ya açılma yolu üzerindedir. Türkiye'nin, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte tercihini Batı'dan yana yaptığını, Batı camiası içinde yer aldığını ve her alandaki ilişkilerin büyük bir kısımsının Batı ile olduğu dikkate alınırsa, Balkanlar'ın Türkiye açısından taşıdığı stratejik değerin oldukça yüksek olduğu söylenebilir.[72]

Türkiye açısından ise Balkanlar, Karpat'ın vurguladığı gibi, Avrupa ile olan dış ticaretinin 'nefes borusu' olarak nitelendirilebilir. Bulgaristan özellikle anayol üzerinde olduğu için bu ülke ile olan ekonomik ve ticari ilişkiler daha da önemli olmaktadır.[73]

3.2.1 Makedonya ve Türkiye İlişkileri

Türkiye'nin son yıllarda kültür diplomasisi ile ortaya koyduğu diplomatik faaliyetler yeni ve geniş coğrafyalara başka bir ifade ile Osmanlı coğrafyasına dikkatleri çekmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin sınırlarının günümüzdekinden çok daha geniş bir coğrafyaya hitap ettiği gerçeğini güçlü bir şekilde ortaya çıkarmıştır. "Türkiye Türkiye'den büyüktür" ifadesi kültürel coğrafyamızın yeniden hatırlanmasına neden olmuştur. Bir bakıma gönül coğrafyamızın kültürel bağlarının uzandığı yerlere kadar gidebildiğini hatırlatmıştır. Türkiye'nin uygulamaya koyduğu

[71] Turkey's Strategic Vision 2023, 2nd Draft Dociment of TSV2023, Internet: http://www.tsv 2023.org
[72] Atılgan Erdem (2001), "Balkan diplomasisi" , Ankara, s.4
[73] Kemal Karpat, Geçmişten Bugüne Balkanlar,2013:36.

aktif kültür diplomasisinin özellikle Balkanlarda sorunların çözüme kavuşturulması hususunda her geçen gün ne derecede etkili olabileceğini ortaya koymuştur.[74]

Bu uygulamanın Balkanlardaki en iyi örneğini Makedonya oluşturmaktadır. Bağımsızlığını ilan ettiği tarihten itibaren Türkiye'nin Makedonya ile geliştirdiği ikili iyi ilişkiler her geçen gün artarak devam etmektedir. Makedonya'nın hem etnik hem de dini ve kültürel açıdan adeta Balkanların küçük bir ülkesi ve kalbi olduğu sıklıkla ifade edilmektedir.

Ancak burada Türkiye'nin Balkan tecrübesinin, yani Balkanlar'ın Cumhuriyet'in inşasında oynadığı rolün sadece beka, vatan ve ulus gibi bir takım mücerret ve muhayyel kavramların doğuşuyla sınırlı olmadığını da belirtmemiz gerekiyor.[75]

Her iki ülke arasında; 1994 yılında Ticaret ve Ekonomik anlaşması, Çifte vergilendirmeyi önleme işbirliği ve Yatırımların karşılıklı teşviki ve korunması 1995 ve 1999 yılında Serbest ticaret Anlaşması yapılmıştır.[76]

2018 yılında Kuzey Makedonya'ya ihracatımız 396 milyon Dolar, Kuzey Makedonya'dan ithalatımız 107 milyon Dolar olmak üzere, toplam ikili ticaret hacmi 503 milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir. İkili ticaret hacminin 1 milyar Dolar'a çıkarılması ortak hedef olarak belirlenmiştir. Kuzey Makedonya'da doğrudan yabancı sermaye yatırımı gerçekleştiren Türk şirketlerinin sayısı 100 civarındadır. Kuzey Makedonya'daki Türk yatırımlarının toplam değeri yaklaşık 1,2 milyar dolar'dır. TİKA tarafından bugüne kadar Kuzey Makedonya'da tamamlanan 650 projeyle bu ülkeye yaklaşık 116 milyon Dolarlık kalkınma yardımı sağlanmıştır.[77]

Makedonya Cumhuriyeti'nin en fazla ihracat ettiği ilk 10 ülke arasında Türkiye'de yer almaktadır, geçen son çeyrek asırda yapılan ticari düzenlemeler ile son yıllarda Makedonya'nın Türkiye'ye ihracatı %8,7 oranında artmıştır.

---

[74] (Mehmet Dalkılıç, 2017)

[75] Balkanlar'da İslam Türkiye ve Balkanlar: Varoluşun ve İnşanın Karşılıklı İzdüşümleri Şaban H. ÇALIŞ Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü s.313

[76] Makedonya Cumhuriyeti RESMİ GAZETESİ NO:5, 6.ŞUBAT.1997

[77] (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2018)

3.2.2 Arnavutluk ve Türkiye İlişkileri

Türkiye Arnavutluk ilişkileri Türkiye'nin yeni ilişki kurduğu her ülke ile yaptığı dostluk anlaşmaları gereği 15 Aralık 1923 yılında imzalanan Dostluk Antlaşması, Türkiye-Arnavutluk İkamet Sözleşmesi ve Tabiiyet Sözleşmesi ile hukuki çerçeve kazanmıştır.[78]

Soğuk savaş yıllarında Yunanistan hariç diğer Balkan ülkelerinin Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmesiyle Türkiye'nin dış politikası olumsuz etkilenmiştir.[79]

Sali Berisha'nın iktidara gelmesi ve Haziran 1992'de Başbakan Süleyman Demirel'in Arnavutluk'u ziyareti sırasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması ile yakınlaşma artmıştır. Ayrıca bu ziyaret sırasında Türkiye Arnavutluk'a 50 milyon dolarlık acil insani ve teknik yardım yapacağını duyurmuştur.[80]

Türkiye için Arnavutluk, Balkanlar üzerindeki dış politikasında önemli bir rol almaktadır. Osmanlıdan kalan kültürel ve tarihsel yakınlığın bulunmasına ilaveten, çeşitli faktörler Türkiye'nin Balkan politikasında Arnavutluk'un rolünü arttırmıştır. Arnavutluk içinse, Türkiye yarımadada güvenilir bir ortak olarak gözükmektedir.[81]

22 Aralık 2006 yılında tarihinde imzalanmış olan "Türkiye Cumhuriyeti ile Arnavutluk Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Anlaşması (STA)" 12 Mart 2008'de yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma kapsamında iki ülke arasındaki ekonomik işbirliğinin pozitif yönde artırılması ve mal ticaretindeki kısıtlamaların kaldırılması, uygun rekabet koşullarının sağlanması, ikili yatırımların teşvik edilmesi ve tarafların diğer ülkelerin de pazarında ticaret ve işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

---

[78] ŞİMŞİR, a.g.e., s.17.
[79] ÖZTÜRK, a.g.e., s.13.
[80] Coşkun Can Aktan, a.g.e., s.87.
[81] Hasan ÜNAL, Balkanlarda Geniş Arnavut Meselesi ve Türkiye, Avrasya Dosyası, Ankara, 1998

Arnavutluk'ta ticaret hacmini şekillendirmiş önde gelen Türk yatırımları vardır. Bunlar; "

-İnşaat ve inşaat malzemesi:Enka, Gintaş, Armada, Metal Yapı, Aldemir

-Telekominasyon: Çalık Holding,Türk Telekom, Makro-Tel/Hes Kablo.

-Bankacılık: Çalıkbank/Şekerbank-BKT

-Demir-Çelik: Kürüm Sağlık: Üniversal Hastaneler Grubu, Unıvers-Alb

-Madencilik: Ber-Oner , Dedeman-İmalat

-Arnavutluk-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması 01.05.2008.[82]

3.2.3 Türkiye ile Hırvatistan İlişkileri

Türkiye ile Hırvatistan arasındaki ilişkiler Hırvatistan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan ülkelerden biri olan Türkiye, aynı zamanda Hırvatistan'ın NATO üyeliğine de destek vermiştir ilişkileri güçlü ve olumlu yönde artan bir ivme ile devam etmektedir.

Hırvatistan nezdinde ki Türkiye diplomatik temsilciliği olan Zagreb Büyükelçiliği ilk olarak 1969 senesinde Yugoslavya yıllarında konsolosluk olarak hizmete başlamış, bağımsızlık sonrası yıl 1992'de büyükelçiliğe dönüştürülmüştür. Hırvatistan'ın da Ankara'da bulunan büyükelçiliği haricinde İstanbul, Antalya ve İzmir'de birer tane konsolosluğu yer almaktadır.

Toplam ticaret oranları iki ülke arasındaki siyasi ilişkiler kadar pozitif yönde ilerlememiştir. Ticaret hacmi son on yıldır 400-500 milyon dolar aralığında seyretmiştir.

[82] (Keskin, 2013)

3.2.4 Türkiye - Bosna-Hersek İlişkileri

Bosna-Hersek'te etnik unsurlar arasında yaşanan anlaşmazlıklarda her zaman Müslüman olan Boşnakların yanında yer alan kardeş Türkiye, sorunların genellikle uzlaşı yoluyla halledilmesi yönünde gerek Bosna-Hersek savaşında gerek daha sonrasında benimsemiştir.

Bosna Hersek'te 60 taneden fazla Türk şirketi faaliyet göstermekte olup, bu ülkedeki Türk yatırımlarının toplam tutarı 20 milyon dolar üzerindedir. Türkiye, Bosna Hersek'teki doğrudan yabancı yatırımlarda ilk 5 de yer almaktadır.

Son yıllarda Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Sırbistan ile işbirliği yoğunlaştı. Savaş sonrası Türkiye, doğrudan yatırımların yanı sıra, üretime ivme kazandıracak ve böylece ülkede istihdam oranını artıracak yatırımları desteklemek amacıyla çeşitli projeler yürütüyor. Bu kredi hattıyla gerçekleştirilen ekonomiyi güçlendirmek amacıyla 2015 yılının ortalarında girişimcilere şirketleri teşvik etmek için kredi olanakları sağlamıştır. Başta tarım sektörü ve hayvancılık, ardından turizm ve sanayi yatırımları sayesinde 6.500 yerinden edilmiş kişiye savaş öncesi ocaklarına dönme imkânı verildi.

3.2.5 Kosova ve Türkiye İle İlişkileri

Türkiye'nin Kosova konusundaki tutumu gerek tarihsel bağlar gerek İslami toplum yapısı bulunan Kosova'nın bağımsızlık süresince yaşananlar etkili olmuştur. Türkiye desteği Kosova'nın uluslararası düzeyde tanınmasında ve çeşitli uluslararası kuruluşlara üye olabilmesinde yine etkili olmuştur.

Kosova 9 Eylül 2009'da Ankara'ya ilk büyükelçisi Dr. Bekim Sejdiu'yu atamıştır. Genel olarak Kosova Türkiye arasındaki ilişkileri hangi yönden inceleyecek olursak arasındaki güçlü ilişkilerinin baş sebepleri kültür özelliklidir.[83]

Kosova'nın önemli ticari ortaklarından birisi olan Türkiye ile yıllık 2020 verilerine göre dış ticaret hacmi 270 milyon dolardır.

Türkiye Kosova'ya 260 milyon dolar değerinde mal ve ürün ihraç etmekte iken Kosova'dan Türkiye'ye 8,5 milyon değerinde mal ve ürün ithalatı yapılmaktadır.

Yapılan ikili ticaretin yanı sıra Türk işadamlarının Kosova'ya yapmış oldukları yatırımlar da büyük önem arz etmektedir. Ülkede 500'den fazla Türk şirketi faaliyet göstermektedir. Türkiye, Kosova'ya en çok yatırım yapan ülkelerdendir.

Türkiye 2012 ve 2013 yıllarında Kosova'ya en fazla doğrudan yatırım yapan ülke olmasına rağmen, 2007-2013 yılları arasında toplamda Almanya ve İngiltere'den sonra üçüncü sıradadır. Kosova'da özellikle müteahhitlik, madencilik, bankacılık gibi alanlarda yatırım olanakları mevcuttur.[84]

3.2.6 Sırbistan ve Türkiye İlişkileri

Türkiye Kosova'nın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkeler içinde yer almıştır. Ankara ile Belgrad ikili ilişkilerin düzeltilmesi ve geliştirilmesi konusunda kararlı adımlar son 10 yılda iki ülke tarafından atılmaktadır. Son bir sene içerisinde Türkiye ile Sırbistan arasında, daha önceki dönemlerde pek rastlanmadığı kadar karşılıklı ziyaretler gerçekleştirilmiştir.

[83] (Valdrin, 2017)
[84] (Saygın, 2018)

2011 yılında 1 milyon dolar düzeyinde olan Sırbistan'daki Türkiye yatırımları bugün 200 milyon doları aşmış durumdadır. Tekstil ve hazır giyim alanında İtalya'dan sonra en büyük ticari partneri Türkiye'dir.

Türkiye'nin Sırbistan'a genel ihracatı 2016 yılından itibaren değerlendirildiğinde, düzenli olarak artış sağlamıştır. 2016 yılında yaklaşık 581,7 milyon dolar olan ihracat, 2020 yılında 1 milyar dolar'ı aşmıştır. Sırbistan ile son yıllardaki Türkiye ticari ilişkileri incelendiğinde, düzenli olarak dış ticaret artışı gözlenmektedir. Dış ticaret fazlası 2020 yılı itibariyle 585,7 milyon dolar seviyesindedir. 2020 yılında Sırbistan'dan ithalatı 432,3 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.

3.3 Batı Balkan Ülkeleri ile Rusya İlişkileri

Balkanlar, Avrupa Birliği (AB)'nin sınır komşusu olup, Rusya Federasyonu (RF)'un da tarihsel ve kültürel açıdan yakın ilgi alanı içerisindedir.[85]

Yapılan değişik enerji projeksiyonları, gelişmiş ülkelerin yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerin de enerji taleplerinin gittikçe artmakta olduğunu ortaya koymaktadır[86]

Balkanlar'ın doğal gaz boru hattı sistemi kendi içinde bütünleşmiş değildir. Yani Balkanlar'daki mevcut hatlar ulusal piyasalar ile sınırlıdır.[87] Temel doğalgaz enerji kaynağı Batı Balkanlar için Rusya'dır.

[85] Atılgan Erdem (2001), "Balkan diplomasisi" , Ankara, s.3

[86] Örnek olarak bkz. A. Necdet Pamir, Bakü-C Ceyhan Boru Hatt›: Orta Asya ve Kafkasya'da Bitmeyen Oyun, (Ankara: ASAM Yay›nlar›, 1999), ss. 58-59

[87] I. Lesser, F. Larrabee, M. Zanini, K. Vlachos, Greece New Geopolitics, (U.S.: Rand Publication), s. 88; 'Balkans Energy Interconnection Task Force', Black Sea Regional Energy Centre Newsletter, Cilt 3, say› 4 (Aral›k 1997)

Rusya'nın Balkan politikasının gelişim tarihini ele aldığımızda iki unsur özellikle öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi Ortodoksluk mezhebi, diğeri ise Slav kimliğidir. Rusların etnik kökeniyle ilgili tarih boyunca süregelen ihtilaf ve tartışmaların bugün de devam etmesine rağmen bu durum Rusların Slav kimliği aidiyetini hiçbir şekilde değişmemektedir. Bu yüzden Slav kimliği gerek tarihte gerekse günümüzde Rus kimliği ve ideolojisinin temel unsurlarından birisini teşkil etmektedir. Ruslar açısından Ortodoksluk ve Slavcılık, birbirini besleyen iki ideolojik unsurdur.[88]

Rusya, büyük bir güç olabilmek için Balkanlara ve konumuz olan batı Balkanlara müdahil olmanın ve mevcudiyet göstermenin önemli olduğuna inanmaktadır. Tarihi açıdan bunun iki nedeni vardır. Birinci nedeni Rus İmparatorluğunun Türk Boğazlarını kontrol etmekteki çıkarıdır. İkincisi ise Slav birliği kurması gerektiğine inanmasından ötürü, son yıllarda bu inanç tezi çürüdü ve Balkan coğrafyasında yaşanan gelişmeler bu görüşü azaltmıştır. Panslavizm adı verilen düşünce Rusya ile Balkanlardaki Slav milletleri arasında "özel bir bağ" olduğunu iddia etmektedir.

Avrupa Birliği'in Rusya'dan ithal ettiği enerji yolunun Batı Balkanlar üzerinden geçmesi ve AB ülkelerinin sınırlarında olması Birlik üyelerinin sağlığı için Batı Balkan bölgesini AB için önemli kılmaktadır. Geçtiğimiz 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhak etmesi ve Ukrayna'ya yapmış olduğu sosyal ve ekonomik baskı bölgenin güvenliğini tehdit etmiştir. Avrupa Birliği Batı Balkan ülkelerinin Rusya'nın etkisi altında kalmasını kabul etmemektedir. Batı Balkan coğrafyası Rusya'nın etkisinde kalmaması için bu ülkelerle iyi ikili ilişkiler geliştirmiştir.

Avrupa Birliği genişleme politikalarına Batı Balkan ülkelerini dahil etmeyi planladığı açıktır Batı Balkan ülkelerinden, Arnavutluk, Karadağ, Makedonya ve Sırbistan'a adaylık statüsü verilmiştir. Son yaşanan gelişmeler ile birlikte bu ülkelerin kısa zamanda üye olması beklenmektedir.

Rusya'nın Balkanlar örneğinde Avrupa-Atlantik kurumlarına yönelik gözlemlenen tutumu Türkiye'den oldukça farklıdır. Moskova yönetimi için NATO

[88] (Ali Asker, 2016)

ve AB'nin bölgeye yayılması bir güvenlik tehdidi olarak algılanmıştır. Özellikle NATO'nun Doğu Avrupa'da ve Balkanlarda genişlemesi, Rusya tarafından bir çevreleme ve zayıflatma stratejisi olarak yorumlanmış ve buna her fırsatta sert tepki gösterilmiştir.[89]

Sırbistan ve Rusya İlişkileri:

Sırbistan ve Rusya ilişkileri, son on senede Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde Kosova statüsü gibi konularında Sırbistan'ın lehine hareket etmesi ile daha da güçlenmiştir. Moskova, Kosova'yı uluslararası platform'da bağımsız bir ülke olarak tanımaya karşı bir politika izleyerek Kosova'nın BM'ye dahil olmasını veto etmiştir.

Sırp yetkililer, Rus girişimlerini kabul etme eğiliminde ve Sırbistan'ın Avrupa Birliği'ne giden yolunu olumsuz yönde etkilemediği sürece Sırbistan-Rusya iş birliğinden açıkça söz etmektedirler. Bu durum Sırbistan'ın devletin mevcut sınırlarını koruma, ekonomiye ve altyapıya yabancı yatırımları çekme, ana ortaklarla ticari ilişkilerini geliştirme, çeşitli uluslararası kuruluşlarla ilişkilerini yönetme ve çağdaş Batı Balkanların karmaşık güvenlik yapısı arasında gidip gelmek gibi göz korkutucu ve bazen de çelişkili görevlerle karşı karşıya kalmasına sebep olmaktadır.[90]

Rusya, öncelikle enerji ve bankacılık gibi kilit sektörlerde Sırp ekonomisinin yaklaşık %20'u üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı kontrol ediyor. Diğer Batı Balkan ülkelerine benzer şekilde Rusya, Sırbistan'ın petrol ve doğal gaz piyasasına hakim durumdadır, bu genel ekonominin bir parçası, ancak ülkenin güvenliğinin anahtarlarından biri. Sırbistan, doğalgazının yüzde 75'ini, tamamı Rusya'dan ithal ediyor.

Kosova ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler:

[89] (Nicholas V. Riasanovsky, 2016)
[90] (Konitzer, 2010)

2008 yılından bu yana Kosova ile Rusya arasındaki ekonomik faaliyetler, Kosova'nın bağımsızlık süreci ve Rusya'nın bunu tanımayı reddetmesi ve Rusya ile Sırbistan arasındaki tarihsel olarak yakın ilişkiler nedeniyle duraklayan ikili ilişkilerin bir sonucu olarak sınırlı kaldı. 2017 yılının ilk yarısına ilişkin verilere bakıldığında, Kosova, Rusya'ya yalnızca sınırlı miktarda mal ihraç etti ve yaklaşık 10 milyon Euro tutarında Rus ürünleri ithal etti; bu, AB'den yapılan yaklaşık 450 milyon euroluk ithalata kıyasla çok küçük bir rakam.

Kosova'nın tek taraflı bağımsızlığını ilan etmesi, Rusya'da büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Rusya, Kosova Parlamentosunun tek taraflı bağımsızlık ilanının uluslararası hukuk ihlali olduğunu belirterek, Birleşmiş Milletler Teşkilatından bağımsızlığın geçersiz olduğunu ilan etmesini talep etmiştir. Fakat Rusya'nın Sırbistan'ın bütünlüğünün bozulmasına karşı çıkacağını ve veto hakkını kullanacağını belirtmesine rağmen, Avrupa Birliği ve Amerika'nın, Kosova'nın bağımsızlığını hiç ikilemeden hemen tanıması, Rusya dış politikası için büyük bir darbe olmuştur.[91]

Rusya ile ticaret hacmi önceki yıllarda daha da düşük olan Kosova, ancak son yıllarda pozitif bir ivme görünüyor. Kosova Merkez Bankası verilerine bakarsak Kosova 2015 yılında Rusya'dan 9,9 milyon Euro değerinde mal ithal ederken, 2016 yılında bu rakam 12,4 milyon Euro'ya yükseldi. Ayrıca enerji sektörü, Rusya-Kosova işbirliğinin kilit bileşenlerinden biridir.

Rusya Makedonya İlişkileri:

Rusya, 1991 yılında bağımsızlığını kazandığından beri Makedonya ile dostça ilişkiler kurmuş ve 1992 yılında ABD ve Batı Avrupa ülkelerinden çok önce, Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıyan ilk ülke olmuştur. Rusya'nın, Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti ile dostane ilişkiler kurmasından beri Üsküp'teki hükümetler Rusya'yı güvenlik tehdidi yerine, ekonomik ve diplomatik fırsat kaynağı olarak görmüşlerdir. Eski Yugoslavya Makedonya Cumhuriyeti üzerindeki Rus etkisinin, ekonomik açıdan özellikle gaz sektöründe

[91] (Demirci, 2008)

belirgin olduğu görülmektedir. Eski Başbakan Nikola Gruevski ve koalisyonu, yalnızca ulusal değil, aynı zamanda bölgesel enerji sektörlerinde de genişleyen bir katılımla, Makedonya'nın Rusya ile olan bağlantılarını güçlendirmiştir. Tamamen Rus gazına bağımlı olarak ve muhtemelen bir doğal gaz boru hattı geçiş merkezi olma amacıyla, Gruevski, Rus liderliğindeki iki büyük ölçekli gaz boru hattı projesine (Güney Akımı ve bunun yerini alan, Türk Akım) dahil olma eğilimi göstermiştir.[92]

Makedonya'da Rus etkisi diğer Batı Balkan ülkelerine göre Kosova gibi nispeten azdır. Şirket hisselerinin en az %25'i Rus kuruluşlarına ait olan 78 şirket var. Rus şirketlerinin gelirleri 2006 yılında 63 milyon avrodan 2015'te 212 milyon Euro üzerine çıkmasına rağmen, "bu şirketler ekonomideki toplam gelirlerin ortalama yüzde ikisini oluşturuyor. Rusya'nın en büyük enerji şirketi Makedonya'da faaliyet gösteren petrol ürünleri satan Lukoil, söz konusu gelirin neredeyse yarısını oluşturuyor.

Karadağ ve Rusya İlişkileri:

Rusya, Karadağ'daki en büyük ikinci doğrudan yatırımcı statüsündedir. Karadağ Yatırım Teşvik Ajansı'na göre, 2016 yılında Rusya toplam 52,8 milyon yatırımı mevcuttur. Karşılaştırma yapmak gerekirse aynı yıl, Sırbistan 25,3 milyon, Almanya 16,7 milyon Euro yatırım yapmıştır. Karadağ İstatistik Ofisi'nin 2015 yılı verileri, ülkedeki yabancı sermayeli şirketlerin yüzde 32'sinin Rus vatandaşlarına ait olduğunu göstermektedir. Rusya yine Karadağ'ın seyahat ve turizm endüstrisine önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.

Bosna Hersek ve Rusya İlişkileri:

Rusya Bosna'da büyük bir anlaşma ile Rusya'nın ülkedeki Rus etkisi için sağlam bir temel haline gelmiştir. Şubat 2007'de Rusya'nın devlet petrol şirketi Zarubezhneft, Bosna'nın tek petrol rafinerisi Brod, motor yağı fabrikası Modrica ve

[92] (Sıvış, 2020)

akaryakıt perakendecisi olan Petrol'ün çoğunluk hissesini 121,1 milyon euro karşılığında satın aldı.

Rusya, 2005-2016 yılları arasında GSYİH'nın %3,3'üne tekabül eden 547 milyon Euro civarında sağladığı doğrudan yabancı yatırım ile Bosna-Hersek'teki dördüncü yatırımcıyı temsil etti.

Rusya'nın, dış politika stratejisini belirlerken uzun yıllar boyunca Balkanlara yönelik stratejik bir yol belirlememesi ayrıca da Balkanlarda çıkan çatışmalar esnasında beklendiğinden daha pasif bir yapıya bürünmesi Balkanların Rusya'dan soğumasına ve oradaki etkisinin azalmasına sebebiyet vermiştir.

SONUÇ

Çin'in Balkan Yarımadası'nın potansiyelini çok iyi tespit ettiği sonucuna varılabilir. Bölge ülkeleriyle son yıllarda ilişkilerin geliştirilmesi sürecine ılımlı ve sistematik bir yaklaşım, "küresel yükselen bir oyuncunun" hırslarının önemli ölçüde arttığını ve bunun beklenebileceğini göstermektedir.

Çin'in ekonomik ilgisi açık: Kuşak ve Yol stratejisinin nihai hedefi Batı Avrupa'da ekonomik olarak güçlü ve büyük pazar ve Balkan ülkeleri burada "Avrupa için ön kapı" ve bu bağlamda önemli bir geçiş yolu olarak öne çıkıyor. Bu nedenle, öncelikle karayolları, limanlar veya demiryolları gibi altyapı projelerine yatırım yapar. Ancak, bu yatırımların toplam hacmi nispeten azdır.

Çin bu uygulamaya devam ediyor. “Asya ejderhasının” birçok uluslararası konuyu çözme konusundaki artan ilgisi ve katılımı, bunu açıkça doğrulamaktadır. Çin'in ekonomik ilgisi açık: Kuşak ve Yol stratejisinin nihai hedefi Batı Avrupa'da ekonomik olarak güçlü ve büyük pazar ve Balkan ülkeleri burada "Avrupa için ön kapı" ve bu bağlamda önemli bir geçiş yolu olarak öne çıkıyor.

Çin öncelikle karayolları, limanlar veya demiryolları gibi daha çok altyapı projelerine yatırım yapıyor, yapılan yatırımlar sadece altyapı ile ilgili değil son yıllarda gerek bankacılık sektörü gerek teknoloji olarak da Batı Balkanlar’da yerini almakta.

Mali açıdan yetersiz bir şekilde pekiştirilmiş olan Balkan ülkeleri tarafından memnuniyetle karşılandı, böylece Çin aniden "mutlu bir konuk" oldu ve daha önce olmadığı yerde. Bu pozisyon için, eylem için uygun bir an tanımlanarak kazanıldı, yani kabul edilebilir koşullar altında zamanında yatırım yaparak. Küresel mali kriz 2008 yılında dünyaya, özellikle de yeterince kararlı sayılmayan bölgelerde (ki kesinlikle Balkanlar'a ait) dünyaya çarptığında, gözle görülür bir yatırım yükü yaşandı. Çin, kendisini Balkan ekonomisine girmek için tasarruflu bir çözüm olarak en iyi şekilde kullandı. Sonuç olarak, Sırbistan’a ek olarak, bölgedeki diğer birçok ülkenin yakınlaşmaya çalıştığı bir durum var.

Avrupa ile yakınlığı ile AB'yi son zamanlarda endişeye düşüren Çin ve geçmişten süregelen bir bağıyla var olan Rusya yine Avrupa en iyi ticaret ortağı olarak etkisini sürdürmektedir.

Tüm bunların yanı sıra Rusya veya Türkiye güdümündeki Balkanlara AB'nin politikalarının tesir etmesi uzun ve çetrefilli olacaktır. Özellikle göçmen sorununu AB'ye karşı koz olarak kullanan Türkiye'ye Balkanlar'dan destekler gelmesi AB'yi kısa vadede zorlayacak gibi durmaktadır. Bununla beraber Rusya'nın da Kırım Krizi sonrasında AB ile sürekli karşı karşıya gelmesi ile beraber Balkanların bir çekişme bölgesi olması potansiyeli vardır. Batı Balkanların, orta vadede AB üyesi olmaması durumunda bölgenin diğer güçlerin eksenine kayması mümkün görülmektedir.[93]

Türkiye ile Batı Balkan ülkeleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkiler olumlu bir eğilim göstermektedir. Batı Balkanlar Türkiye ile ivme kazanmış olan ilişkilerinde kabuğunu kırmış durumdadır. Dışa açılmadan dolayı karşılıklı olarak bir süreden beri ekonomik faydalar elde etmeye başlamıştır.

Türkiye'nin, özellikle son 5 yıldır, Batı Balkan Ülkeleri ile artan ekonomik ve ticari ilişkileri, yürütülen iyi siyasi ilişkiler ile birlikte Türk yatırımcıların Balkan Ülkeleri'ndeki yatırımları önümüzdeki yıllarda daha da önemli hale gelecektir.

Yapılan bu çalışmada batı Balkanlar için de varsayılır olmakla birlikte, bugünkü gelişmeler ileri yıllarda tarih olarak değerlendirilirken, 2000'li yılların başından bugüne kadar bakmak da bir gelecek öngörüsü yapmak anlamına gelmektedir. Yaptığım literatür taramaları yazılan makaleler yapılan tez çalışmalarında batı Balkanlar'da son çeyrek asırda yaşanan gelişmeler ekonomik ilişkiler ve politikalar adına bir tez hazırlanmıştır.

[93] (Kula, 2017)

KAYNAKÇA

24sata. (2020). 04 14, 2021 tarihinde https://www.24sata.hr/ adresinden alındı

Ay Ahmet Z. K. (2006). 2001 Sonrası Dönemde Türkiye Ekonomisinde Krizden Büyümeye Geçiş Üzerine Bir Tartışma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , s. 67.

Tunç Ahmet, B. K. (2018, 10 21). ÇİN HALK CUMHURİYETİ'NİN DÖNÜŞÜMÜ VE YEREL YÖNETİMLER. *Dergipark* , s. 52-54.

Akfırat, A. (2020, 11 06). Çin sosyalizminin yeni atağı. *Aydınlık* .

Akfırat, A. (2020, 10 30). *Çin, gelecek 15 yılını planlıyor.* 11 07, 2021 tarihinde Aydınlık: https://www.aydinlik.com.tr/haber/cin-gelecek-15-yilini-planliyor-222031 adresinden alındı

Al Jazeera. (2013). Ülke profili: Karadağ. *Al Jazeera* .

Alexander, P. (2022). China Can Play a Vital Role to End War in Ukraine . *Bridging the Pacific* , 1-5.

Asker Ali, M. S. (2016). Panslavizmin Çarlık Rusyası'nın ve Sovyetler Birliği'nin Balkan Politikaları Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Suçlar ve Tarih* (s. 17-46). içinde

AnaBritannica. *C.4.* Ana.

Arman, M. N. (2015). Çağdaş Balkan Siyaseti. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Aydın, Y. (2020). Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu. *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi 4* , 166.

Aydın, Y. (2020, 12 31). Rusya'da İşgücü Piyasasında Temel Eğilimler ve Fiyat Uyumu. *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi 4* , s. 173-189.

Balzer, H. (2005). *The Putin Thesis and Russian Energy Policy.* 02 06, 2021 tarihinde Georgetown University. adresinden alındı

BBC. (2020, July 16). Coronavirus: Chinese economy bounces back into growth.

Biçer, M. M. (2016). *Balkan Coğrafyası neresidir. ABD Almanya Rusya'nın Balkan Politikaları Nelerdir? Bu bağlamda Türkiye'nin Balkan stratejisi ne olmalıdır?* Ankara: Gazi Üniversitesi.

Bieber F., &. T. (2019). *The Western Balkans in the World: Linkages and relations with non-Western countries.* London: Routledge.

Bilgin, M. (2007). New Prospects.

Bradley, F. (1995). *International Marketing Strategy.* U.S.A: Prentice Hall.

Bulut, R. (2017). Counties and Economies Of Old Yugoslavia. *Göller Bölgesi Aylık Hakemli Ekonomi ve Kültür Dergis* , 6.

Ceıc Data. (2020). *China Nominal GDP*. 01 06, 2021 tarihinde https://www.ceicdata.com/en/indicator/china/nominal-gdp adresinden alındı

Çalış, Ş. H. (2016). Türkiye ve Balkanlar: Varoluşun ve İnşanın Karşılıklı İzdüşümleri. *Balkanlar'da İslam Muğlaklıktan Berraklığa* (s. 295). içinde Ankara: Tika Yayınları.

Demirci, S. R. (2008, 06 18). Rusya'nın Balkan Politikası. *TASAM* .

EKİNCİ, D. (2013). A Chronicle of Evolving Turkish–Serbian Relations A Century After the Balkan Wars. *Uluslarası Suçlar ve Tarih* .

EKİNCİ, D. (2013). A Chronicle of Evolving Turkish–Serbian Relations A Century After the Balkan Wars. *Uluslararası Suçlar ve Tarih* , 20.

Eskimergen, M. B. (2020). Çin'in Dış Ticaret Performansına Kısa Bir Bakış. *Business And Management Studies An International Journal* , 2099.

Eskişehir Ticaret Odası. (2019). *Bosna Hersek Ülke Profili.*

European Bank. (2021). *Montenegro Country Strategy 2021-2026.* Board of Directors.

Gazprom. (2021, 01 01). *Gazprom begins gas supplies to Serbia via new route starting from January 1, 2021*. 01 16, 2021 tarihinde Gazprom: https://www.gazprom.com/press/news/2021/january/article521930/ adresinden alındı

Griffin R. W. & Putsay, M. W. (2005). *International Business.* New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Güneş, Ü. *Makedonya Cumhuriyeti'nin Siyasal,Ekonomik Yapısı ve Dış Politikası (1995-2015).* Nobel.

Harp Akademileri Komutanlığı. (1992). *Makedonya.* İstanbul: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.

Hırvatistan Merkez Bankası. (2021, 04 12). CNB Council: 5.9 percent GDP growth in 2021. *CNB Council: 5.9 percent GDP growth in 2021* . Hırvatistan.

Huileng Tan, E. C. (2020). *China says its economy shrank by 6.8% in the first quarter as the country battled coronavirus.* CNBC.

İ.E, S. (2011). *Karadağ Ülke Raporu.* Ankara: T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.

İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. (tarih yok). Bosna Hersek. *İnsamer* .

IMF. (2020).

IMF. (2019, Nisan). *IMF*. 10 05, 2021 tarihinde alındı

İskenderun Ticaret ve Sanayi Odası. (2019). *Arnavutluk Ülke Raporu.* Hatay.

İşcan İsmail Hakkı, Y. Z. (2010). Rusya'nın Serbest Piyasa Anlayışı ve Küresel Kriz. *Internatıonal Conference On Euroasıan Economıes*, (s. 32-33).

Kamil, İ. (2021). *Soğuk Savaş Sonrasında Balkanlar 1990 2015.* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Karakaş, A. (2017). THALATA DAYALI İHRACATIN RİSKLİ YAPISI: DIŞ TİCARETTE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN TÜRKİYE İÇİN ANALİZİ. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 266.

Karaskova, I. B. (2020). *Empty shell no more:China's growing footprint in Central and Eastern Europe.* Prague: Association for International Affairs.

Keskin, M. (2013). Soğuk Savaş Sonrası- Türkiye Balkan İlişkileri Kapsamında Türk Dış Yatırımlarının İncelenmesi. *T.C Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Uzmanlık Tezi* .

Kocaeli Ticaret Odası. (2019). *Kuzey Makedonya Raporu.* Kocaeli: Kocaeli Ticaret Odası.

Kocaeli Ticaret Odası. (2019). *Kuzey Makedonya Ülke Raporu.* Kocaeli.

Kula, H. (2017). Avrupa Birliği'nin Balkanlar'daki Çıkar Algılamaları. *Dergi Park* , 8.

Liu, J. (2022). Possible Outcomes of the Russo-Ukrainian War and China's Choice. *Bridging the Pacific* , 1-5.

Lukoil. (2020). *Lukoil*. 02 06, 2021 tarihinde https://www.lukoil.com/Company/CorporateProfile adresinden alındı

Dalkılıç Mehmet, R. B. (2017). Within the Context on Turkey's Perceptions Radical Religious Groups in Macedonia and Effects on Balkans Turkey Relations (Wahabism/Salafism Example). *Journal of Islamic Sects Research* , 589.

Mudry, T. *Histoire de Bosnie et Hercegovie.* Paris: Eclipses.

National Bureau of Statistics of China. (2020). *Consumer Prices for November 2020.*

Nicholas V. Riasanovsky, M. D. (2016). *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze.* İNKILAP KİTABEVİ.

Novatek. (tarih yok). *Reserves*. 02 06, 2021 tarihinde Novatek: https://www.novatek.ru/en/business/reserves/ adresinden alındı

OECD. (tarih yok). 03 26, 2021 tarihinde https://data.oecd.org adresinden alındı

OECD. (2019). OECD Economic Surveys: China 2019.

Özsöz, M. (2013). Batı Balkan Ülkelerinde Vize Serbestliği Süreci: Vize Kolaylaştırma, Geri Kabul, Yol Haritası ve Vize Serbestliği. İstanbul: İtisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Richet, X. (2020). LA CHINE ET LES BALKANS OCCIDENTAUX:UN ANCRAGE A LA PERIPHERIE DE L'UNION EUROPEENNE? *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 512-513.

Saygın, A. G. (2018). Türkiye'de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları . *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi* , 12-13.

Serbes, H. E. (2019). Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türkiye ve Batı Balkan Ülkelerinin Ekonomik ve Mali Performansı: Küresel Kriz Sonrası Bir Değerlendirme. *Journal of Life Economics* , 163-179.

Shopov, V. (2021, 04 04). On Yıllık Sabır Süreci: Çin, Batı Balkanlar'da Bir Güç Haline Nasıl Geldi? . *Euro Politika* , s. 2-5.

Sipahioğlu, B. (2010). *Dünden Bugüne Balkanlar.* İstanbul: Akademi Matbaacılık.

Sıvış, E. (2020). Soğuk Savaş Sonrasında Rusya ve Transatlantik Bağlantılar Arasında Balkan Ülkeleri: Sırbistan,Karadağ ve Makedonya Örnekleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* , 806.

Sulejmanoviç, A. (2014). *The Role Of Energy in EU-Russıan Relations.* Ankara.

Süleyman, K. (1944). *Osmanlı Tarihinde Arnavutluk.* İzmir: İzmir Yayınları.

The World Bank. (2021). *Western Balkans Regular Economic Report No.20.* International Bank for Reconstruction and Development .

Kodaman Timuçin, N. B. (2017). Batı Balkanlar'da Avrupalılaşma ve Avrupalılaşmayı Sağlayan Siyasal Mekanizmalar. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 45.

Tutar, B. (2021, 07 11). Balkanlar'da Savaş Çanları. *Sabah* , s. 3.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. (2018). *Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin Ekonomisi*. 10 07, 2021 tarihinde https://www.mfa.gov.tr/makedonya-cumhuriyeti-ekonomisi.tr.mfa adresinden alındı

Türkiye Ekonomi Kurumu. (2003)., (s. 31).

United Nations. (2018).

Uygur, E. (2001). 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler. *Dergi Park* , 36.

V.Brkulj. (2012, 01 17). *Podržavaju, a ne znaju šta nas čeka u EU.* 10 30, 2021 tarihinde https://www.tportal.hr/vijesti/clanak/tomasic-pozvala-gradane-da-glasaju-protiv-ulaska-u-eu-20120117 adresinden alındı

Valdrin, F. (2017). Kosova-Türkiye diplomatik ilişkileri 1990-2015 Yüksek Lisans Tezi. *Selçuk Üniversitesi* .

Varol Sevim, T. (2014). Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya. *Uluslararası İlişkiler* , 87-108.

World Bank Group. (2021). *Western Balkans Regular Economic Report Greening the Recovery.*

Yılmaz, B. S. (2008). Küresel Finansal Sistemde Değişim ve Türkiye'ye Etkileri., (s. 349).

У.Р, Р. (2019, 08 16). АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ РОССИЙСКОЙ ЭКОНОМИКИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ. *Научное обозрение. Экономические науки* , s. 26-30.